

KASWIRUOKAISET WEGETARIAANIT
Kasvissyönnin varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910

Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria
Pro gradu -tutkielma
Jukka Vornanen
Toukokuu 2014

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

VORNANEN, JUKKA: Kaswiruokaiset wegetariaanit. Kasvissyönnin varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910.

Tutkielma, 66 s.

Kulttuurihistoria

Toukokuu 2014

Tutkielman aiheena ovat modernin vegetarismien varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910. Tutkielmassa on selvitetty miten kasvissyönti rantautui Suomeen ja mihin aikansa yhteiskunnallisiin ja maailmankatsomuksellisiin kysymyksiin vegetarismi tuolloin vastasi. Tutkielman pääasiallisina alkuperäislähteinä on käytetty kansalliskirjaston digitoiduista sanoma- ja aikakauslehtiarkistoista kerättyä aineistoa. Vegetarismien aatehistoriallista luonnetta jäsennetään tutkielmassa kysymyksen ja vastauksen logiikan kautta.

Länsimaisessa kulttuuripiirissä vapaaehtoisella ja yksilön tietoiseen valintaan perustuvalla kasvissyönnillä on usein luultua pidemmät juuret. 1800-luvulla kasvissyönnin ympärille kehittyi Euroopassa aktiivinen vegetaristinen liike, jonka vaikutuksesta vegetarismi levisi myös Suomeen asti.

Tutkielmassa esitettyjen tulosten perusteella satunnaiset suomalaiset tutustuivat moderniin kasvissyöntiin viimeistään 1850- ja 1860-luvuilla. Varsinaisesta suomalaisesta vegetarismista voidaan kuitenkin puhua vasta vuosista 1894 ja 1895 alkaen, jolloin Helsinkiin perustettiin ensimmäiset kasvisravintolat ja maassamme julkaistiin ensimmäinen suomalainen kasviskeittokirja. Suomeen rantautumisensa jälkeen vegetarismien suosio alkoi vakiintua maassamme 1900-luvun alussa. Suomalaisia osallistui vegetaristien pohjoismaisiin kongresseihin vuodesta 1906 alkaen ja Suomen ensimmäinen vegetaristinen yhdistys perustettiin seuraavana vuonna. Vuosikymmenen lopulla Helsingissä toimi yhtäaikaista kolme kasvisravintolaa ja ravintolatoiminta oli levinnyt myös Viipuriin, Turkuun, Tampereelle ja Naantaliin.

Vuosina 1865–1910 suomalaiset etsivät vegetarismista vastauksia useisiin erilaisiin omaa terveyttään, hengellisyyttään ja luonto- sekä eläinsuhdettaan koskeviin kysymyksiinsä. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa vegetarismilla on yhteyksiä luonnonparannus-liikkeeseen, raittiustyöhön, tolstoilaisuuteen, teosofiaan ja yleiseen modernisaatiokritiikkiin.

Asiasanat: vegetarismi, kasvisravinto, Suomi, historia, aatehistoria, luonnonparannus, raittiiliike, eläinsuojelu, tolstoilaisuus, modernisaatio

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskysymys	1
1.2. Lähdeaineisto ja metodit	5
1.3. Tutkimuskirjallisuus ja tutkimustilanne	9
2. Vegetarismien tie Euroopasta Suomeen	12
2.1. Ensimmäiset viittaukset vegetarismiin	12
2.2. Kasvavaa kiinnostusta ja kaskuja	17
2.3. Suomalainen vegetarismi syntyy	21
3. Suomalaisen vegetarismien perustelut vuosisadan vaihteessa	27
3.1. Kasvissyönnin terveystieteellinen näkökulma	27
3.2. Lihansyönnin eettisenä eläinoikeuskysymyksenä	33
3.3. Tolstoilaisuus, teosofia ja herätysliikkeet	36
3.4. Modernisaatio vegetarismien edellytyksenä ja kritiikin kohteena	43
4. Vegetarismien vakiintuminen Suomessa	47
4.1. Kasvisruokaa kylpylöissä ja kaupungeissa	47
4.2. Suomen ensimmäinen vegetaristinen yhdistys	53
5. Lopuksi	59
Lähteet	62

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymys

Från att vegetarismen för få år sedan härstades ännu var så godt som okänd, har densamma under de senaste åren begynt i vår hufvudstad vinna den ena anhängare efter den andra. Till många tiotal uppgå redan vegetariernas antal härstades.

Under sådana förhållanden har behövet af ett offentligt vegetariskt matställe gjort sig allt mera kännbart.¹

Vuonna 1894 Helsinkiin perustettiin Suomen ensimmäinen kasvisravintola.² Edellä lainatussa, Hufvudstadsbladetissa seuraavana vuonna julkaistussa mielipidekirjoituksessa pääkaupungin kasvissyöjien määrä arvioitiin jo useiksi kymmeniksi. Eurooppalainen trendi huomioiden kehitys oli ymmärrettävää, sillä viiden edellisen vuosikymmenen aikana vegetarismi oli levinnyt modernina marginaali-ilmiönä ympäri mannerta.

Teollistumisen ja kaupungistumisen keskellä reformiliikkeet olivat suosittuja 1800-luvun länsimaissa ja vegetarismi oli aikansa suurten kansanliikkeiden pikkuserkku. Vegetarismien suosio ja yhteiskunnallinen vaikutus oli vähäisempi kuin naisasialiikkeen ja raittiusseurojen, mutta silti kasvissyönnin kannattajien määrä liikkui esimerkiksi Englannissa useissa tuhansissa.³

Yleisestä käsityksestä poiketen kasvissyönnin juuret ulottuvat Euroopassakin kauas kulttuurimme historiaan ja modernin länsimaisen vegetarismien perusta luotiin viimeistään 1600- ja 1700-luvuilla, jolloin lihansyöntiä alettiin kritisoida entistä laajemmin: vallankumoukselliset pitivät yläluokan elintapoja verenhimoisina, väestötieteilijät arvostelivat kehittyvää lihateollisuutta resurssien tuhlaamisesta, idän matkaajat näkivät Intian rauhanomaisena vaihtoehtona lännen rappiolle ja osa fysiologeista epäili, ettei

¹ Vegetarisk matservering, Hufvudstadsbladet 5.11.1895, 4.

² Neiti Forssin päivällisravintola Rauhankadulla mainosti ensimmäisenä kasvissyöjille suunnattua ruokalistaansa. Vuotta myöhemmin Kasarminkadulle perustettiin toinen kasvisruokapaikka, johon edellä lainattu nimimerkki Vegetarin mielipidekirjoitus viittaa. Nyt företag. Nya Pressen 9.10.1894, 4; Hufvudstadsbladet 5.11.1895, 4.

³ Vuonna 1899 Iso-Britannian suurimmalla vegetaristisella yhdistyksellä Vegetarian Societyllä oli yksin lähes 6000 jäsentä. Gregory 2007, 3.

ihmisen elimistö soveltunut lainkaan lihansyöntiin.⁴

Kaupungistumisen ja teollistumisen myötä länsimaisen kulttuurin luontosuhteeseen kohdistui uusia paineita ja väestönkasvun aiheuttama ruokapula herätti keskustelua ruuantuotannon tehokkuudesta.⁵ Alkutuotanto teknistyi ja toimitusketjut maalta kaupunkiin pitenivät. Erityisesti liharuokien säilyvyydestä, alkuperästä ja tuotantotavoista kannettiin entistä enemmän huolta. Ravitsemustieteiden kehittyessä oikeaoppisesta ruokavaliosta ja terveellisistä elintavoista käytiin monipolvista keskustelua. Näissä olosuhteissa kysymys kasvissyönnistä oli ajankohtainen aihe, ja vaikka vegetarismi ei kuulunut aikansa suurimpiin reformiliikkeisiin, oli sillä roolinsa modernia ihmisravintoa määritelleessä keskustelussa.⁶

Suomalaisessa historiantutkimuksessa vegetarismin alkuvaiheita on tutkittu vielä vähän ja kasvissyönnin varhaisemmasta historiasta tehty tutkimus on keskittynyt lähinnä 1910-luvulle ja etenkin vuonna 1913 perustettuun Suomen vegetaristiseen yhdistykseen. Koska kasvissyönti on monin tavoin ajankohtainen nykypäivän keskustelunaihe, on suomalaisen kasvissyönnin historian perusteellisempi tutkiminen mielestäni tarpeellista.

Tässä tutkimuksessa olen omalta osaltani pyrkinyt korjaamaan asiaa selvittämällä aiempaa tarkemmin, miten moderni vegetarismi Suomeen rantautui ja miten se alkuvaiheessaan kehittyi. Tutkimusta tehdessäni olen etsinyt vastauksia kysymyksiin: Keitä ensimmäiset suomalaiset kasvissyöjät olivat, mistä he saivat vaikutteensa ja mihin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun yhteiskunnallisiin tai maailmankatsomuksellisiin kysymyksiin he yrittivät valinnallaan vastata?

Länsimaisen kasvissyönnin pitkässä historiassa yksilöiden ja yhteisöjen syyt lihansyönnistä kieltäytymiseen ovat vaihdelleet ja kasvissyönnin motiivit ovat painottuneet eri aikoina eri tavoin. Pääasiassa syyt voidaan jaotella neljään eri kategoriaan, eli eettisiin, ekologisiin, terveydellisiin ja uskonnollisiin syihin. Näistä neljästä ekologisten syiden merkitys on kasvanut vasta 1900-luvun

⁴ Stuart 2006, xix. Vaikka tässä yhteydessä on luontevaa johtaa 1800-luvun kasvissyönnin historia 1600- ja 1700-luvuilta, ulottuvat aatteellisen kasvissyönnin juuret aina antiikkiin asti. Ensimmäinen säilynyt lihansyönnin kirjallinen kritiikki on Plutarkhoksen (n. 45–125 jaa.) ”Moralia” -sarjaan kuuluva essee ”Lihansyönnistä”. Ennen Plutarkhosta kasvisruokavalion puolesta puhui mm. Pythagoras (n. 570–495 eaa.), jonka mukaan kasvisruokavaliota kutsuttiin 1800-luvulle asti pythagoralaiseksi dieetiksi. Ks. esim. Spencer 1993, 33-68 ja 98-101.

⁵ Ibid, 400.

⁶ Gregory 2007, 4 ja 12; Stolare 2003, 22-23.

jälkipuoella, joten tässä tutkimuksessa korostuvat kolme muuta kategoriaa.

Varhaisempiin länsimaisen kasvissyönnin muotoihin verrattuna 1800-luvun vegetarismi oli luonteeltaan järjestäytyneempää ja kasvissyöjät verkostoituivat aiempaa laajemmiksi vegetarismiin identifioituneiksi joukoiksi. Näistä piirteistä huolimatta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kasvissyönti ei ollut yksi yhtenäinen homogeeninen ilmiö, vaan useiden erilaisten näkemysten ja aatteiden kietouma. Suomalaisten varhaisten kasvissyöjien keskuudessa vegetarismiin johtaneissa motiiveissa oli ryhmä- ja yksilökohtaisia eroja eettisten, terveydellisten ja uskonnollisten syiden välillä. Aatehistoriallisesta näkökulmasta asetelma on mielenkiintoinen.

Tutkimukseni aikarajausta määritellessäni tarkoitukseni oli kurkottaa mahdollisimman kauas suomalaisen kasvissyönnin historiaan. Eurooppalainen kehitys huomioiden oli oletettavissa, että vegetarismi oli rantautunut Suomeen joskus vuosien 1847 ja 1913 välillä. Englantilaisen vegetaristisen liikkeen järjestäytymistä ja ensimmäisen vegetaristisen yhdistyksen, Vegetarian Societyn, perustamista vuonna 1847 pidetään yleisesti jonkinlaisena modernin vegetarismien syntyhetkenä ja vastaavasti Suomen vegetaristisen yhdistyksen perustamista vuonna 1913 on täytynyt edeltää jonkinlainen suomalaisen kasvissyönnin esivaihe. Tutkimustyöni edetessä osoittautuikin, ettei vuonna 1913 perustettu yhdistys ollut edes ensimmäinen laatuaan, vaan yhdistystoimintaa oli ollut ainakin vuodesta 1908 lähtien. Muutamien erilaisten aikarajausvaihtoehtojen jälkeen päätin rajata tutkimukseni alkupään vuoteen 1865, jolloin Finlands Allmänna Tidning julkaisi ensimmäisen tunnetun suomalaisen sanomalehtiartikkelin vegetarismista.⁷ Oman tutkimukseni perusteella kyseessä on vanhin länsimaiseen vegetarismiin viittaava suomalainen lähde.

Tutkimukseni loppupään olen rajannut vuoteen 1910, sillä kuten aiemmin totesin, ovat tähänastiset tutkimukset suomalaisesta kasvissyönnistä keskittyneet pääasiassa 1910-lukuun ja vuonna 1913 perustettuun vegetaristiseen yhdistykseen. Käytännössä kaikissa aiemmissä tutkimuksissa ensisijaisena lähteenä on käytetty vuosina 1910-1932 julkaistua Terveys-lehteä, josta tuli vuonna 1913 vegetaristisen yhdistyksen oma julkaisu. Koska tarkoitukseni on ollut omassa tutkimuksessani selvittää aiempaa varhaisempia vaiheita, olen rajannut tutkimukseni Terveys-lehteä edeltävään aikaan.

⁷ Om vegetarianismen. Finlands Allmänna Tidning 21.7.1865, 2.

Kasvissyönnin historiaa ja modernia vegetarismia käsiteltäessä on oleellista erottaa toisistaan tietoiseen valintaan perustuva ja olosuhteiden pakottama kasvissyönti. Arkeologisissa ja paleontologisissa tutkimuksissa on todettu, että ihmisen kehityshistorian aikana esi-isiemme ruokavalio on pakon edestä ollut usein kasvipainotteista.⁸ Näin on ollut myöhempinäkin pula-aikoina ja esimerkiksi Suomessa koettiin todella vakavat kato- ja nälkävuodet vuosina 1867–1868. Nämä viimeiset suuret nälkävuodet sijoittuvat tutkimukseni alkuvuosiin eikä monipuolisen ravinnon hankkiminen ollut itsestään selvää 1800-luvun Suomessa.

Vielä kato- ja nälkävuosien jälkeenkin suomalaiset elivät hyvin vaihtelevissa olosuhteissa 1900-luvun alkupuolelle asti. Siinä missä säätyläisillä ja varakkaammalla väestöllä oli rahaa lihaan, mausteisiin ja hedelmiin, söi köyhempi väestö pääasiassa kalaa, silavaa, juureksia sekä vilja- ja maitotuotteita.⁹ Suuressa osassa talouksista lihansyönti ei ollut päivittäistä ja arkiruoka saattoi olla hyvinkin kasvipainotteista.

Edellä kuvattu konteksti huomioiden en voine liikaa korostaa, että tässä tutkimuksessa käsitettä *kasvissyönti* käytetään tarkoittaen vapaaehtoista, henkilökohtaiseen valintaan perustuvaa lihansyönnistä kieltäytymistä. Käsitteellä ei viitata pula-aikojen väistämättömyyteen, vaan tietoiseen ruokavaliota koskevaan valintaan tilanteissa, joissa myös lihaa olisi ollut saatavilla. Kasvissyönnin rinnalla käytän käsitettä *vegetarismi*, joka vakiintui kasvissyönnin tai kasviruokaisuuden synonyymiksi 1800-luvulla. Nykyisin yleiskielessä vegetarismilla tarkoitetaan pääasiassa lakto-ovo-vegetarismia, joka on yksi kasvissyönnin alalaji, mutta 1800-luvulla vegetarismilla viitattiin kaikenlaisiin lihattomiin ruokavalioihin.¹⁰

Kasvissyöntiin viittaavista käsitteistä juuri vegetarismi liittyy oleellisesti tutkimukseni kohde-aikaan, sillä sen käyttö yleistyi nimenomaan englantilaisen Vegetarian Societyn perustamisen jälkeen.¹¹ Sitä ennen kasvipainotteisiin ruokavalioihin oli viitattu muilla satunnaisemmilla käsitteillä, joista yleisin oli

⁸ Spencer 1993, xi.

⁹ Sillanpää 1999, 38-54.

¹⁰ Vegetarismilla tarkoitetaan nykyisin pääasiassa ruokavaliota, jonka noudattajat syövät kasvipäristen tuotteiden lisäksi myös kananmunia ja maitotuotteita. Asiyhteyden mukaan näitä kasvissyönnin muotoja saatetaan kutsua myös laktovegetarismiksi tai lakto-ovo-vegetarismiksi. Muita kasvipainotteisen ruokavalion muotoja ovat pesco-vegetarismi, jonka noudattajat syövät myös kalaa ja veganismi, jonka noudattajat eivät syö eivätkä usein käytä muussakaan kulutuksessaan mitään eläinperäisiä tuotteita.

¹¹ Spencer 1993, 252. *Vegetarism*in etymologia viittaa selvästi englannin kielen sanaan *vegetable*, vaikka 1800-luvun kasvissyöjät esittivät sanan olevan johdannainen latinasta: *vegetus*, eloisa ja elinvoimainen.

pythagoralainen dieetti.

Vegetarismi-käsitteen yleistymisestä ja sen yleisestä lihattomaan ruokavalioon viittaavasta luonteesta huolimatta kasvissyönnistä esiintyi jo 1800-luvulla erilaisia versioita ja osa vegetaristeista kannatti jo silloin nykyisen veganismin kaltaista veretöntä elämäntapaa. Myös kasvikunnan tuotteisiin suhtautumisessa oli eroja, ja osa kasvissyöjistä korosti erityisesti hedelmien osuutta ruokavaliossaan.¹²

Suomen kieleen *vegetarismi* näyttää vakiintuneen käsitteenä samaan aikaan edustamansa ilmiön kanssa. Vegetarismin ohella kasvissyönnistä puhuttiin kuitenkin 1800-luvun Suomessa mm. *kasviruokajärjestelmänä* ja *idunismina*. Nykymuotoinen *kasvissyönti* yleistyy kielenkäytössä vuodesta 1908 alkaen ja jo aiemmin vegetaristeista puhuttiin *kasvinsyöjinä*.

1.2. Lähdeaineisto ja metodit

Viime vuosina uudet digitoidut lähdeaineistot ovat avanneet uusia mahdollisuuksia suurten hajanaisten aineistomäärien käsittelyyn, ja itse lähestyn tutkimusaiheeni Kansalliskirjaston digitoidun sanoma- ja aikakauslehtiarkiston kautta. Kansalliskirjaston digitoidut arkistot kattavat suurimman osan kaikista Suomessa vuosina 1771-1910 julkaistuista lehdistä ja julkaisunimikkeistä on satoja. Vegetarismin kaltaisesta marginaali-ilmiöstä kertovien satunnaisten sanomalehtilähteiden louhinta näin suuresta arkistosta olisi vaatinut perinteisin metodein tuhansia työtunteja, mutta sähköisillä asiasanahauilla tuloksia alkoi kertyä minuuteissa.

Sähköisiä aineistoja ja niiden hakutyökaluja käytettäessä erityistä huomiota on kiinnitettävä hakutekniikkaan ja siihen miten sähköistä tietokantaa kartoittaa. Kansalliskirjaston digitoidun aineiston hauissa käytetään niin sanottua sumeaa hakua, eli hakukone etsii varsinaisen hakusanan lisäksi myös kaikkia hakusanaa läheisesti muistuttavia sanoja. Esimerkiksi hakusanalla *vegetarismi* haettaessa hakukone näyttää tuloksissa myös lähteet, joissa esiintyy sana *vegetaristi* tai *vegetaarinen*. Tämän tutkimuksen aineistosta suurin osa on kerätty Kansalliskirjaston digitoiduista arkistoista hakusanoilla *vegetarisk*, *vegetaarinen* ja *kasvissyönti* sekä näiden hakusanojen

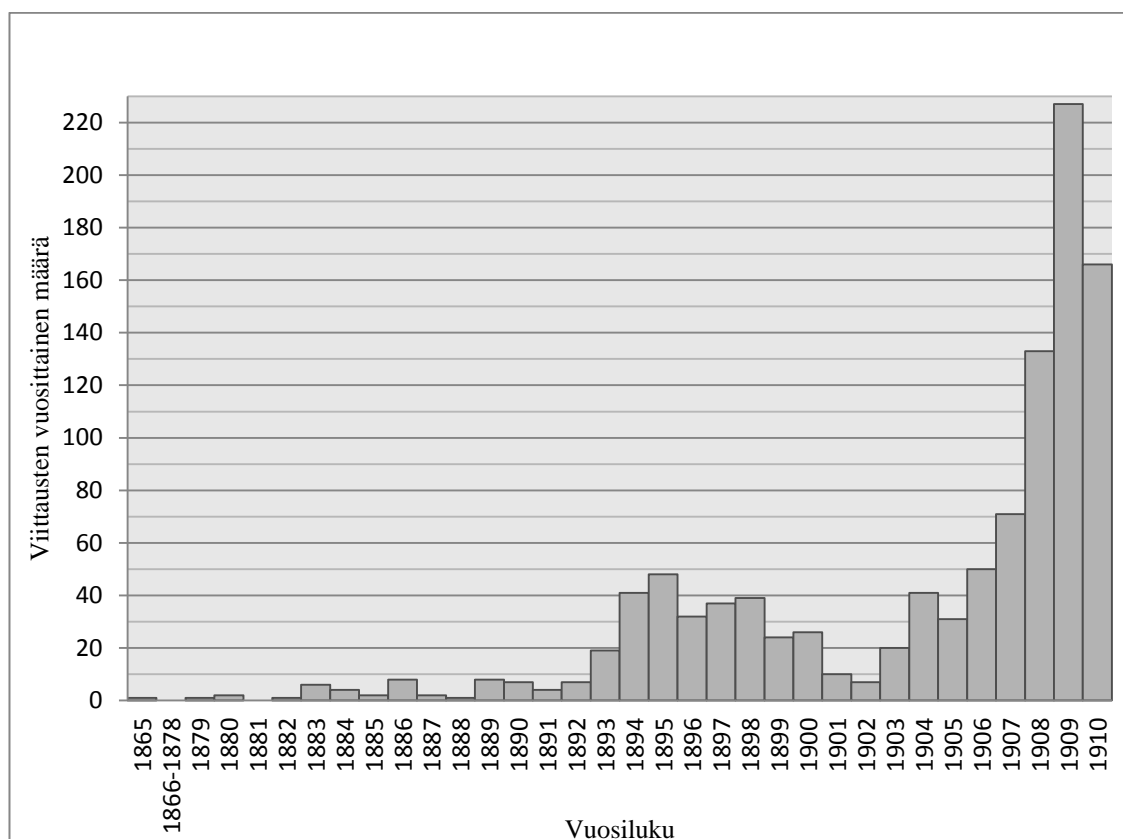
¹² Veganismi syntyi käsitteenä vasta 1940-luvulla. Ks. esim. Gregory 2007, 11

muunnoksilla.

Aineiston ajallisesta hajanaisuudesta ja digitoidun materiaalin puutteista huolimatta sähköisen sanomalehtiarkiston puolelta löytyi näillä hakusanoilla noin 960 ja aikakauslehtiarkistosta noin 110 kasvissyöntiin viittaavaa osumaa. Sanoma- ja aikakauslehtiaineistojen osoittauduttua näin laajoiksi päätin rajata tutkimukseni ensisijaisen lähdeaineiston niihin. Muodostunut aineisto koostuu uutisista, matkakirjeistä, mielipidekirjoituksista ja ilmoituksista, joista puolet viittaa ensisijassa eurooppalaiseen vegetarismiin ja puolet kotimaiseen kasvissyöntiin. Noin kymmenesosa aineistosta on vegetaristien itsensä tuottamia tekstejä.

Ajallisesti aineisto ei jakaannu tasaisesti koko tarkastelujaksolle, vaan kasvissyöntiä käsittelevien lehtiviittausten määrä osoittaa itsessään tiettyjä trendejä. Oheisessa taulukossa on kuvattuna vuosien 1865–1910 väliltä löytyneiden sanoma- ja aikakauslehtilähteiden vuosittainen jakauma.

Taulukko 1. Käytettyjen sanoma- ja aikakauslehtilähteiden jakauma vuosien 1865 ja 1910 välillä.

Aineiston vanhin sanomalehtilähde on vuodelta 1865 ja vanhin

aikakauslehtilähde vuodelta 1884. Vuosina 1866-1878 suomalaisissa sanoma- ja aikakauslehdissä ei mitä ilmeisimmin julkaistu lainkaan vegetarismiin viittaavaa sisältöä, mutta vuodesta 1879 alkaen viittauksia esiintyy vuosittain. Ensimmäinen merkittävä nousu ajoittuu vuosiin 1893-1895, mikä sopii hyvin yhteen ensimmäisten kasvisravintoloiden perustamisen kanssa. Vuosina 1896-1903 viittausten määrä notkahtaa, mikä voi osaltaan kertoa joko vegetarismien väliaikaisesta taantumisesta tai sortokausien ja sensuurin vaikutuksesta uudistusliikkeitä koskevaan uutisointiin suomalaisissa sanomalehdissä. Tarkasteluajanjakson lopussa viittausten määrä lisääntyy erittäin merkittävästi.

Taulukon 1 osoittama aineiston jakaantuminen ja viittausmäärien kehitys selittyy osin suomalaisen sanomalehdistön voimakkaalla kasvulla 1800-luvun jälkipuolella, mutta sekin huomioiden kasvisyöntiä käsittelevien viittausten määrä kertoo jo itsessään vegetarismien yleistymisestä tarkasteluajanjakson aikana. Merkillepantavaa on sekin, että vaikka 1800-luvun loppupuolella suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä sanomalehtiä julkaistiin maassamme jo lähes yhtä paljon, on noin neljä viidesosaa lähdeaineistosta julkaistu ruotsinkielisissä lehdissä. Onkin aiheellista kysyä, miten kielikysymys tai suomen- ja ruotsinkielisten väestönsien koulutus- ja kulttuurierot ovat näkyneet suomalaisen vegetarismien kehityksessä ja onko tämä näkökulma otettu riittävällä tavalla huomioon aiemmassa tutkimuksessa.

Vaikka ensisijainen lähdeaineistoni koostuukin sanoma- ja aikakauslehdistä, eivät tutkimuskysymykseni kohdistu lehdistön uutisointiin sinänsä, vaan pyrin sanomalehtiaineiston kautta luomaan yleistä kuvaa suomalaisen vegetarismien varhaisesta vaiheesta. Lähdeaineiston kvalitatiivisessa arvioinnissa on jo varsin nopeasti nähtävissä, miten 1880-luvulla suomalaisissa sanomalehdissä käsiteltiin lähinnä eurooppalaisen vegetarismien kehitystä ja miten 1890-luvulla ulkomaan uutisten rinnalle nousivat suomalaiseen vegetarismiin viittaavat aiheet. Johdannon alussa lainatun mielipidekirjoituksen julkaisuvuodesta 1895 eteenpäin suomalaisten kasvisyöjien oma aktiivinen tiedotus lisääntyi ja 1900-luvun alun sanomalehdissä julkaistiin runsaasti mm. kasvisruokakurssien ja kasvisravintoloiden mainoksia.

Kuten aiemmin todettiin, tutkimuskysymykseni kohdistuvat paitsi siihen miten ja millaisten tapahtumien myötä kasvisyönti vakiintui Suomeen, myös siihen mitkä motiivit ajoivat suomalaisia kasvisyöntiin. Kasvisyönnin eettiset,

terveydelliset ja uskonnolliset syyt ovat kaikki läsnä lähdeaineistossani. Näistä kolmesta terveydelliset perustelut näyttävät olleen erityisen merkittäviä ja julkisessa keskustelussa moni lihansyöjäkin hyväksyi kasvissyönnin terveydelliset syyt, vaikka vegetarismien eettiset perustelut leimattiin usein hempeilyksi.

Vegetarismien maailmankuvalliseen taustaan ja aatteellisiin vaikutteisiin liittyvien kysymysten osalta tutkimusnäkökulmani on aatehistoriallinen ja tältä osin olen käyttänyt tutkimustyöni metodologisena tukena Markku Hyrkkäsen teosta *Aatehistorian mieli* (2002). Suomalaisen kasvissyönnin aatteellisen luonteen määrittelyssä olen pyrkinyt soveltamaan Hyrkkäsen teoksessaan esittelemää *kysymyksen ja vastauksen logiikkaa*, jonka mukaan aatteelliset käsitykset syntyvät aina vastauksina ympäröivän maailman yksilössä tai yhteisössä herättämiin kysymyksiin. Aatehistoriallisessa tutkimuksessa onkin pyrittävä rekonstruoimaan ne kysymykset, joihin tutkimuskohteena oleva aatteellinen ilmiö on sitä kannattaneiden elämänpiirissä vastannut.¹³

Kysymyksen ja vastauksen välisestä suhteesta on kirjoittanut myös filosofi Hans-Georg Gadamer, joka korostaa, että minkä tahansa väitelauseen hyvä ymmärtäminen edellyttää sen taustalla olevan kysymyksen ymmärtämistä: ”Se [hermeneutiikka] ei tarkastele väitelausetta vain sen loogisen pätevyyden suhteen, vaan vastauksena kysymykseen: ymmärtävän on ymmärrettävä kysymys, johon väitelause vastaa. Koska kysymyksen merkitys täytyy ymmärtää sen motivaatiohistoriasta, on ymmärtämisen ulotuttava loogisesti käsitettävän väitelausesisällön ylitse.”¹⁴ Kysymyksen ja vastauksen logiikan kehittelystä Gadamer jakaa kiitosta englantilaiselle metafysiikan professorille R. G. Collingwoodille, jonka kirjoitusten pohjalta Hyrkkäsenkin aihetta lähestyy.

Tutkijan näkökulmasta oikeiden kysymysten rekonstruointi on haastava tehtävä, joka edellyttää kysymysten edellytysten, eli kysymysten historiallisen kontekstin ymmärtämistä. Oman tutkimukseni kannalta kontekstin ymmärtämisen suurin haaste on siinä, että vain osa lähteistäni on vegetaristien itsensä tuottamia. Tästä huolimatta pyrin sanomalehtiaineiston kautta ymmärtämään niitä kysymyksiä, joihin eräät suomalaiset 1800- ja 1900-lukujen

¹³ Hyrkkänen 2002, 157-174. Hyrkkäsen näkökulma sivuaa läheisesti Veikko Litzenin esittämää yleistä kulttuurin määritelmää: Litzenin mukaan kulttuurin muodostavat kaikki ne ratkaisut ja toimintatavat, joita ihmiset ovat kehittäneet vastauksena ympäristöstä saamiinsa haasteisiin. Ihmisten ja ympäristön välinen vuoropuhelu on viestinnän kaltaista ja kulttuurihistoriallisen tutkimuksen pääasiallinen tehtävä on hänen mukaansa tutkia juuri tätä ihmisten ja ympäristön välistä kommunikaatiota. Litzen 1981, 8-9.

¹⁴ Gadamer 2004, 66, ks. myös 22.

vaihteessa vegetarismilla vastasivat. Aiemmin saamieni oppien vahvistukseksi olen tätä tutkielmaa kirjoittaessani yrittänyt omaksua ymmärtämisen edellytyksiä Gadamerin hermeneutiikkaa käsittelevistä kirjoituksista.¹⁵

1.3. Tutkimuskirjallisuus ja tutkimustilanne

Kansainvälisellä historiantutkimuksen kentällä länsimaisen kasvissyönnin historiaa on tutkittu entistä enemmän parin viimeisen vuosikymmenen aikana ja aiheesta on laadittu useita läpileikkaavia yleistutkimuksia. Colin Spencerin vuonna 1993 julkaistu *The Heretics Feast, A History of Vegetarianism* on ollut pitkään aihealueen runsaimmin viitattu perusteos, mutta nykyisin osa Spencerin hyödyntämästä tutkimuksesta alkaa olla vanhentunutta. Modernin kasvissyönnin osalta ajantasaisempaa tutkimusta edustaa mm. Tristram Stuartin teos *The Bloodless Revolution, A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to modern times* (2006), joka on erittäin ansiokas katsaus länsimaisen kasvissyönnin kulttuurihistoriaan.

Kansainvälisten yleistutkimusten lisäksi vegetarismien historiaa on tutkittu 2000-luvulla monissa maissa myös kansallisesta näkökulmasta.¹⁶ Suomessa tutkimus on ollut viime aikoihin asti vähäistä ja kevääseen 2013 asti ainoat tietooni tulleet tutkimukset olivat Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa tehdyt Anu Suosalon ja Henna Helmisen kandidaatintutkielmat.¹⁷

Keväällä 2013, kesken oman tutkimukseni, aiemmin vallinnut tutkimustilanne muuttui kuitenkin merkittävästi. Oulun yliopistossa valmistui Tiina Piiraisen pro gradu *Itsekuria ja idealismia. Vegetarismi Suomessa vuosina 1900-1929*. Piiraisen tutkimus lienee merkittävin tähän mennessä kirjoitettu suomalaisen vegetarismien varhaisvaiheen historia, ja Piirainen on tutkinut gradussaan kysymyksiä, jotka sivuavat omiani. Aikarajauksestaan huolimatta Piirainen keskittyy kuitenkin erityisesti 1910- ja 1920-lukuihin, kun taas oma painopisteeni on 1890- ja 1900-luvuissa. Tutkimustemme limittäisten osuuksien osalta jaan osan Piiraisen tulkinnoista, mutta haastan myös osan

¹⁵ Gadamer 2004, ks. esim. 119.

¹⁶ Esim. Iso-Britanniassa Gregory 2007, Ruotsissa Stolare 2003, Ranskassa Crossley 2005.

¹⁷ Suosalon 1998, Helminen 2012. Anu Suosalon proseminarityö *Liha pois! Suomen kasvissyöjien aatteesta vuosina 1910–1913* käsittelee Suomen vegetaristisen yhdistyksen perustamiseen johtanutta aatteellista keskustelua Terveys-lehden alkuvuosina ja Henna Helmisen kandidaatintutkielma *Terve ruumis terveessä jalossa sielussa. Vegetarismien ja luonnonparannustavan mukainen terveystieteiden vuosien 1920–1930 Terveys -lehdissä*. keskittyy suomalaisen vegetarismien ja luonnonparannuksen suhteeseen 1920-luvulla.

hänen näkemyksistään.

Vaikka kasvissyönnin historiaa on tutkittu maassamme varsin vähän, on 1800-luvun suuria sosiaalisia liikkeitä, kuten työväenliikettä ja raittiusliikettä tutkittu enemmän. Oman aikamme kasvissyöntiin verrattuna 1800-luvun vegetarismilla oli etenkin Englannissa ja Manner-Euroopassa hyvin selvä reformistinen luonne ja tätä puolta pyrin tutkimaan myös suomalaisen vegetarismien osalta. Tässä kontekstissa olen käyttänyt tutkimukseni apuna Irma Sulkusen teosta *Raittius kansalaisuskontona* (1986), joka käsittelee suomalaisen raittiusliikkeen toimintaa ja järjestäytymistä 1870-luvulta alkaen. Raittiusliikkeeseen verrattuna 1800-luvun vegetarismi oli pieni ja marginaalinen ilmiö, mutta toimintatapojen ja aatteiden osalta liikkeen kehityksessä oli joitain yhtymäkohtia. Harva raittiusliikkeen aktiivi oli ehkä vegetaristi, mutta moni vegetaristi kannatti raittiusaatetta.¹⁸ Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan muotoutumisen ja 1800-luvun sosiaalisten liikkeen ymmärtämisessä apunani on ollut Risto Alapuron, Ilkka Liikasen, Kerstin Smedsin ja Henrik Steniuksen toimittama teos *Kansa liikkeessä* (1987), johon myös edellä mainittu Irma Sulkunen on kirjoittanut. Suomalaisen kasvissyönnin historiaa koskevan tutkimuksen puuttuessa Sulkusen sekä Alapuron ja kumppaneiden teoksista on ollut apua erityisesti suomalaisen vegetarismien järjestäytymisen kontekstualisoinnissa.

Kasvissyönti ja sen historialliset vaiheet ovat ymmärrettävästi tiiviissä suhteessa kulloisenkin ruokakulttuurin valtavirtaan ja siihen miten ihmiset ovat kussakin ajassa suhtautuneet ruokaansa. Suomalaisen ruokakulttuurin osalta olen käyttänyt tutkimuskirjallisuutena etenkin Merja Sillanpään teoksia *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys* (1999), sekä *Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla* (2002). Ruokaan liittyvän symboliikan ja arvolataumien osalta olen hyödyntänyt Deborah Luptonin teosta *Food, the Body and the Self* (1996). Luptonin mukaan ihmisten ruokavalio liittyy hyvin kiinteästi heidän kokemukseensa omasta ruumiillisuudestaan ja sen vuoksi ruoka on usein hyvin henkilökohtainen ja jopa arka asia.¹⁹ Kasvissyönnin ja lihansyönnin välisessä vastakkainasettelussa tämä syömiseen liittyvä henkilökohtaisuus korostuu usein hyvin vahvasti.

Näistä lähtökohdista olen pyrkinyt tutkimustulosteni perusteella

¹⁸ Gregory 2007, 5.

¹⁹ Lupton 1996, Johdanto.

laatimaan kattavan yleisesityksen kasvissyönnin historiasta Suomessa vuosina 1865-1910. Tutkimukseni rakenne koostuu kolmesta pääluvusta, joista ensimmäisessä käsittelen suomalaisten tietoisuutta vegetarismista ennen vuotta 1895, toisessa keskityn niihin kysymyksiin, joihin vegetarismi vuosisadan vaihteessa Suomessa vastasi ja kolmannessa tarkastelen suomalaisen vegetarismin vahvistumista 1900-luvun alkupuolella. Toivon mukaan tutkimukseni tarjoaa tuoretta tietoa ja kenties uuden perspektiivin kasvissyönnistä nyky-Suomessa käytävään keskusteluun.

2. Vegetarismien tie Euroopasta Suomeen

2.1. Ensimmäiset viittaukset vegetarismiin

Useat Euroopassa jo 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella läpikäytyt yhteiskunnalliset ja taloudelliset murrokset toteutuivat Suomessa 1800-luvun jälkipuolella. Ennen 1860-lukua suomalainen yhteiskunta oli ollut hyvin maatalousvaltainen ja staattinen, mutta sen jälkeen alkoivat elinkeinoelämän monipuolistuminen, teollistuminen ja maltillisen vääjäämätön kaupungistuminen. Vuodesta 1860 vuoteen 1900 Suomen väkiluku kasvoi 1,7 miljoonasta 2,6 miljoonaan ja samalla kaupunkiväestön osuus nousi kuudesta prosentista 13 prosenttiin. Maan teollisuus kehittyi ennen kaikkea sahatalouden vetämänä ja vuosien 1867 ja 1868 nälkävuodet johtivat maatalouden voimakkaaseen uudistamiseen. Työväenliike, raittiusliike, nuorisoseuraliike ja naisasialiike johtivat kansalaisyhteiskunnan järjestäytymistä. Kaupunkikulttuuri kehittyi ja lehdistö kasvoi.²⁰

Keski-Euroopassa ja Englannissa aikakauden suurten reformiliikkeiden vanavedessä myös kasvissyönnistä kiinnostuneet henkilöt järjestäytyivät vegetaristiseksi liikkeeksi. Liikkeen virallisena syntyhetkenä pidetään englantilaisen *Vegetarian Society*n perustamista vuonna 1847, mutta käytännössä liikkeen järjestäytymisen edellytykset olivat kypsyneet eri puolilla Eurooppaa jo pidemmän aikaa. Brittein saarten lisäksi kasvissyönnistä oltiin kiinnostuneita etenkin saksankielisillä alueilla Manner-Euroopassa.²¹

Lihansyönnin terveellisyydestä, taloudellisuudesta ja moraalisesta oikeutuksesta sekä toisaalta kasvisruuan riittävästä ravitsevuudesta oli käyty Euroopan oppineiden kesken ajoittain kiihkeääkin keskustelua uuden ajan ja valistuksen aikana.²² Todennäköisesti myös Suomessa jotkut oppineet ovat jo tuolloin olleet tietoisia tästä liha- ja kasvisruuan ympärillä käydystä debatista. Vanhin tunnettu suomalainen kirjallinen lähde kasvissyönnistä on kuitenkin vasta modernin vegetaristisen liikkeen järjestäytymisen jälkeisiltä vuosilta.

Sanomalehdessä *Finlands Allmänna Tidningen* julkaistiin heinäkuussa 1865 tuntemattoman kirjoittajan artikkeli *Om vegetarianismen*, joka on kattava katsaus eurooppalaisen vegetarismien sen hetkiseen historiaan ja

²⁰ Alapuro & Stenius 1987, 18-39; Landgren 1988, 280-285; Rasila 1982, 11-40; Salmi 2002, 9-22.

²¹ Stolare 2003, 89-90; Stuart 2006, xvii.

²² Ks. esim. Stuart 2006, 131-163 ja 194-215.

taustatekijöihin:

De som slutit sig till denna teori kalla sig vegetarianer, (d.ä. måttlighetsvänner; helsovänner), af latinska ordet vegetus (vegetare) som betyder: vara vid kraft, frisk, och, sund, glad, förnöjd, stark m.m. [...] vegetarianismens läror grunda sig på anatomi, kemi, fysiologi, historia, läkekonst, politik, nationalekonomi, erfarenhet, moralfilosofi m.m.²³

Keskeisessä roolissa artikkelissa ovat aikakauden vegetaristien esittämät kasvissyönnin moraaliset ja terveydelliset perustelut, joiden tueksi siteerataan kasvissyönnin historiaan tavalla tai toisella kytkettyjä tieteen ja taiteen merkkihenkilöitä. Maininnan saavat niin Pythagoras, Platon, Cicero, Michelangelo, Isaac Newton, John Locke kuin Voltairekin, vaikkakaan kaikkien kohdalla yhteys vegetarismiin ei ollut, eikä ole, yksiselitteinen.²⁴ Tällainen tunnettuihin auktoriteetteihin vetoaminen oli kuitenkin hyvin tyypillistä 1800-luvun vegetaristien viestinnässä. Elossa olleista kasvissyönnin puolustajista artikkelissa esitellään yhdysvaltalainen fysiologi Sylvester Graham ja hänen maanmiehensä Bronson Alcott, joka oli 18 vuotta aiemmin ollut mukana perustamassa *Vegetarian Society* Ramsgatessa Englannissa.²⁵

Vaikka vuoden 1865 Finlands Allmänna Tidningenin artikkeli onkin painovuotensa perusteella vanhin tunnettu suomalainen vegetarismia

²³ Om vegetarismen. Finlands Allmänna Tidning 21.7.1865, 2-3 ja 22.7.1865, 2-3.

²⁴ Useat mainituista henkilöistä olivat työssään tai omissa elämänvalinnoissaan jollain tavalla sivunneet lihansyönnin oikeutusta tai kasvissyönnin terveydellisiä vaikutuksia. Kaikkia eivät kuitenkaan olleet todistetusti itse kasvissyöjiä. Joidenkin vegetaristien esitaistelijoikseen nimeämien henkilöiden kohdalla 1800-luvun kasvissyöjät tekivät virheellistä ylitulkintaa heidän suhteestaan kasvissyöntiin. Pythagoraan merkitystä kasvissyönnin historiassa olen käsitellyt alaviitteessä 4. Platonin yhteys kasvissyöntiin liittyy muutamiin hänen kirjoituksiinsa, joissa ihanteellisena ruokavaliona pidetään juustosta, hedelmistä ja viljatuotteista koostuvaa ravintoa. Ciceron ja Michelangelon suhdetta kasvissyöntiin ei nykytutkimuksessa enää korosteta, mutta renessanssin suurnimistä Leonardo da Vincin katsotaan suosineen kasvisruokaa. Kirjoituksissaan da Vinci vastusti eläimiin kohdistuvaa julmuutta ja piti kananmunienkin syömistä epäkunnioittavana uutta elämää kohtaan. Isaac Newtonin vegetarismista on käyty kiistaa hänen kuolemastaan asti, sillä Newtonin niukka ruokavalio koostui pääasiassa leivästä ja hedelmistä. Vegetaristi tai ei, Newton tunsu voimakasta myötätuntoa eläimiä kohtaan. Voltairen mukaan Newton piti kultaista käskyä moraalisena univeraalina lakina uloittaen sen myös ihmisten ja eläinten väliseen suhteeseen. Valistusajan filosofiensa sekä Voltaire että Rousseau käsitelivät ihmisen suhdetta luontoon ja eläimiin. Rousseauin mukaan ihmisen luontainen taipumus sympatiaan oli perusta myös eläinten oikeuksien kunnioittamiselle. Englantilainen filosofi John Locke päätyi omien terveydellisten vaivojensa kautta tutkimaan intialaista kulttuuria ja arveli lihansyönnin syytäksi moniin eurooppalaisia vaivaaviin tauteihin. Ks. Spencer 1993, 87-89 ja Stuart 2006, xxiv, 48, 99-100, 145.

²⁵ Aiemmin Pythagoralaiseksi dieetiksi kutsuttua kasvissyöntiä alettiin kutsua vuoden 1847 jälkeen vegetarismiksi Ramsgaten vesiparantolassa perustetun Vegetarian Societyn mukaan. Vegetarian Societyn perustajien näkemysten mukaisesti Finlands Allmänna Tidningenin artikkelissakin vegetarismien kerrotaan käsitteenä juontuvan latinan kielen sanasta *vegetus*, elinvoimainen ja voimakas. Sylvester Grahamin nimi on jäänyt elämään Graham-leivässä ja hän puhui erityisesti täysjyväviljatuotteiden käytön puolesta. Spencer 1993, 272-273.

käsittelyläähde, on myöhemmissä kasvissyöntiin liittyvissä aineistoissa kerrottu myös hieman varhemmista suomalaisista kasvissyöntikokemuksista: Erilaiset luonnonlääketieteeseen perustuneet hoitokuurit ja niitä tarjonneet kylpylät olivat 1800-luvun alussa hyvin suosittuja etenkin herrasväen keskuudessa ja Suomesta hakeuduttiin erilaisten hoitojen perässä Keski-Euroopan vuoristoparantoloihin.²⁶ Osassa näistä hoitolaitoksista suosittiin vegetaristista ruokavaliota ja näyttääkin siltä, että 1850-luvulla Suomesta matkustettiin näihin vegetaristisiin hoitolaitoksiin hakemaan apua vaikeisiin vaivoihin. Eräät näistä terveysturkailijoista noudattivat todistetusti parantoloiden suosittamaa kasviruokavaliota vielä kotiin palattuaankin.²⁷

Mitä ilmeisimmin suomalaisten ensimmäiset kokemukset kasvissyönnistä olivat varsin sattumanvaraisia, sillä käyttämässäni aineistossa ei viitata vegetarismiin kertaakaan vuosien 1865 ja 1879 välillä. Vuodesta 1882 alkaen suomalaiset sanomalehdet kirjoittavat vegetarismista jo vuosittain. Vuoden 1865 jälkeinen 14 vuoden hiljaisuus voi johtua siitä, että eurooppalaisen vegetaristisen liikkeen historiassa 1860- ja 1870-luvut olivat etenkin Englannissa hitaan kehityksen aikaa.²⁸ Voi myös olla, että Suomessa nälkävuosien aiheuttama yleinen huoli ruokavarmuudesta laimensi suomalaisen lehdistön kiinnostusta aihetta kohtaan.²⁹

Olipa syy hiljaisuuteen sitten nälkävuosissa tai siinä ettei vegetaristinen liike vain kiinnostanut Suomessa, 14 vuoden tauon jälkeen vuonna 1879 Wiborgs Tidningen julkaisi uutisen Saksan vegetaristien yleiskokouksesta. Saksassa vegetaristinen liike oli kasvattanut suosiotaan jo 1850-luvulta lähtien ja kasvissyönnin suosiota tuki laajempi luonnonmukaisenpaan elämäntapaan pyrkinyt uudistusliike (*Lebensreform*).³⁰

²⁶ Ollila 2002, 177.

²⁷ Åbo Underrättelserissä keväällä 1890 julkaistussa kenraalikuvernöörin kanslian toimituspäällikön apulaisen Birger Lundahlin muistokirjoituksen kerrotaan, että herra Lundahl oli 1850-luvulla hakenut sveitsiläisestä parantolasta apua terveysturkailijoihinsa ja noudattanut sen jälkeen koko loppuelämänsä ajan vegetaristista elämäntapaa. Åbo Underrättelser 11.5.1890, 2; Helsingin yliopiston matrikkeli ylioppilasmatrikkeli, matrikkelinumero 15862. Keskieurooppalaisiin kylpylöihin ja hoitolaitoksiin Suomesta oli matkustettu jo 1700-luvun lopulta lähtien ja etenkin vuoristoparantolat olivat säätyläisten keskuudessa suosittuja. Ollila 2002, 177-179.

²⁸ Spencer 1993, 274.

²⁹ Vuosien 1867-1868 nälkävuodet olivat seurausta peräkkäisille vuosille sattuneista poikkeuksellisen huonoista viljasadoista. Pahimmillaan tilanne oli toukokuussa 1868, jolloin suomalaisten kuolleisuus oli viisinkertainen normaalioloihin nähden. Niukkuus kohdistui erityisesti yhteiskunnan vähäosaisiin, mutta vaikka ylemmät yhteiskuntaluokat säästyivät pahimmalta, jättivät kerjäläisvirrat ja kuolintilastot jälkensä koko kansaan. Kriisin jälkeen yhteiskunnallisen tilanteen normalisoituminen kesti vuosia. Pitkänen 1991, Ikonen 1991

³⁰ Stolare 2003, 90.

Wiborgs Tidningenin uutisessa esiteltiin yleiskokouksessa käsiteltyjä aiheita, joihin kuuluivat aloite kasvisruokien lisäämisestä julkisten laitosten ruokatarjoiluihin ja kysymys siitä voiko kasvisyöjä käyttää eläinperäisiä vaatteita. Kokouksen jälkeen nautittiin juhlaillallinen, josta uutisoitiin seuraavaa:

Festmåltiden var rent vegetariansk och bestöd af vitkålsoppa, kålrabi med kokt potatis, blomkål med stekt potatis, omeletter och flammerie kompotter, salat, tårta, frukt, smör, och ost med groft bröd och pumpernickel. Dryckerna voro vatten och lemonad.³¹

Saksalainen vegetarismi ja elämänuudistusliike kasvoivat voimakkaasti 1880-luvun alussa ja vuonna 1883 useissa suomalaisissa sanomalehdissä uutisoitiin, miten kasvisyönti levisi Saksassa, Sveitsissä ja Itävallassa.³² Berliinissä kasvisyöjiä arveltiin olevan jo 5000, joista suuri osa opiskelijoita. Suurin neljästä vegetarismia suosivasta yhdistyksestä, luonnonmukaista elämäntapaa edistänyt *Deutscher Verein für naturgemässe Lebensweise*, arvioitiin jopa yhdeksi Berliinin elinvoimaisimmista yhdistyksistä.³³

Englannissakin vegetaristisen liikkeen suosio kääntyi uuteen nousuun 1870-luvun lopulla ja mm. ensimmäinen kasvisravintola perustettiin Lontooseen vuonna 1876. Suomessa Lontoon kasvisravintoloista uutisoitiin 1885, jolloin ravintoloita oli jo kahdeksan ja niiden asiakasmääräksi arvioitiin 500-1700 käyntiä päivässä.³⁴

Aiempiin yksittäisiin uutisiin nähden kasvisyönnin käsittely yleistyi suomalaisessa lehdistössä 1880-luvulla. Sanomalehdissä julkaistiin yhteensä 31 vegetarismiin liittyntä uutista, artikkelia tai mainosta ja aikakauslehdistä *Finsk Tidskrift*issä sivusi aihetta kolmesti.³⁵ Sanomalehdissä julkaistujen artikkelien jakaantumisesta eri lehtiin on tehty koonti oheiseen taulukkoon.

³¹ En generalförsamling af tyska vegetarianer. *Wiborgs Tidning* 22.7.1879, 3.

³² Vegetarianismens framsteg. *Helsingfors Dagblad* 2.3.1883, 3; *Vegetarianismen*. *Åbo Tidning* 3.3.1883, 2; *Vegetarianismens framsteg*. *Nya Pressen* 10.3.1883, 3.

³³ *Vegetarianer i Tyskland*. *Finlands Allmänna Tidning* 24.9.1880, 2.

³⁴ *Vegetarismen i London*. *Åbo Tidning* 10.2.1885, 3.

³⁵ *Finsk Tidskrift*in osalta kyseessä olivat todelliset sivuosumat, sillä vegetarismi mainittiin kerran kirja-arvostelun sivulauseessa ja kahdesti Ruotsissa julkaistun *Framåt*-lehden mainoksessa. *Finsk Tidskrift* 1.1.1894, 63; 1.1.1897, 82; 1.1.1889, 83.

Taulukko 2. Vegetarismia koskevat sanomalehti viittaukset sanomalehti-nimikkeittäin 1880-luvulla

Viittausten määrä	Sanomalehdet
6	Helsingfors Dagblad
5	
4	Åbo Tidning
3	Finlands Allmänna Tidning, Nya Pressen, Åbo Underrättelser
2	Borgåbladet, Tammerfors Aftonblad
1	Björneborgs Tidning, Hufvudstadsbladet, Uusi Suometar, Waasan lehti, Wasa Tidning, Vasabladet, Wiborgs Tidning, Östra Finland

Määriteltäessä vegetarismien asemaa suhteessa 1800-luvun lopun suomalaiseen yhteiskuntaan ja mielenmaisemaan voi analyysi oheisesta taulukostakin avata yhden näkökulman asiaan. Huomionarvoisia asioita ovat ainakin Helsingfors Dagbladetin selvä kärkisija sekä taulukoitujen lehtien kielijakauma.

Helsingfors Dagblad oli perustamishetkestään vuonna 1862 vuoteen 1889 maan johtava liberaali sanomalehti, jonka toimitusta kutsuttiin jopa liberaalin puolueen "puoluetoimistoksi".³⁶ Kuusi kasvissyöntiä käsittelevää uutista kymmenessä vuodessa ei ole sekään erityisen paljon, mutta muihin lehtiin verrattuna Helsingfors Dagbladetin uutisista voi muodostaa jonkinlaisen sarjan. Kuudesta viittauksesta kaksi on ruotsalaisen Framåt-aikakauslehden mainoksia, kolme kasvissyöntiin keskittyviä uutisia ja yksi matkakertomus Lontoosta. Uutisista yksi on sävyiltään neutraali ja kaksi vitsailevia.³⁷ Mitään erityistä myötämielisyyttä vegetarismia kohtaan ei siis esiinny, mutta ilmeisesti liberaalin lehden aihevalikoima oli sellainen, että vegetarismi nousi esille muita lehtiä useammin.

Kielijakauman osalta kasvissyöntiä käsitelleet 1880-luvun uutiset keskittyivät selvästi ruotsinkieliseen lehdistöön, vaikka maan sanomalehtien kielijakauma oli tuolloin melkein tasan. Vuonna 1889 Suomessa julkaistiin 29:ää suomenkielistä ja 23:a ruotsinkielistä sanomalehteä.³⁸

Vegetarismia koskenut uutisointi oli siis 1880-luvullakin yhä satunnaista, mutta aiempaan nähden aihe oli useammin esillä. Sanomalehdissä

³⁶ Landgren 1988, 289-300, Landgren 2002.

³⁷ Helsingfors Dagblad: Vegetarianismens framsteg. 2.3.1883, 3; Vegetarianerna i Berlin. 21.3.1884, 4; Hygieniska utställningen i London. 15.5.1884, 2; Alltför stora djurvänner. 16.6.1884, 3; Litteratur och konst. 6.7.1886, 4; Litteratur och konst. 8.12.1886, 3.

³⁸ Landgren 1988, 280-285.

kasvissyöntiä käsiteltiin enimmäkseen kuriositeettina, mutta lehtiviittausten kasvava määrä tarkoittaa, ettei aihe ollut Suomessa enää täysin tuntematon. Eniten kasvissyönnistä kirjoitettiin Helsingin ja Turun ruotsinkielisissä sanomalehdissä.

2.2. Kasvavaa kiinnostusta ja kaskuja

Ruotsinkielisten uutisten lomassa ensimmäinen suomenkielinen viittaus vegetarismiin on pieni sivumaininta *Waasan lehdessä* joulukuussa 1888.³⁹ Artikkelissa ”Kuinka elämäämme pitentäisimme?” pohditaan pitkän eliniän salaisuutta ja vegetarismi mainitaan yhtenä elinikää pidentävänä keinona muiden kohtuullisuutta suosivien elintapojen yhteydessä. Auktoriteetteihin vetoaminen on artikkelissa jälleen läsnä, kun ”ranskalainen filosofi Descartes” mainitaan ”vegetarianismin isäksi”.⁴⁰

Vaasalaista sivumainintaa merkittävämpi suomenkielinen kirjoitus kasvissyönnistä on Uudessa Suomettaressa seuraavana vuonna julkaistu, kahteen peräkkäiseen numeroon jaettu pitkä ja paljon palstatilaa saanut artikkeli ”Vegetarismista”.⁴¹ Teksti on mitä ilmeisimmin kirjoitettu kasvissyönnin ensiesittelyksi suomenkieliselle lukijakunnalle: ”Sitä mistä tässä on puhe, voisi ehkä suomeksi nimittää kasviruokaisuudeksi ja sen vastakohtaa liharuokaisuudeksi. Vegetariaani on siis kasviruokainen.” Vegetarismi esitellään artikkelissa luonnonmukaisuuteen pyrkivänä elämänoppina, jonka mukaan terveellinen ja siveellinen elämä edellyttää luopumista lihansyönnistä ja alkoholista. ”Koska ihminen ei ole ruohonsyöjä (herbivori), eikä myöskään kaikkiruokainen (omnivori), vaan hedelmänsyöjä (frugivori), pitävät vegetarianit hedelmäruokaisuutta luonnonmukaisena.” Erityisen kiinnostava on juttuun sisällytetty luettelo englantilaisten ja saksalaisten vegetaristien laatimista 24 vegetarismien perusteesta. Luettavuuden vuoksi olen referoinut nuo lehdessä julkaistut osin varsin monisanaiset perusteet seuraavan sivun taulukkoon 3.

³⁹ Kuinka elämäämme pitentäisimme. *Waasan lehti* 10.12.1888, 1.

⁴⁰ Descartesin palataan vielä myöhemmin, mutta on totta, että hän eli suosi vältti lihaa omassa ruokavaliossaan. Syynä tähän olivat fysiologiset näkemykset, joiden pohjalta liharuuan epäiltiin olevan haitaksi ihmiselle. Descartesin valinta ei perustunut eettisiin syihin, sillä hänen teorioidensa mukaan eläimet olivat sieluttomia koneita, joita voitiin hyödyntää ihmisten tarpeisiin ilman tunnontuskia. Stuart 2006, 108,132.

⁴¹ Vegetarismista, *Uusi Suometar* 28.4.1889, 2.

Taulukko 3. Uudessa Suomettaressa 28.4.1889 julkaistut 24 vegetaarisen elintavan perustetta.

1. Yksimielisesti on tunnustettu, että vegetaristit ovat terveempiä kuin muut kanssaihmiset.	2. Spartalaiset ja useat muut antiikin vahvimmat soturit olivat kasvissyöjiä.
3. Joukko menneiden aikojen oppineita on ainakin osan elämänsä noudattanut kasvisruokavaliota: mm. Pythagoras, Platon, Seneca ja Benjamin Franklin.	4. (Tästä perusteesta ei saa selvää digitoidun dokumentin vaurioiden vuoksi)
5. Kasviravinto antaa nuorekkaan ja kauniin näön.	6. Kaikki tunnon ihmiset, miehet kuin naisetkin, syvästi loukkautuvat, havaitessaan teurastajan kuolettavain iskujen alla ähkyvään eläinten hirveätä mylvinää.
7. Hikoilun, purennan ja syljenerityksen osalta ihminen muistuttaa enemmän kasvinsyöjiä kuin lihansyöjiä.	8. Useat luonnontieteilijät ovat todenneet, että ihmisen fysiologia viittaa hedelmä-, vilja- ja vihannespitoiseen ruokavalioon.
9. Useat kemiantutkijat ovat todenneet, että eläinperäisiä tuotteita syödessämme nautimme niitä ravintoaineita, joita eläimet ovat omasta kasviravinnostaan hankkineet.	10. Kasviruoka on ravintopitoisempaa kuin liharuoka.
11. Liharuoka ärsyttää vatsaa kuten väkijuomat.	12. Kasviruoka on liharuokaa halvempaa.
13. Suuri osa teurastettavista eläimistä on sairaita ja taudit voivat siirtyä liharuuan kautta ihmisiin.	14. Ihminen nukkuu yöt ja valvoo päivät. Lihaa syövät petoeläimet nukkuvat päivät ja valvovat yöt.
15. Kasveja syövät eläimet, kuten hevonen, ovat petoeläimiä sitkeämpiä työssä.	16. Petoeläimet ovat häijyjä, villejä ja vaarallisia. Kasveja syövät eläimet taas lempeitä ja oppivia.
17. Vegetaarinen elintapa edistää ihmisen terveyden ohella hänen siveellistä tilaansa.	18. Koska lihansyönnin tapa on saanut niin suuren joukon ihmisiä teurastamaan ja tappamaan, on se tapa voitettava.
19. Lihansyöjien pahalta haiseva hiki, hengitys ja ulosteet, kertovat liharuuan sopimattomuudesta ihmisille.	20. Jo varhaisessa lapsuudessa osoitettiin ihmiselle ”katso minä annoin teille kaikenlaiset ruohot, joissa siemen on ja kaikenlaiset hedelmälliset puut ruuaksi”
21. Ainoastaan myöhemmänä rangaistuksena sallittiin Israelin lapsille lihansyönti. Kerrotaanpa, että Jumalan viha kohtasi Israelin lapsia, kun he Joosefilta vaativat lihaa.	22. Lihansyömistä pidettiin vanhassa testamentissa hirveän turmeluksen merkinä.
23. Pyhät kirjoitukset puhuvat eteen- ja ylöspäin edistymisestä. Niinpä miekat on tehtävä auroiksi ja keihäät viikatteiksi.	24. Vegetaarisuus taistelee vasten niitä paheita, jotka kansallisuuksien hyvinvointia enin vahingoittavat – vasten ylellisyyttä, kohtuuttomuutta ja rikoksia.

Taulukko on oiva johdatus 1800-luvun vegetaristien motiiveihin ja niihin kysymyksiin, joihin kasvissyönnillä pyrittiin tuolloin vastaamaan. Taulukko antaa kattavan kuvan kasvissyöjien suosimasta retoriikasta ja huomionarvoista on, miten nämäkin Uudessa Suomettaressa julkaistut 24 argumenttia jakaantuvat pääasiassa terveydellisiin (perustelut 1, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 19), eettisiin (6, 17, 18, 24), ja uskonnollisiin (20, 21, 22, 23) kategorioihin. Näiden luokkien ulkopuolelle jäävät argumentit liittyvät joko auktoriteetteihin vetoamiseen (2, 3) tai kasvisruuan taloudelliseen vertailuun suhteessa liha- ja sekaruokaan (12).

Uuden Suomettaren artikkelin jälkeen kasvissyöntiä koskeva uutisointi alkaa lisääntyä suomalaisissa sanomalehdissä. Saksan ja Iso-Britannian lisäksi Suomessa alettiin uutisoida myös Ruotsin vegetaristeista. Otsikon ”Niitä näitä” alla Pohjalaisessa kirjoitettiin helmikuussa 1894:

Kasvisten syöminen on viime aikoina suuresti edistynyt Tukholmassa. Suuri joukko ihmisiä on alkanut elää hedelmistä, leivästä, jauhoruoista, kasviksista ja maitotuotteista, ja pienempi luku on alkanut harjoittaa niin sanottua idunismia, s.o. elävät ainoastaan hedelmistä ja leivästä.⁴²

Kasvissyönnin suosion kasvaessa Tukholman liepeille perustettiin vuonna 1895 Saltsjöbanin parantola, jossa noudatettiin vegetaristista ruokavaliota ja kaupunkiin oli perustettu myös luonnollista elämäntapaa suosiva yhdistys.⁴³ Yhdeksi Ruotsin tunnetuimmaksi vegetarismien puolestapuhujaksi nousi nimimerkki Justus, jonka tekstejä julkaistiin jonkin verran myös Suomessa. Lokakuussa 1894 Helsingfors Aftonblad julkaisi Justuksen tekstin ”Salta biten” ja esitteli kirjoittajan vegetarismien ruotsalaisena apostolina, joka oli kirjoittanut paljon tekstejä ja esitteitä aiheesta.⁴⁴

Englannin, Saksan ja Ruotsin lisäksi vegetarismien suosio kasvoi 1890-luvun alussa myös Venäjällä. Vuonna 1893 Hufvudstadsbladet uutisoi kirjailija Leo Tolstoin tyttären perustaneen kasvisravintolan Moskovaan.⁴⁵ Uutisen

⁴² Niitä näitä. Pohjalainen 22.2.1894, 3.

⁴³ Bref från Stockholm, Tammerfors 17.9.1895, 2; Kött och fisk, Hufvudstadsbladet 11.8.1896, 2. Nytt Samfund i Stockholm, Hufvudstadsbladet 8.4.1895, 3.

⁴⁴ En vegetarianismens apostel ja Salta biten, Helsingfors Aftonblad 26.10.1894, 2. Myös Justuksen, eli Ruotsin rautatiehallituksen toimistoassistentin Johan Oskar Pettersonin, kuolema vuonna 1898 noteerattiin suomalaisessa lehdistöissä. Justus. Uusi Suometar 31.8.1898; Kaiku 5.9.1898, 3.

⁴⁵ Ett vegetarianskt kök i Moskwa. Hufvudstadsbladet 10.11.1893, 4.

mukaan kasvissyönnin suosio oli Venäjällä herättänyt vastustusta erityisesti teurastajien keskuudessa.

Ulkomaan uutisten ja laajempien teema-artikkelien lisäksi vegetarismiin viitattiin 1890-luvun suomalaisissa sanomalehdissä selvässä huumorimielessä. Vakavien uutisten rinnalla kasvissyöntiin viitattiin vitseissä ja kaskuissa. Oman tulkintani mukaan vitsien julkaiseminen osoittaa omalta osaltaan, että vegetarismi alkoi olla jossain määrin tunnettu ilmiö. Pidemmässä uutisissa vegetarismia saatettiin selittää lähtökohdista alkaen, mutta vitsit odottivat lukijaltaan jonkinlaista esiyymmärrystä aiheesta.

Åbo Underrättelser 18.10.1890:

I grönsakshandeln.

Skomakarpojken: ”Gif mig en vegetarisk korf”

Säljaren: ”Hvad vill du ha? Uttryck dig något tydligare”

Skomakarpojken: ”Nå, en vegetarisk korf vill jag ha; en sådan, som man vanligen kallar en gurka ⁴⁶

Uusi Suometar 20.4.1898:

Wegetariaanin huvitusta.

Mitä tekee herra Joutonen, joka ennen kulki vain metsästävässä, nyt vegetariaaniksi tultuaan?

Hän ammuskelee omenia ja päärynöitä puista.⁴⁷

Kaskujen kanssa samaan kategoriaan voitane laskea myös Åbo Underrättelserissa vuonna 1895 julkaistu pakina rouva Pettersonista, joka tuntemattomaksi jääneestä syystä innostuu suuresti vegetarismista. Pakinassa hänen puolisonsa alistuu nöyrästi rouvansa tahtoon, mutta perheen poika on tyytymätön uuteen ruokavalioon. Jonkin aikaa kärsittyään hän kertookin tilanteesta koulunsa rehtorille, joka pyytää rouva Pettersonin välittömästi puhutteluun. Puhuttelusta rouva Petterson painelee posket punaisina suoraan kauppahalliin ja ostaa kerralla seitsemän kiloa lihaa. Sen koommin Pettersonin perheessä ei kuultu puheita kasvisruuan kasvattavasta vaikutuksesta.⁴⁸

Edellä mainittujen lisäksi vitsejä ja kaskuja kerrottiin mm. vegetarististen yhdistysten tiukoista jäsenkriteereistä ja siitä miten Unkarin kasvissyöjien puheenjohtaja kuoli botulismiin (botuliini, korvgift). Aikakauden sanomalehtien

⁴⁶ Hvarjehanda. Åbo Underrättelser 18.10.1890, 3.

⁴⁷ Kaikenlaista, Uusi Suometar 20.4.1898, 3.

⁴⁸ När fru Petterson blef vegetarian. Åbo Underrättelser 30.3.1895, 3.

tyyliin osa kaskuista julkaistiin tavallisten pikku-uutisten muodossa. Useampaan kertaan uutisoitiin miten vegetarismi levisi Englannissa jo kissojenkin keskuudessa.⁴⁹

Anekdoottien, kaskujen ja teema-artikkelien myötä suomalaisissa sanomalehdissä käsiteltiin kasvissyöntiä 1890-luvulla jo varsin monipuolisesti ja ainakin kaupunkilaisen sivistyneistön keskuudessa vegetarismi ilmiönä on ollut jossain määrin tunnettu. Eniten näkyvyyttä sai edelleen saksalainen vegetarismi, mikä ajan kulttuuriyhteydet huomioiden oli luonnollista.⁵⁰ Julkisessa keskustelussa aihe oli edelleen hyvin marginaalinen ja todennäköisesti suurimmalle osalle suomalaisista merkityksetön, mutta pääosan väestöstä suhtautuessa vegetarismiin välinpitämättömästi tai huvittuen, oli uutisilla myös kiinnostuneempia lukijoita.

2.3. Suomalainen vegetarismi syntyy

Suomalaisissa lehdissä alettiin 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa aina silloin tällöin esittää arvioita kasvissyönnin esiintymisestä kotimaassa. Huhtikuussa 1889 Borgåbladetissa arvioitiin, ettei vegetarismi ollut Suomessa mainitsemisen arvoinen kysymys ja syksyllä 1893 sanomalehti Aurassa todettiin vegetaristisen liikkeen olevan Suomessa vain vähän tunnettu.⁵¹

Suomalaisilla oli jo kuitenkin jonkin verran kokemuksia vegetarismista ja kuten jo aiemmin kirjoitin, suuntautui osa Keski-Eurooppaan tehdyistä terveysmatkoista kasvisruokaa suosineisiin hoitolaitoksiin. Vaihtoehtohoitoja tarjonneista parantoloista haettiin paitsi apua omiin vaivoihin, myös oppia kotiin tuotavaksi. Lokakuussa 1890 sanomalehti Pohjalaisessa julkaistiin seuraava matkakirje Saksasta:

⁴⁹ Jäsenkriteerejä koskevilla kaskuilla kerrottiin mm. vegetaristista, joka erotettiin yhdistyksestään, koska hän naamiaisissa oli pukeutunut Gotfried af Boullioniksi. Uutisoitiin myös postimerkki-kauppiaasta, jonka jäsenyysesteeksi meinasi muodostui postimerkeissä käytettävä kalaliima. Hvarjehanda, Åbo Underrättelser 13.11.1893, 3; Vegetarian förgiftad av korf, Hufvudstadsbladet 11.8.1894, 3; Vegetarismi leviää – kissojen keskuudessa, Uusi Suometar 10.12.1893, 3.

⁵⁰ Saksan ja Suomen väliset kulttuuriyhteydet olivat vahvistuneet Saksan keisarikunnan perustamisen jälkeen. Saksaa pidettiin sopivana vastapainona Venäjälle ja saksalainen tiede- ja kulttuurimaailma eli kukoistuskauttaan. Kulttuuriyhteydet eivät olleet vain suomalaisten Saksaan tekemien matkojen varassa vaan Suomi ja etenkin kasvava Helsinki houkuttelivat saksalaisia kauppiaita ja taiteilijoita. Forsén 2003, 190.

⁵¹ Om vegetarianismen, Borgåbladet 20.4.1889, 2; Torikertomus, Aura 15.9.1893, 3.

Kuten tiedätte, tutkin täällä luontolääkäri Kuhnen parannusmetodia, ja nyt en voi oikein luottaa siihen. Yksillä ainoilla kylvyillä parannetaan kaikki taudit. Ja nämä kylvyt ovat senlaisia, etten luule, että niitä Suomessa voi panna täytäntöön, saamatta kaikki lääkärit niskaansa.

[...]

Minusta on yks kaks tullut vegetariaani. Täällä Kuhnen luona ei saa muuta kuin vegetaarista eli kasviruokaa. Aamiaiseksi ja illalliseksi grahamleipää, voita ja hedelmiä ja puoliseksi soppa, 'gemüseä' ja jälkiruokaa. Ei milloinkaan kahvia, ei teetä, eikä väkeviä juomia. Kumma kyllä en niitä juuri kaipaakaan. Ja tänään kun join kahvia, ei tahtonut enää maistua. Täällä on vegetarismi kehittynyt fanaattilliseen suuntaan. Niiden yhdistys muistuttaa paljon meidän raittiusseuroja. [...] Kokoukset pidetään 'Thalysiassa', vegetarisessa ravintolassa, josta illan kuluessa syödään vegetarisia ruokia. Monen näkee syövän potaattia ja voita.⁵²

Luonnonparannusliikkeen, raittiustyön ja vegetarismien välisiin yhteyksiin palataan tarkemmin hieman myöhemmin, mutta E.C:n kuvaus kokemuksistaan on hyvä esimerkki siitä, miten kasvissyöntiin tutustuttiin. Terveysmatkailun lisäksi vegetarismiin viitattiin muissakin matkakertomuksissa ja jo vuonna 1883 Åbo Underrättelserissä oli julkaistu artikkeli Berliinin ruokakulttuurista, jossa kaupungin kasvisravintolat olivat saaneet oman mainintansa.⁵³ 1890-luvulla kasvissyöntiin viittaavia matkatarinoita kerrottiin Saksan lisäksi myös Englannista, Italiasta ja Kiinasta.⁵⁴

Ulkomailla saadut kokemukset, suomalaisissa sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistut vegetarismia käsittelevät uutiset, kasvissyönnin suosion kasvu Saksassa, Ruotsissa ja Venäjällä pohjustivat vegetarismien rantautumista Suomeen. Vuonna 1893 kasvissyöntiä koskeva uutisointi alkoi tiivistyä ja seuraavana vuonna suomalainen vegetarismi alkoi versoa: keväällä 1894 julkaistiin ensimmäinen suomalainen kasviskeittokirja ja saman vuoden syksyllä Helsinkiin perustettiin ensimmäinen kasvisruokaan keskittynyt ravintola.

Toukokuussa 1894 julkaistiin Helene Seilingin kasviskeittokirja *Kortfattad vegetariansk kokbok (av Helene Seiling)*, jonka johdannoksi oli liitetty Seilingin aviomiehen Maxin kirjoittama parikymmensivuinen

⁵² Kirjeitä Saksasta. Pohjalainen 14.10.1890, 2.

⁵³ Hwad Berlin äter och dricker, Åbo Underrättelser 27.10.1883, 1.

⁵⁴ Englannista Opettajayhdistyksen terveys ja raittius 1.1.1896, 2; Italiasta Finland 11.6.1892, 2; Keski-Euroopan kiertueelta Päivälehti 20.4.1892, 4; Kiinasta Suomen viikkolehti 23.8.1894, 2; Saksasta Uusi Suometar 1.8.1900, 3.

vegetarismien esittely.⁵⁵ Kirjan ensisivuilla vegetarismien kerrotaan lähivuosina edenneen useissa maissa ympäri Eurooppaa ja eurooppalaiseen kehitykseen viitaten Max Seiling arvioi, että puolisonsa keittokirjalle johdantoineen on kysyntää myös Suomessa.⁵⁶

Vegetarismien taustoja herra Seiling esittelee tuttuun tapaan käyden läpi kasvisvönnin terveydellisiä hyötyjä. Pelkällä kasvisravinnolla toimeentulevia Aasian kansoja esitellään osoituksena siitä, että pelkällä kasvisravinnolla voi pärjätä raskaidenkin töiden parissa. Vegetarismien tunnetut puolestapuhujat käydään läpi pitkänä listana: ”Buddha, Moses, Pythagoras, Sokrates, Plato, Diogenes, Ovidius, Virgilius, Cincinnatus, Seneca, Plutarchus, Porphyrius, Svedenborg, Linné, Newton, Locke, Byron, Shelley, Franklin, Graham, Montaigne, Molière, Rousseau, Voltaire, Lamartine, Gleizés, Leibnitz, Hufeland, Haller, Baltzer, Wagner och Mainländer”

Varsinainen keittokirja koostuu 156 reseptistä, joista on koottu myös kuuden viikon malliruokalista. Yleisissä ohjeissa ei painoteta mitään erityistä eroa liha- ja kasvisruokien laitossa. Resepteissä käytetään kananmunia ja maitotuotteita. Erilaisten yksinkertaisten kasvislisukkeiden ja perunaruokien lisäksi erilaisia kasvispyöryköitä, vihanneslaatikoita, munakkaita, pasteijoita, salaatteja, puuroja, kastikkeita ja jälkiruokia. Alla esimerkkinä resepti numero 27, linssikroketit, jotka toimivat pohjana keittokirjan muille kasvispyöryköille:

27. Kroketter af linsen

250 gr. öfver natten uppblött tysk linsen kokas mjuk till en tjock gröt, hvarefter endast hälften passeras genom en sil i ett fat. Dit sättas förutom den opasserade, med skeden sönderarbetade linsen, 2-3 ägg, finhackad i smör brynt lök, salt, persilja och så mycket rifvet bröd, att flacka kroketter kunna formas, hvilka stekas bruna, efter att hafva vältrats i en blandning af äggulor och rifvet bröd eller också endast i det senare.⁵⁷

⁵⁵ Seiling 1894. Seilingien taustasta ei ole paljon tietoa. Max Seiling toimi 1880-luvulla säveltäjä Richard Wagnerin tueksi muodostuneen patronaattiseuran suomalaisessa siivessä ja voi olla, että hän tutustui sitä kautta myös eurooppalaiseen vegetarismiin. Saksassa Wagner oli tunnettu vegetarismien puolestapuhuja ja tieteellisten eläinkokeiden vastustaja. Salmi 2005, 208; Spencer 1993, 282-283. Vuonna 1883 Helsingfors Dagbladet, Nya Pressen ja Åbo Tidning mainitsivat Wagnerin Bayreuthin musiikkijuhlilla tarjoaman kasvisillallisen saksalaista vegetarismia käsitelleessä jutussaan. Vegetarianismens framsteg. Helsingfors Dagblad 2.3.1883, 3; Vegetarianismens framsteg, Nya Pressen 10.3.1883, 3; Vegetarianismen, Åbo Tidning 3.3.1883, 2.

⁵⁶ Vuonna 1894 suomalaiset keittokirjat olivat ylipäätään vielä varsin tuore ilmiö. 1800-luvulla kokkikirjat tulivat Suomeen usein Ruotsin kautta. Vuonna 1878 painettu Tant Hildas kokbok (Hilda tädin keittokirja) oli ensimmäinen Suomessa kirjoitettu keittokirja. Knuutila 2010, 46.

⁵⁷ Seiling 1894, 37.

Seilingin keittokirja arvioitiin kesäkuussa Hufvudstadsbladetissa ja jutun kirjoittanut toimittaja totesi, että kasvissyönti on nyt virallisesti ottanut ensiaskeleensa myös Suomessa. Ideologisen johdantonsa vuoksi Seilingin teosta pidettiin hieman epätavallisena keittokirjana, mutta siitä huolimatta teosta suositeltiin lehden lukijoille: arvostelijan mukaan keittokirjan ostajan ei tarvitse olla vegetaristi voidakseen hyödyntää kasvisreseptien tarjoamaa vaihtelua.⁵⁸

Kesän ja syksyn 1894 aikana Seilingin keittokirjaa mainostettiin kirjakaupoissa ympäri Suomea ja teoksen saama huomiota voidaan pitää vegetarismien ensimmäisenä läpimurtona Suomessa.⁵⁹ Ilmeisesti etenkin Helsingissä kasvissyönnin suosio oli kasvussa ja aivan kuten Englannissa, Saksassa tai Ruotsissakin, loi kasvava kiinnostus kysynnän myös kasvisruokaa tarjoaville ravintoloille ja ruokaloille.

Suomen ensimmäinen vegetaarinen ruokapaikka oli neiti Forssin lokakuussa 1894 Helsingin Rauhankadulle avaama vegetaarinen päivällistarjoilu.⁶⁰ Forssin päivällistarjoilun olemassa olosta, saatikka menestyksestä, ei ole enempää viitteitä, mutta ainakin kasvisravintoloiden ensiaskel oli näin otettu.

Vuosi neiti Forssin lehtimainoksen jälkeen nimimerkki Vegetar kirjoitti Hufvudstadsbladetiin tämän tutkimuksen johdannossa lainatun mielipidekirjoituksensa, jossa hän arvioi Helsingin kasvissyöjien määrän joiksikin kymmeniksi ja kertoi rouva Levanderin perustaneen uuden kasvisravintolan Kasarminkadulle.⁶¹ Levanderin ravintola ylitti uutiskynnyksen myös maakunnissa, ja mahdollisesti nimimerkki Vegetarin kirjoitusta mukaillen Pohjalainen, Tampereen Sanomat ja Hämeen Sanomat uutisoivat marraskuussa 1895 sanasta sanaan seuraavaa:

Weetaarinen eli kaswiruokajärjestelmä saapi enemmän ja enemmän jalansijaa Helsingissä. Tästä syksystä alkaen on siellä avattu weetaarinen ravintolakin Kasarminkadun warrella 34, wastapäätä Kasarmintoria, jota laitosta hoitaa kapteenin rouva H. Levander.⁶²

⁵⁸ Kortfattad vegetariansk kokbok af Helen Seiling, 23.6.1894, 3.

⁵⁹ Kts. esim. Hufvudstadsbladet 2.6.1894, 4; Nya Pressen 5.6.1894, 4; Björneborgs Tidning 10.7.1894, 4; Vasabladet 25.9.1894, 4; Rauman lehti 12.12.1894.

⁶⁰ Nyt företag. Nya Pressen 9.10.1894, 4.

⁶¹ Vegetarisk matsservering, Hufvudstadsbladet 5.11.1895, 4.

⁶² Helsingistä, Pohjalainen 7.11.1895, 3; Muita kotimaan uutisia, Tampereen uutiset 9.11.1895, 2; Weetaarinen eli kaswiruokajärjestelmä, Hämeen Sanomat 12.11.1895, 2.

Levanderin ravintolastakaan ei ole tarkempaa tietoa syksyn 1895 jälkeen ja voi olla, että ensimmäiset kasvisruokapaikat ovat jääneet lyhytikäisiksi. Suomalaisen vegetarismien ensiaskeleet eivät olleet kuitenkaan jääneet huomaamatta ja suomalaiset kasvissyöjät olivat saaneet jo omat kriitikkonsakin. Lokakuussa 1896 nimimerkki Charles raportoi Åbo Underrättelserissä Helsingin kuulumisista ja nostaa vegetaristit erikseen esille. Charlesin mukaan Helsingissä alkaa olla vegetaristeja enemmän kuin uskoisi, vaikkakin viime aikoina edellisten vuosien trendi oli kääntynyt laskuun.

Jag har sett personer, med tragiskt allvar och komisk exaltation tugga på sin persiljeqvist och sina råa kålblad och mena, att detta vore vägen till hälsa, lycka och glädje. Detta var för något år sedan. Nu konstatera de emellertid med snopen uppsyn, att denna diet icke bär sig i längden, emedan nerver och krafter taga skada. I stället för en persiljeqvist gripa de därför nu med begärighet efter ägg och mjölk och i stället för råa kålblad försmå de icke en god kötträtt.⁶³

Myöhemmät lähteet osoittavat, etteivät kaikki Suomen kasvissyöjät olleet palanneet lihapatojen ääreen, mutta voi olla, että Charlesin kaalinpääkritiikissä oli pala totuutta. Kasvissyöjiä puolustettiin myös kritiikkiä vastaan: Juhani Ahon veli toimittaja Pekka Aho kirjoitti Uudessa kuvalehdessä: ”Jos mikä uusi aate ilmestyy ihmisten keskeen, niin pitävät he kyllä aina huolta sen pilaamisesta, joten aate saapi taistella kauvat ajat puhdistukseen päältään sen pahan maineen, minkä tyhmit ihmiset ovat sille hankkineet. Samasta syystä on kasvien syöminenkin joutunut naurun alaiseksi ja ihmiset ikään kuin katsovat pitkään semmoisiin, jotka ovat tätä lajia ehdottoman raittiita.”⁶⁴

Helene Seilingin keittokirjan suosion, kasvissyöntiä puoltavien mielipidekirjoitusten ja ensimmäisten kasvisravintoloiden myötä vuosien 1894 ja 1895 kohdalla voidaan perustellusti puhua suomalaisen vegetarismien synnystä. Vuodesta 1894 vuoteen 1898 suomalaisissa sanomalehdissä kirjoitettiin kasvissyönnistä huomattavasti aiempaa enemmän, kunnes vegetarismia koskevien viittausten määrä notkahti vuosisadan vaihteessa (Taulukko 1, Johdanto). Voi olla, että kasvissyönnin suosio notkahti hieman ns. huippuvuosien 1894 ja 1895 jälkeen, mutta nimimerkin Charles kuvaamasta vegetarismien hiipumisesta ei voida puhua. Seilingin keittokirjan julkaisun

⁶³ Från vår hufvudstad, Åbo Underrättelser 24.10.1896, 2.

⁶⁴ Kun meidän piti ruveta kasvien syöjiksi, Uusi Kuvalehti 30.11.1896, 14.

jälkeen Suomessa painettiin käännöskirjallisuutena ainakin kaksi vegetaristista keittokirjaa ja syksyllä 1897 Heinolan kylpylä ilmoitti aloittaneensa vegetaristiset ruokatarjoilut.⁶⁵

⁶⁵ Julkaistut kasviskeittokirjat olivat Andersson 1895 ja Deutgen 1897. Heinolan kylpylästä: Vegetarismen gör framsteg i landet. Åbo Underrättelser 23.9.1897, 2.

3. Suomalaisen vegetarismien perustelut vuosisadan vaihteessa

3.1. Kasvissyönnin terveystieteellinen näkökulma

Kasvissyönnin historian tutkimuksessa omaehtoisuuteen perustuvan vegetarismien taustalta on löydetty useita erilaisia vaikuttimia, joita hieman aikakaudesta ja maasta riippuen on jaoteltu eettisiin, taloudellisiin, terveydellisiin, uskonnollisiin ja yhteiskunnallisiin luokkiin.⁶⁶ Suomalaisen kasvissyönnin varhaisvaiheen osalta olen aineistoni pohjalta jakanut vegetaristien pääargumentit tässä tutkimuksessa terveydellisiin, eettisiin ja uskonnollisiin perusteluihin. Näiden lisäksi olen koonnut yhteen joitain vuosisadan vaihteen erityispiirteitä, jotka vaikuttivat Suomessakin vegetarismien suosioon. Tässä luvussa käsitelen tarkemmin näitä syykategorioita ja tarkastelen, miten ne painoutuivat kasvissyöjien keskuudessa.

Terveyshäiriö näkökulma on kuulunut aina tiiviisti kasvissyönnistä käytyyn keskusteluun ja jo pythagoralaisuuteen liittyi vahva käsitys siitä, ettei lihansyönti ollut hyväksi ihmisen terveydelle.⁶⁷ Länsimaista terveyshäiriö näkökulmaa 1800-luvulle asti määritelleen humoraalipatologian mukaan suuri osa sairauksista johtui siitä, mitä ihminen söi ja miten hän eli.⁶⁸ Näin ollen sairauksia pyrittiin parantamaan mm. erilaisilla dieeteillä ja ruumiin lämpötilan muutokseen tähdänneillä hoidoilla. Esimerkiksi liiallisen lämmön katsottiin aiheuttavan ruumiin ja mielen veltostumista, johon parannuskeinoina suosittiin

⁶⁶ Englantilaisen vegetarismien viktoriaanista historiaa tutkinut James Gregory on jakanut kasvissyönnin taustavaikutteet terveydellisiin (physical puritanism, medical orthodoxy), eläinsuojelullisiin (animal welfare, zoophilia), uskonnollisiin (religious dimensions, spiritualism) ja yhteiskunnallisiin (radicalism, anti-everythingarian) kysymyksiin. Gregory 2007, 8. Saksalaisen liikkeen osalta jakoa on tehty terveydellisiin, taloudellisiin ja eettisiin syihin. Stolare 2003, 90. Suomalaisen vegetarismien osalta Jenni Piirainen on nostanut omassa tutkimuksessaan esille kasvissyönnin puolesta esitettyjen taloudellisten argumenttien roolin. Piirainen 2013, 38-41. Kasvisruuan edullisuuteen ja tuotantotehokkuuteen liittyviä perusteluita esiintyy jonkin verran myös omassa aineistossani, mutta vähemmän kuin terveydellisiä, eläinoikeudellisia ja uskonnollisia argumentteja. Kasvissyönnin taloudellisuuteen liittyviä kysymyksiä sivutaan kuitenkin jonkin verran tutkimukseni alaluvuissa ”Kasvissyönnin terveystieteellinen näkökulma” ja ”Modernisaatio vegetarismien edellytyksenä ja kritiikin kohteena”.

⁶⁷ Spencer 1993, 33-51.

⁶⁸ Galenoksen systematisoiman humoraalipatologian mukaan sairaudet olivat seurausta kehon neljän nesteen (veri, keltainen sappi, musta sappi ja lima) keskinäisestä epätasapainosta. 1500-luvulla tasapainoteoriasta johdettiin oppi kuudesta ns. ei-luonnollisesta asiasta, joiden avulla aina 1800-luvulle asti katsottiin voitavan säädellä ihmisen terveydellistä tasapainoa. Näihin luettiin kuuluvaksi ilma, ruoka ja juoma, liikunta ja lepo, nukkuminen ja valveillaolo, aineenvaihdunta ja affektit eli voimakkaat tunteet. 1700-luvulla mekanistis-matemaattisen tieteennäkökulman tultua lääketieteenkin piiriin myös hygieniää, kuten dietetiikkaa tuolloin kutsuttiin, pyrittiin kehittämään tieteellisempään muotoon. Mikkeli 1998a, 19-36.

vesihoitoja, viileitä keittämättömiä kasvisruokia ja kylmiä juomia.⁶⁹

Uusi vaihe kasvissyönnistä käydyssä terveyskeskustelussa alkoi 1600-luvulla, kun osa varhaisista fysiologeista esitti, että anatomisen todistusaineiston valossa liha ei sopinut ihmisravinnoksi. Lääketieteen kehittyminen osoitti, että ihminen oli fysiikaltaan kuin muut eläimet ja mielenkiintoa herätti kysymys siitä oliko ihminen lihansyöjä vai kasvinsyöjä. Ihmisen anatomia ja fysiologia viittasivat kasvinsyönnin suuntaan ja mm. René Descartes ja Pierre Gassendi olivat sitä mieltä, että kasvisruoka oli sopivin ihmiselle. Omien fysiologisten tutkimustensa ja filosofiansa mukaan Descartes piti eläimiä jumalan luomina sieluttomina koneina, joita ihminen saattoi tutkimus- tai muissa hyödyntämistarkoituksissa käyttää mielensä mukaan, mutta ihmiskeholle sopivana ravintona hän ei eläimiä pitänyt. Descartes onkin hyvä esimerkki siitä, miten yksilöt ja yhteisöt ovat vuosisatojen varrella päätyneet kasvissyöjiksi erilaisista syistä.⁷⁰

Ravintokysymykset laajenivat kokonaisia kansakuntia koskettaviksi, kun 1700-luvulla väestönkasvu asetti uusia haasteita ruuantuotannolle. Karjankasvatuksen teollistuminen oli yksi vastaus haasteeseen. Lisääntyvä lihantuotanto vaati kuitenkin valtavat määrät rehua, eivätkä kaikki pitäneet valtavien peltoalojen alistamista karjankasvatukselle järkevänä. Katse käännettiin Kiinaan, Intiaan ja Euroopan maaseuduille, joissa ihmiset saattoivat elättää itsensä hyvinkin kasvispitoisella ruualla. Tähän ravintotaloudelliseen keskusteluun ottivat Englannissa osaa mm. taloustieteilijä Adam Smith, luonnontutkija Erasmus Darwin sekä väestötieteilijä Thomas Malthus. Kukaan edellä mainituista ei ollut valmis luopumaan lihantuotannosta, mutta keskustelun aikana mm. Adam Smith kirjoitti, että ranskalaisten ja venäläisten talonpoikien kasvispitoinen ruokavalio oli osoitus siitä, ettei liharuoka ollut ihmisen toimintakyvyn kannalta välttämätöntä. Tätä argumenttia käytettiin myöhemmin myös vegetaristien toimesta.⁷¹

I det inre Ryssland bo bönder, hvilka hemta sin näring nästan uteslutande ur växtriket. Dessa bönder räknas till de skönaste, kraftigaste människor i Europa [...] Äfven i Sverige är landtbefolkningen stadsbon öfverlägsen både i sundhet och kraft. Och dock lefver svenske den bonden, som man vet, nästan enbart

⁶⁹ Mikkeli 1998b, 109.

⁷⁰ Stuart 2003, 131-150. Alkuperäislähteissäni Descartes mainitaan vegetarismien yhteydessä Waasan lehden artikkelissa Kuinka elämäämme pidentäisimme? 10.12.1888, 1.

⁷¹ Stuart 2006, 242, 399-417.

af vegetabilier, och endast då och då njuter han något fläsk eller fett.⁷²

Ravintoaineiden kemiallinen analyysi kehittyi 1800-luvun aikana ja kemisti Justus von Liebigin tutkimusten perusteella vuosisadan puolivälissä luultiin jonkin aikaa, että kaikki ihmisen tarvitsemat proteiinit oli mahdollista saada kasviravinnosta. Vaikka tieto osoittautui myöhemmin vääräksi, vahvistivat Liebigin tutkimukset kasvissyönnistä kiinnostuneiden tahojen innostusta, ja tutkimusten synnyttämä noste vaikutti osaltaan Vegetarian Societyn perustamiseenkin.⁷³ Vuosisadan loppupuolella yleinen ravintotieteellinen käsitys tuki kuitenkin yksiselitteisesti sekaravintoa. Luonnonparannukseen ja erilaisiin vaihtoehtohoitoihin perehtyneissä piireissä viralliset opit kuitenkin kyseenalaistettiin ja kasvissyöntiä pidettiin edelleen ruumista rauhoittavana ja terveyttä edistävänä ruokavaliona.

Suomessa, kuten muuallakin Euroopassa, jatkuva huoli terveydestä nousi 1800-luvulla yhdeksi sivistyneistön elämää ohjanneeksi perustekijäksi. Oikean elämäntavan uskottiin edistävän terveyttä ja vastaavasti väärän elämäntavan aiheuttavan sairauksia.⁷⁴ Kehittyvän koululääketieteen lomassa terveydenhoidon sisällöissä säilyi jäänteitä vanhasta terveyden tasapainoajattelusta ja tähän keskusteluun osallistuivat omalta osaltaan myös vegetaristit, jotka edelleen uskoivat kasvissyönnin suojaavan ihmistä monilta sairauksilta. Vegetaristien terveysargumentit levisivät eurooppalaisessa lehdistössä ja suomalaisissa sanomalehdissäkin julkaistiin useita artikkeleita, joissa pohdittiin kasvissyönnin vaikutusta ihmisen elinikään tai kerrottiin teorioista, joiden mukaan kasvissyönti suojasi reumalta, tuberkuloosilta tai umpisuolen tulehduksilta.⁷⁵ Suomalaiset vegetaristit toistivat näitä oppeja omassa argumentoinnissaan ja vuonna 1894 julkaistun Helene Seilingin kasviskeittokirjan johdannossa lihansyönnin arveltiin aiheuttavan mm. maksa- ja hermosairauksia sekä syöpää.⁷⁶

⁷² Ruotsalaisesta aikakauslehdestä Framåt suomalaiseen sanomalehteen lainattu artikkeli Om vegetarismen, Tammerfors Aftonblad 12.10.1886, 1.

⁷³ Spencer 1993, 252-253.

⁷⁴ Ollila 2003, 174.

⁷⁵ Kuinka elämäämme pidentäisimme. Waasan lehti 10.12.1888, 1; Vegetarism och reumatism. Åbo Underrättelser 12.1.1898, 3; Kött eller vegetabilier? Östra Finland 12.10.1907, 3; Appendicitis. Hufvudstadsbladet 11.1.1905, 10; Lifselixiret. Ligger det i vegetarismen?, Wiborgs Nyheter 3.12.1907, 3.

⁷⁶ Seiling 1894, 15. Vegetaristien terveysargumentoinnista sanoma- ja aikakauslehdissä kts. esim. Hur sjukdom skall förekommas, Tidens Tecken 15.2.1896,6; Kun meidän piti alkaa kasvien syöjiksi, Uusi kuvalehti 30.11.1896, 14; Vegetarismen, Balder 1.7.1906, 6; Tulevaisuuden ravinnosta, Aamulehti

Suomeen 1800-luvun lopun vaihtoehtohoidot, kuten esimerkiksi erilaiset vesihoidot ja homeopatia, saapuivat etupäässä Saksasta ja Ruotsista. Saksalaisten vaikutuksesta alettiin kylmä- ja lämminvesi- sekä raitisilmahoitoja tarjota Suomessakin useissa kylpylöissä ja hoitolaitoksissa. Uudemman luonnonlääketieteen rinnalla myös vanhat kansanparannustaidot säilyivät osana vaihtoehtohoitoja.⁷⁷ Saksasta mallia haettiin etenkin Louis Kuhnen ja Heinrich Lahmannin hoidoista, joissa molemmissa suosittiin kasvisyöntiä ja joista kirjoitettiin myös sanomalehdissä.⁷⁸ Kylpyläkulttuuri eli 1800-luvulla maassamme kukoistuskauttaan ja kylpylöissä vieraili sairaiden ja toipilaiden lisäksi paljon yläluokkaisia lomanviettäjiä.⁷⁹ Vesihoidojen saralla Suomen tunnetuin vesihoitoja tarjonnut kylpylä oli vuonna 1864 perustettu Loviisan vesihoitolaitos. Vuosisadan vaihteessa Loviisassakin oltiin kiinnostuneita kasvisyönnistä osana terveyshoitoja ja vuonna 1909 hoitolaitos mainosti uutuutenaan vegetaarista ruokajärjestelmää.⁸⁰ Loviisan ohella myös Savonlinnan Olavinkylpylässä noudatettiin vegetaristista dieettiä.⁸¹

Kasvisyöntiä luonnonlääketieteen ja vaihtoehtohoitojen viitekehyksessä harrastaneilla henkilöillä oli suuri merkitys suomalaisen vegetarismien kehitykseen etenkin vuosisadan vaihteen jälkeen. Vuonna 1910 perustetun Terveys-lehden ja kolme vuotta myöhemmin toimintansa aloittaneen Suomen vegetaristisen yhdistyksen perustajiin kuuluikin useita suomalaisen luonnonparannusliikkeen johtohahmoja mm. ”Vilppulan Elämänmäen parantaja” E. W. Lybeck ja Kirvun luonnonparantolan johtaja Malin Bergström.⁸²

Vegetarismien terveysvaikutuksista ei oltu kuitenkaan kiinnostuneita vain vaihtoehtohoitojen näkökulmasta, vaan miedon kasvisruuan ruumista rauhoittava vaikutus kiinnosti myös raittiusliikkeen parissa. Raittiusliike ja vegetarismi olivat molemmat 1800-luvun lopun uudistushenkisiä liikkeitä,

29.5.1910, 4.

⁷⁷ Achte & al. 1994, 31-34.

⁷⁸ Lahmannista Nya Pressen 11.5.1896, 3. Kuhnesta Hufvudstadsbladet 15.5.1901, 9 ja Elämä 24.5.1907, 2. Louis Kuhne oli 1800-luvun lopulla yksi Euroopan kuuluisimpia nimiä luonnonparannuksen ja erityisesti erilaisten vesihoidojen saralla. Kuhnen mukaan suurin osa ihmisten sairauksista johtui yksinkertaisesti siitä, että heidän ruumiiseensa oli kertynyt liikaa vieraita aineita. Näiden aineiden poistumista kehosta voitiin Kuhnen mukaan jouduttaa kylvyillä. Pitkänen 1990, 127.

⁷⁹ Ollila 2003, 177.

⁸⁰ Ks. esim. Helsingin Sanomat 17.4.1909, 1; Hufvudstadsbladet 24.4.1909, 2; Uusi Suometar 30.5.1909, Nya Pressen 12.6.1909, 1.

⁸¹ Vegetarianskt bord, Östra Finland 10.7.1908, 2.

⁸² Piirainen 2013, 75-76. Aamulehti 20.12.1910, 12. E.W. Lybeckistä tarkemmin ovat kirjoittaneet Achte & al. 1994. Luonnonparannushoitoihin liittyvien epäselvyyksien takia Maalin Bergström joutui oikeuteen vuonna 1910. Jutusta uutisoi mm. Wiborgs Nyheter 26.5.1910, 3.

joiden tavoitteissa oli yllättäviäkin yhtymäkohtia. Englannissa monet vegetaristit olivat myös raittiusseurojen aktiivisia jäseniä ja sama ilmiö on nähtävissä Suomessakin etenkin 1900-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä. Brittiläistä vegetarismia tutkineen James Gregoryn mukaan vegetaristit asemoivat Englannissa itsensä ajoittain ”ultra-raittiiksi”, sillä he kieltäytyivät alkoholin lisäksi myös muista kehoa saastuttavista nautintoaineista.⁸³ Yleisen nautintoaineista kieltäytymisen lisäksi vegetarismia ja raittiustyötä yhdisti liikkeiden piirissä vallinnut käsitys, jonka mukaan liharuoka oli erityisen pahan ja viinanhimon synnyttävä. Kasvisruuan suosiminen olikin siis keino hillitä alkoholijuomien halua.⁸⁴

Suomessa raittiusliike oli 1800-luvun lopulla maan suurin joukkoliike ja vuonna 1890 raittiusseuroilla oli yhteensä lähes 10 000 jäsentä.⁸⁵ Ensimmäisen kerran kasvissyöntiä väläytettiin suomalaisen raittiustyön työkaluksi Åbo Underrättelserissä 2.11.1895, mutta tuolloin kirjoittajan omakin kanta oli asian suhteen vielä epäileväinen.⁸⁶ Varmemmin asiaan suhtautui suomalaisessa naisasia- ja raittiusliikkeessä ansioitunut Alli Trygg-Helenius, joka vuonna 1899 oli Tukholmassa paikallisten kasvissyöjien vieraana ja puhui siellä kasvissyönnin ja raittiustyön yhdistämisestä.⁸⁷ Seuraavina vuosina Trygg-Helenius oli aktiivisimpia linkejä suomalaisen vegetarismien ja raittiustyön välillä. Vuosisadan vaihteen jälkeen kasvissyönnistä kirjoitettiin satunnaisesti raittiusliikkeen lehdissä.⁸⁸ Ilmeisesti kasvissyönti ei noussut missään vaiheessa suureen suosioon suomalaisessa raittiusliikkeessä, mutta muutamat raittiusliikkeen aktiiveista vakuutuivat vegetarismien hyödyistä niin, että olivat myöhemmin mukana vegetaristisen liikkeen järjestäytymistoimissa.

Luonnonparannuspiirien ja raittiusliikkeen lisäksi kasvissyönnistä kirjoitettiin jonkin verran terveydenhoitoalan ammattilaisten piirissäkin. Maan kahdesta terveydenhoitoalan lehdissä *Suomen terveydenhoito-lehti* ja *Finsk Tidskrift för hälsovård* kasvissyöntiä käsiteltiin vuosina 1894-1910 noin kymmenessä artikkelissa.⁸⁹ Ilmeisesti kasvissyönti ei ollut joitain ylilyöntejä

⁸³ Gregory 2007, 5.

⁸⁴ Ks. esim. Vegetarism kontra alkoholism, Balder 5.6.1908, 6.

⁸⁵ Sulkunen 1986, 111, 279.

⁸⁶ Otsikko, Åbo Underrättelser 2.11.1895, 1.

⁸⁷ Samasta teemasta Trygg-Helenius puhui myös seuraavana vuonna Tanskassa Kristianiassa järjestetyssä raittiuskongressissa. Fru Alli Trygg-Helenius, Hufvudstadsbladet 12.3.1899, 5; Pohjoismaitten raittiuskongressi Kristianiassa, Päivälehti 10.8.1900, 2.

⁸⁸ Ks. esim. Vegetarismen, Balder 1.9.1906, 3; Elon merkkejä, Kylväjä 1.5.1909, 8.

⁸⁹ Ihme, Suomen terveydenhoitolehti 1.1.1894, 5-7; Mietteitä kasviravinnosta, Suomen terveydenhoitolehti 1.10.1896, 11; Utisia, Suomen terveydenhoitolehti 1.9.1897, 36; Några iakttagelser, huru

lukuun ottamatta erityisen kiistelty aihe maan terveydenhuolto-asiassa. Hyvän kuvan keskustelusta antanee lokakuussa 1896 Suomen terveydenhuoltolehdessä julkaistu lääketieteen tohtorin, myöhemmin lääkintöhallinnon lääkintöneuvoksen Theodor Löffströmin kirjoitus:

Kasvissyöjien luku on vuosi vuodelta enimmäkseen muutaman kiihkoilijain avulla enentynyt. Tulevathan kaikki asiat, joita kiihkoillen ajetaan, äärimmäisiinsä liioiteltuna maailmalle, niin vegetarismikin. Sitä kummempi onkin, että liikkeellä on ollut menestystä, sitä selvempi, että asia on oikeutettu, jos vaan eräitä rajoituksia noudatetaan.

[...]

Kasvissyöjät muuten lankeevat kahteen ryhmään: jyrkempi ryhmä, jotka käyttävät ainoastaan kasviksia, ja toinen ryhmä, jotka tämän lisäksi nauttivat kaikkea, mitä eläimistä saapi verta vuodattamatta. Että tätä jälkimmäistä tapaa seuraamalla tulee aivan hyvästi toimeen, siitä ovat monet kansanlajit hyvänä todistuksena. Vegetarismi jyrkemmässä muodossaan meidän koleassa ilmanalassamme ei liene mahdollinen, paitsi poikkeustiloissa.⁹⁰

Suomalaisten kasvissyöjien omia tekstejä lukiessa vegetarismien terveydelliset perustelut korostuvat usein yli muiden argumenttien. Vegetarismista etsittiin vastauksia oikeaan terveelliseen elämäntapaan ja kasvissyöjät kokivat, että kasvispainotteinen ruoka oli kevyempää ja luonnollisempaa, eikä se kiihdyttänyt elimistöä liharuuan tavoin. Kasvisruuan laatua oli myös helpompi valvoa kuin liharuokaa, joka aikalaisten mielissä saattoi kantaa kaikenlaisia tauteja.⁹¹ Lääke- ja ravintotieteellisen keskustelun ytimessä kysymys ihmiselle sopivimmasta ruokavaliosta oli 1800-luvun alkupuolella ollut vielä aidosti auki ja silloin kasvissyönti oli saanut tukea myös tunnustetusta tieteellisestä tutkimuksesta. Vuosisadan loppupuolella kasvissyönti profiloitui kuitenkin luonnonparannuspiirien asiaksi. Eurooppalaisessa kontekstissa suomalaisten kasvissyöjien suhde vegetarismien terveysnäkökulmaan ei ollut poikkeava, vaan terveysoppi omaksuttiin saksalaiselta, englantilaiselta ja ruotsalaiselta liikkeeltä.

kroniska sjukdomar förbättrats genom ändrad diet från animalisk till hufvudsakligast vegetabilisk, Tidskrift för hälsovård 1.12.1899, 4; Naturmänniskan såsom vegetarian, Tidskrift för hälsovård 1.8.1900, 10; Orsaken till att man åldras, Tidskrift för hälsovård 1.11.1905, 25; Köttföda och blindtarmsinflammation, Tidskrift för hälsovård 1.7.1909, 8; Frukterna som läkemedel, Tidskrift för hälsovård 1.8.1910, 7; Folkhälsan, Tidskrift för hälsovård 1.9.1910, 15.

⁹⁰ Mietteitä kasviravinnosta. Theodor Löffström. Suomen terveydenhoitolehti 1.10.1896.

⁹¹ Gregory 2007, 12; Seiling 1894, 15.

3.2. Lihansyönti eettisenä eläinoikeuskysymyksenä

Kuulee usein puhuttavan, että on väärin syödä lihaa. Tunteelliset ihmiset huokailevat, ettei meidän pitäisi tappaa eläimiä, ei meillä ole edes oikeutta siihen. Monet voivat yksistään tällaisesta, siveellisestä, melkeinpä uskonnollisesta syystä lakata lihaa syömästä. Siinä tapauksessa se minusta on hyvin kauniisti tehty, mutta yleensä itse puolestani en tahtoisi paljon antaa tälle syyllä painoa.⁹²

Länsimaisen kulttuurin suhde eläimiin on ollut yleensä hyvin välineellinen. 1600- ja 1700-luvuilla eläinkysymys jakoi Euroopan oppineet kahteen ryhmään: niihin, jotka jakoivat Descartesin näkemyksen eläimistä sieluttomina koneina, ja niihin, jotka näkivät eläimet enemmän ihmisen kaltaisina tuntevina olentoina. Tämä Descartesista ja Gassendista alkanut keskustelu johti lopulta Humen, Rousseauin ja Kantin kautta nykyisen eläinoikeusteorian lähtökohtien määrittelyyn. Rousseauin mukaan ihmisen luontainen taipumus sympatiaan oli filosofinen perusta eläinoikeuksille ja eläinten tappaminen oli oikeutettua vain itsesuojelun vuoksi.⁹³ 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa eläinoikeuskysymys oli kuitenkin enimmäkseen teoreettinen, sillä väestönkasvun paineesta lihateollisuus kehittyi voimalla.⁹⁴

Suomessa maatalouden ja ruoan tuotannon kehitys kulki jonkin verran muuta Eurooppaa hitaammin ja painopisteen muutos karjatalouden suuntaan alkoi vasta nälkävuosien jälkeen 1870-luvulla, jolloin katovuosien riepottelemaa ruokavarmuutta haluttiin parantaa lisäämällä etenkin lypsykarjataloutta. Lihantuotanto oli Suomessa ensimmäiseen maailmansotaan asti toissijaista maidon ja voin tuotantoon nähden, mutta lypsykarjan johdolla lihantuotantokin lisääntyi.⁹⁵

Karjatalouden kasvaessa uudenlaiset ongelmat nousivat esiin ja mm. teurastamoiden sijainnista tuli etenkin kaupungeissa uusi yhteiskunnallinen kysymys. Tähän asti teurastamot olivat sijainneet asutuksen keskellä ja eläimiä oli saatettu tappaa avopihoilla, mutta nyt toimintaa alettiin ohjata suljettuihin tiloihin.⁹⁶ Lihantuotannon ongelmista käyty keskustelu näyttää noudattaneen

⁹² Lihan syömisestä sananen, Elämä 27.10.1906, 1.

⁹³ Stuart 2003, xxi, xxiv, 137, 187, 196, 210, 220.

⁹⁴ Stuart 2003, 403.

⁹⁵ Soinen 1982, 27-46.

⁹⁶ Teurastusasetus, Uusi Suometar 24.10.1902, 4. Suomessa 1800-luvun lopussa ja vuosisadanvaihteessa käytyä keskustelua teurastuskysymyksestä ei ole vielä kunnolla tutkittu. 1900-luvun alussa suuret teurastuslaitokset olivat Suomessa vielä harvassa. Useissa kaupungeissa käytiin keskustelua julkisen

Suomessa suurin piirtein samaa kaavaa kuin Englannissa ja Manner-Euroopassa.⁹⁷ Suurin huomio kohdistui teurastamiseen ja lihakauppaan.⁹⁸ Kun Viipurissa lihankauppa torilla kiellettiin maalaisilta ja rajattiin jälleenmyyjien oikeudeksi, synnytti uudistus hinnannousupelkojen vuoksi kritiikkiä. Seuranneessa lehtikirjoittelussa hinnannousua vastustettiin viittaamalla vegetarismiinkin: ”vegetarismi s.o. kasvikunnasta saadun ravinnon nauttiminen on meillä outoa (ja kallista sekin!) eikä sitä kannata ruveta suosittamaan”.⁹⁹

Vegetaristeille lisääntyvän lihakaupan ongelmat näyttäytyivät silkkana hulluutena ja kasvissyöjien näkökulmasta eläimiä teurastettiin täysin suotta.¹⁰⁰ Vegetaristisen liikkeen teesien mukaan ihmisellä ei ollut oikeutta tappaa muita itsensä kaltaisia tuntevia olentoja muutoin kuin ehdottomassa hengenhädässä.¹⁰¹ Englannissa vegetaristit hyödynsivät retoriikassaan mahdollisimman rujoja teurastuskuvauksia ja eläinten inhimillistämistä. Suomalaisen vegetarismin osalta samat teemat ovat esillä mm. seuraavassa Pekka Ahon Uuteen kuvalehteen vuonna 1896 kirjoittamassa kertomuksessa ”Kun meidän piti ruveta kasviensyöjiksi”. Lampaan ruhoa paloitellessa käydään seuraava vuoropuhelu tarinan kertojan ja hänen vaimonsa välillä:

Katsoppas kuinka tuokin lapa muistuttaa ihmisen jalkaa ja tuo kypälä lapsen kättä! Entäs tuo selkäranka ja lapaluut? Totta tosiaan näyttäneen tämmöiseltä myöskin afrikkalaisen villin suolakorvo, sanoin minä.

Hyi Ville! Kuinka kehtaat meitä verrata ihmissyöjiin? Tämähän on aivan toista kuin heidän, emmehän me voisi mitenkään toki ihmisiä - - hyi! vastasi vaimoni inhoten. Toista on toki lammasrokka, kunhan keitetään tästä suolaisia. Kyllä syöt itsekin hyvällä halulla.¹⁰²

Vaimon oletuksesta huolimatta liha ei illalla Villelle maistunut.

Eläinten asettaminen tasa-arvoiseksi ihmisen kanssa johti helposti edellä luetun kaltaisiin kannibaalivertauksiin ja niitä esiintyy jonkin verran suomalaisten kasvissyöjien kirjoituksissa. Usein näissäkin, kuten muussakin

teurastuslaitoksen perustamisesta. Ks. esim. Lihantarkastus Turussa, Uusi Aura 11.3.1900, 1; Teurastuslaitoksista, Karjala 21.7.1905, 3; Teurastuslaitos kaupunkiimme, Keski-Savo 5.10.1905, 3.

⁹⁷ Gregory 2007, 15; Suomen osalta ks. esim. Teurastuslaitoksista, Karjala 21.7.1905, 1.

⁹⁸ Lihakaupan säätelystä ks. esim. Lihankauppa Oulussa, Oulun ilmoituslehti 11.5.1889, 2; Epäkohtia Tampereen torikaupassa, Tampereen uutiset 11.2.1898, 2; Lihankauppa, Uusi Suometar 23.4.1901, 5.

⁹⁹ Lihankauppa torilla, Wiipuri 26.4.1901, 2.

¹⁰⁰ Vegetarism, Ungdom 1.7.1908, 7.

¹⁰¹ Gregory 2007, 89.

¹⁰² Kun meidän piti ruveta kasvien syöjiksi, Uusi kuvalehti 30.11.1896, 14.

argumentoinnissa, tiukimmat lausunnot laitettiin menneiden auktoriteettien suuhun.¹⁰³ Vuonna 1905 Hufvudstadsbladetin etusivulla kasvisravintolan mainoksessa julistettiin: ”Den tid skall komma, då människorna känna samma afsky för förtärandet af djurkött som nu för kannibalismen. (Lamartine)”¹⁰⁴

Yhteiskunnallisen keskustelun näkökulmasta suomalainen vegetarismi oli kuitenkin pienen pieni marginaalinen ilmiö ja lihantuotannon ongelmista tulikin Suomessa ennen kaikkea kehittyvän eläinsuojeluliikkeen asia.¹⁰⁵ Eläinsuojeluyhdistykset vaativat eläinten teurastusolosuhteisiin ja -menetelmiin tarkempaa sääntelyä. Eläinsuojeluliikkeen lähestymistapa lihantuotantoon oli kuitenkin käytännöllinen, eikä liikkeessä vastustettu eläinten hyötykäyttöä sinänsä. Vuonna 1897 Eläinsuojeluyhdistysten yhteisessä aikakauslehdessä teurastamiskysymystä ja lihansyönnin oikeutusta käsiteltiin seuraavasti:

Kuva joka sellaisesta näytelmästä [teurastus] painuu mieleen, ei unohdu helposti ja ehdottomasti tulee kysyneeksi: onko tämä tarpeellista? Muutamat ovat vastanneet tähän kysymykseen jyrkästi kieltämällä ja siten lausuneet sen ajatuksen, että ihminen ravinnokseen ei tarvitse lihaa, vaan saattaa ja on velvollinen elämään ilman sitä. Miten pitkälle tässä suhteessa voi mennä, on epävarmaa, mutta nykyiset olosuhteet ovat kuitenkin sellaiset, että useimpain ihmisten ravintona on suurimmaksi osaksi liha ja tähän tulee lisäksi, että maanviljelijä tilaansa hoitaessaan ei saata olla ilman karjaa.¹⁰⁶

Suomessa eläinsuojeluliikkeellä ja vegetaristeilla näyttääkin olleen vain vähän yhteyksiä keskenään, mikä kertoo liikkeiden suhtautumisesta eläinten hyötykäyttöön. Toisensa eläinsuojeluliike ja vegetaristit löysivät lähinnä tieteellisten eläinkokeiden eli vivisektion vastustamisessa.¹⁰⁷ Vuosisadan

¹⁰³ Seiling 1894, 19. Kannibaaliretoriikkaa myös Hufvudstadsbladet 14.9.1905, 1; Pohjan poika 29.10.1909, 3.

¹⁰⁴ Hufvudstadsbladet 14.9.1905, 2.

¹⁰⁵ Eläinsuojeluaate jalkautui Suomeen 1800-luvun jälkipuolella ja mm. J.V.Snellman ja Zacharias Topelius tukivat eläinsuojeluliikkeen kehittymistä. Topelius perusti vapunpäivänä 1870 Helsinkiin lasten Kevätyhdistyksen (Majförening) pikkulintujen suojelemiseksi ja neljä vuotta myöhemmin hän toimi puheenjohtajana Helsingin Eläinsuojeluyhdistyksen (Djurskyddsforeningen i Helsingfors) perustamiskokouksessa. Vuonna 1901 perustettiin Uudenmaan eläinsuojeluyhdistys, joka vuodesta 1907 eteenpäin on tunnettu Suomen eläinsuojeluyhdistyksen nimellä. Uudenmaan eläinsuojeluyhdistyksen säännöissä yhdistyksen tehtäväksi oli määrätty ”vastustaa kaikenlaatuista eläinten rääkkäystä, kuin myöskin eläinten käyttämistä siveellisessä ja taloudellisessa suhteessa hyljättävällä tavalla, sekä samalla levittää tietoa eläinten todellisesta merkityksestä ihmiselle” Eläinsuojeluliikkeen aktiivijäsenet olivat pääasiassa ruotsinkielistä sivistyneistöä, virkamiehiä tai porvaristoa. Nieminen 2001, 8-27.

¹⁰⁶ Erilaisia teurastustapoja. E.J.Mellberg. Eläinsuojelus 1.1.1897, 7.

¹⁰⁷ Vivisektio on tieteellisessä tarkoituksessa suoritettu elävän eläimen elinten leikkaus. Antivivisektio eli tieteellisen eläinrääkkäyksen vastustaminen alkoi Englannissa ja Saksassa 1800-luvun loppupuolella.

vaihteessa Helsingin eläinsuojeluyhdistyksen aktiiveihin kuuluneen Constance Ullnerin ympärille kokoontuikin ns. antivivisektioryhmä, jonka jäseniin kuului myös tunnettuja vegetaristeja.¹⁰⁸ Vivisektion vastustaminen oli myös Englannissa saanut eläinsuojeluliikkeen ja vegetaristit yhteen.¹⁰⁹

Voitaneet todeta, että vaikka eläinten pitoon ja teurastusmenetelmiin liittyvät eläinoikeuskysymykset olivat keskustelunaihe 1800-luvun lopun Suomessa, ei lihansyöntiä itsessään kyseenalaistettu kuin vegetaristien keskuudessa. Länsimaisen kasvissyönnin traditiossa ihmisten ja eläinten välisen suhteen problematisointi oli Plutarkhoksen kirjoituksiin asti juontuva kysymys, josta myös suomalaiset vegetaristit olivat tietoisia. Kasvissyöjille itselleen nämä eläinoikeuksiin liittyvät kysymykset olivat relevantteja, mutta ulkoisessa viestinnässä eettiset perustelut jäivät selvästi terveydellisten argumenttien varjoon. Ehkä eläinten hyötykäyttöön hyväksyvästi suhtautuva yleinen ilmapiiri kannusti vegetaristeja painottamaan viestinnässään terveysteemaa, jonka suhteen ajan henki oli vastaanottavaisempi.

3.3. Tolstoilaisuus, teosofia ja herätysliikkeet

Terveydellisten ja eläinoikeuskysymyksistä kummunneiden eettisten kysymysten rinnalla osa 1800-luvun vegetarismin taustavaikutteista oli luonteeltaan uskonnollisia. Nämä uskonnolliset syyt limittyivät jossain määrin jo edellä käsiteltyihin eettisiin kysymyksiin, mutta osa niistä kuuluu selvästi omaan ryhmäänsä. Tällaisia ovat muiden muassa luomiskertomukseen ja sielunvaellusoppiin viittaavat argumentit.¹¹⁰

Tarkastelemanani ajanjaksona länsimainen uskonnollisuuden kenttä oli aiempaa hajanaisemmassa tilassa, sillä teollistuvien yhteiskuntien maallistuminen, luonnontieteiden kehitys ja siirtomaa-ajan uusi kansainvälistyminen synnyttivät perinteisestä kristillisyydestä poikkeavia

Nieminen 2001, 15.

¹⁰⁸ Antivivisektioryhmän jäsenistä mm. kansakoulunopettaja Agnes von Konow ja hovioikeuden auskultantti Jean Boldt, joista edellinen olivat tunnettuja vegetaristeja. Nieminen 2001, 16. Vaasa 25.8.1906, 2; Finlands vegetariska föreningen, Hufvudstadsbladet 23.9.1908, 8.

¹⁰⁹ Spencer 1993, 285.

¹¹⁰ Luomiskertomuksen osalta ks. esim. Vegetarismista. Uusi Suometar 28.4.1889, 2. Sielunvaellusopin ja vegetarismin yhteen kytkemisestä ei lähdeaineistossani ole suoria viitteitä, mutta teosofien keskuudessa kysymys sielunvaelluksesta oli suosittu aihe. Teosofisen liikkeen kansainvälisiin johtohahmoihin kuulunut Annie Besant uskoi sielunvaellukseen ja oli kasvissyöjä. Ks. esim. ”Tietäjä” ja tohtori Pietilä, Tietäjä 15.6.1910.

maailmankatsomuksia.¹¹¹ Katolisen, ortodoksisen ja protestanttisten kirkkojen parissa lihansyöntiin ei ole paastokäytäntöjä lukuun ottamatta suhtauduttu erityisen kriittisesti, mutta useissa 1800-luvun marginaalisemmissä kristillisissä liikkeissä ja maailmanuskunnoista kiinnostuneissa piireissä kasvissyönti nähtiin yhtenä keinona matkalla kohti hengellistä autuutta. Jo 1600- ja 1700-luvuilla monissa kristillisissä herätysliikkeissä oli esitetty näkemyksiä, joiden mukaan ihmisen tulisi pyrkiä elämässään kohti syntiinlankeemusta edeltäneitä olosuhteita. Näissä piireissä esitetyn tulkinnan mukaan Paratiisissa ihmiset ja eläimet olivat eläneet sovussa kasviravintoa nauttien. Syntiinlankeemuksen jälkeen aloitettua lihansyöntiä epäiltiin yhdeksi syyksi ihmisten eliniän merkittävään lyhenemiseenkin, olivathan Aatami ja hänen jälkeläisensä eläneet yli 900-vuotiaiksi.¹¹²

Englannissa kasvissyöntiä suosineilla herätysliikkeillä oli erityisen vahvat perinteet ja monet Vegetarian Societykin perustamiseen osallistuneet henkilöt olivat ns. Raamattu-kristittyjä (The Bible Christians), joita kutsuttiin oppi-isänsä William Cowherdin mukaan myös cowherdiiteiksi. Oman herätyksensä vaikutteet Cowherd oli saanut 1700-luvulla eläneen ruotsalaisen tiedemiehen ja mystikon Emmanuel Swedenborgin kirjoituksista ja työstä.¹¹³

Suomessa 1800-luvun merkittävimmillä herätysliikkeillä herännäisyydellä, evankelisuudella ja lestadiolaisuudella ei näytä olleen erityistä suhdetta kasvissyöntiin. Vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa vegetarismi voidaan kuitenkin Suomessakin yhdistää kolmeen uskonnollis-elämänkatsomukselliseen liikkeeseen: tolstoilaisuuteen, teosofiaan ja adventisteihin. Näistä kaksi ensimmäistä oli hyvin vapaita maailmankatsomuksellisia liikkeitä ja jälkimmäinen omaksi kristilliseksi kirkokseen järjestäytynyt, alun perin yhdysvaltalainen herätysliike.

Venäläinen kirjailija Leo Tolstoi tunnetaan ennen kaikkea kaunokirjallisista klassikoistaan, mutta aktiivisimman kirjailijanuransa jälkeen hän esittäytyi myös yhteiskunnallisena kriitikkona ja uskonnollisena julistajana. Menestysromaaninsa *Anna Kareninan* kirjoittamisen aikaan 1870-luvun puolivälissä Tolstoi kävi läpi elämänkriisin, jonka aikana hän vakuuttui siitä, etteivät niin tiede kuin ortodoksinen kirkkokaan kyenneet vastaamaan hänen

¹¹¹ Hobsbawm 1997, 317-323; Kokkinen 2010, 33

¹¹² Stuart 2003, 11.

¹¹³ Teksteissään Swedenborg opetti mm. että lihansyönti oli pahuuden lähde ja merkki ihmiskunnan rappiosta. Englannista Swedenborgin opit levisivät 1800-luvun alussa myös Yhdysvaltoihin ja mm. Sylvester Graham tutustui cowherdiittien paikalliseen haaraan. Spencer 1993, 252-253, 273.

elämän tarkoitusta koskeviin kysymyksiinsä. Oman uuden elämäkatsomuksensa Tolstoi perusti järkeistämäänsä kristinuskon tulkintaan, jonka ytimeksi muodostui Jeesuksen vuorisaarna. Tolstoin 1880- ja 1890-lukujen yhteiskunnalliset ja uskonnolliset kirjoitukset herättivät laajaa kiinnostusta ja kirjailijan vaikutuksesta Venäjälle ja Eurooppaan perustettiin useita yhteisöjä, joissa elettiin hänen oppiansa mukaan. Tolstoilaiseen elämäntapaan kuuluivat yksinkertainen vaatetus, seksuaalinen pidättäytyminen sekä alkoholista ja lihansyönnistä kieltäytyminen.¹¹⁴

Suhdettaan kasvissyöntiin Tolstoi käsitteli syvemmin mm. Howard Williamsin teoksen *The Ethics of Diet* vuonna 1892 julkaistuun venäläiseen painokseen kirjoittamassaan esipuheessa. Tolstoin mukaan ruumiin nautintoja koskeva itsekuri ja -kontrolli on ensimmäinen askel matkalla kohti moraalisempaa elämää ja itsekurin harjoittaminen on puolestaan aloitettava ruuasta ja paastoaminen lihansyönnin lopettamisesta. Kaikista ruoka-aineista Tolstoi piti lihaa kaikkein moraalittomimpana, koska sen hankkiminen edellytti yleisen oikeustajun vastaista tekoa: elävän olennon tappamista.¹¹⁵

Suomessa tolstoilaisuuden tunnetuimmaksi puolestapuhujaksi tuli Arvid Järnefelt, joka koki oman tolstoilaisen herätyksensä vuonna 1891 lukiessaan äidiltään saamaansa ruotsinkielistä käännöstä Tolstoin teoksesta *Mikä on uskoni*.¹¹⁶ Seuraavina vuosikymmeninä Järnefelt riisui oman elämäntapansa Tolstoin oppien mukaiseksi.¹¹⁷ Suomalaista tolstoilaisuutta käsittelevässä tutkimuksessa vegetarismiin viitataan useiden ns. toisen polven tolstoilaisten yhteydessä, mutta Arvid Järnefeltin osalta suhtautuminen kasvissyöntiin jää hieman epäselväksi. Ilmeisesti Järnefelt noudatti kasvisruokavaliota ajoittain, muttei ollut ehdoton asian suhteen. Pekka Häklin vuonna 1955 kirjoittamassa Järnefeltin elämäkerrassa *Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa* kasvissyöntiin viitataan vain kahdesti: Ensin sivumennen Järnefeltin vieraillessa Tolstoin luona vuonna 1910 ja sitten hieman suuremmin kesän 1912 yhteydessä.¹¹⁸ Kyseisenä kesänä Akseli Isohiisi, toinen tunnettu suomalainen

¹¹⁴ Nokkala 1958, 10-27.

¹¹⁵ Tolstoi 1892 elektr. dokumentti. Howard Williamsin teos *The Ethics of Diet* julkaistiin Englannissa ensimmäisen kerran vuonna 1883. Vuoden 1892 venäjänkielistä laitosta, johon Tolstoi kirjoitti esipuheen *The First Step*, ei ole ollut käytettävissä tätä tutkimusta tehtäessä. Johdannosta on käytetty englanninkielistä käännöstä Kansainvälisen kasvissyöjäin liiton (IVU) verkkosivuilla.

¹¹⁶ Nokkala 1958, 54-77.

¹¹⁷ Ks. esim. Häkli 1955; Karkama 2010, 43-61; Nokkala 1958.

¹¹⁸ Häkli 1955, 397, 428. Häklin teosta uudempi Arvid Järnefeltin elämäkerta on Juhani Niemen vuonna 2005 julkaisema teos *Arvid Järnefelt. Kirjailija ajassa ja ikuisuudessa*. Niemen teoksessa ei viitata lainkaan vegetarismiin eikä käsitellä Järnefeltin suhdetta tolstoilaiseen kasvissyöntiin. Niemi 2005.

tolstoilainen, oli apumiehenä Järnefeltin kotitilalla Rantalassa. Häkli siteeraa Isohiiden kuvausta kotitöistä tilalla:

Ainoastaan jos rupeisi ehdottomaksi kasvissyöjäksi, voisi olla oikeus vapautua jostakin epämiellyttävästä työstä [lypsykarjanhoito] [...] Onhan minulla kuitenkin se helpotus, ettei minun tarvitse toimittaa teurastuksia, koska emme syö lihaa.¹¹⁹

Ilmeisesti Järnefeltin tilalla käytettiin maitotuotteita, muttei syöty lihaa. Tarkempi tieto kuitenkin puuttuu sen suhteen oliko asiantila normaali Rantalassa, vai oltiinko tilalla normaalia tarkempia ruuan suhteen kasvissyöjäksi tunnetun Isohiiden asuessa tilalla? Jälkimmäiseen suuntaan viittaisi Häklin myöhempi toteamus: "[k]yllä Rantalassa sittemmin taas lihaa ja kalaa syötiin." Teurastamiset Järnefelt tahtoi kuitenkin hoitaa itse.¹²⁰

Armo Nokkalan vuonna 1958 julkaistussa teoksessa "Tolstoilaisuus Suomessa" kasvisruokavaliota noudattaneina tolstoilaisina mainitaan Akseli Isohiiden lisäksi hänen veljensä Eelo, ylioppilas Matti Tuuliainen sekä pastori Sulo Karikoski.¹²¹ Isohiiden veljesten kasvissyöntiin viitataan myös Maija Salenius-Hatakan artikkelissa teoksessa *Maaemon lapset, tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa* vuodelta 2010.¹²² Näyttääkin siltä, että vaikka tolstoilaisuus kiinnosti laajemminkin suomalaisia, vain kaikkein ehdottomimmat Tolstoin opin noudattajat olivat kasvissyöjiä.

Omassa tutkimusaineistossani kasvissyönnin ja tolstoilaisuuden väliseen suhteeseen viitataan vain Tolstoita itseään koskevassa uutisoinnissa. Vegetarismia käsittelevissä sanomalehtijutuissa oman ryppäänsä muodostavat Tolstoin terveydentilasta ja tulevista projekteista kertovat pikku-uutiset, joissa kirjailijan kasvissyöntiin viitataan joko siinä sivussa tai hieman tarkemmin asiaan pysähtyen.¹²³ Mikkeli-lehdessä kesällä 1894 Tolstoin kuulumisista kerrottiin seuraavaa:

Kreivi Leo Tolstoi on taas terve ja voimissaan ja noudattaa vegetariaanisia periaatteita innokkaammin kuin koskaan. Hän ei

¹¹⁹ Häkli 1955, 428.

¹²⁰ Ibid, 429.

¹²¹ Nokkala 1958, 148-149, 159.

¹²² Salenius-Hatakka 2010, 99.

¹²³ Ks. esim. Venäjältä, Mikkeli 13.6.1894, 3; Från olika länder, Hufvudstadsbladet 13.6.1894, 3; Leo Tolstoy i hvardagslag, Östra Finland 25.6.1895, 3; Ryssland, Åland 4.12.1895, 3; Skandinavien, Hufvudstadsbladet 31.5.1896, 5; Ryssland, Hufvudstadsbladet 9.12.1899, 6; Ryssland, Borgå Nya Tidning 31.5.1901, 3; På Jasnaja Poljana, Wiborgs Nyheter 22.5.1908, 2.

juo väkijuomia, kahvia, teetä eikä suklaata, ei polta tupakkaa, ei syö liharuokaa, vieläpä hylkää munat, maidon ja voin ja nauttii yksinomaan leipää, sieniä, vihanneksia hedelmiä ja puuroa. Tämä ruokajärjestys vaikuttaa häneen hyvästi ja on poistanut hänestä taudinkohtauksia. Hän lukee paljon ja tekee muutenkin väsymättömästi työtä. Piakkoin tulee hän julkaisemaan kirjoituksen taiteen olennosta.¹²⁴

Tolstoilaisuuden varhaisvaihe sijoittuu aikaan, jolloin länsimainen uskonnollisuuden kenttä oli ylipäättään muutosten tilassa ja lukuisat ns. pienet uskonnot nostivat päätään. Uudenlaisia maailmanselityksiä ja elämäntarkoituksia etsittiin monesta suunnasta. Tolstoilaisuuden kanssa samaan aikaan Suomeen saapui teosofinen liike. Teosofinen liike oli saanut alkunsa 1870-luvulla Yhdysvalloissa ja teosofien tavoitteena oli pyrkiä kohti perinteisiä uskontoja syvällisempää uskonnonfilosofiaa, joka muodostuisi vertailevan uskontotieteen, filosofian ja luonnontieteiden avulla.¹²⁵ Itämaisten vaikutteiden seurauksena monet teosofit uskoivat karman lakiin ja sielunvaellukseen, mikä sai monet heistä kannattamaan myös kasvissyöntiä.

Suomeen teosofinen liike keräsi kannattajia ennen kaikkea ruotsinkielisen sivistyneistön, taiteilijoiden ja työväenliikkeen johtajien parissa.¹²⁶ Kaikki teosofit eivät olleet kiinnostuneita kasvissyönnistä, mutta aiheesta kirjoitettiin kuitenkin usein Teosofisen seuran lehdessä, joka tunnettiin ensin nimellä *Omatunto* ja myöhemmin *Tietäjänä*. *Omatunto*-lehden kysymys-vastaus-palstalla teosofian ja kasvissyönnin suhteesta kirjoitettiin maaliskuussa 1906 seuraavaa:

Kysymys: Miksi ei Teosofisen seuran puolelta yleisemmin ja pontevammin kehoteta kieltäytymiseen lihan syömisestä?

Vastaus: Teosofisella seuralla ei ole minkäänlaisia uskonnokappaleita, eikä määrättyjä ulkonaisia elämäntapoja; jokainen sen jäsen toimii yksityisasioissa parhaimman ymmärryksensä ja omatuntonsa mukaan; mitä erityisesti lihasta kieltäytymiseen tulee, ajaa sitä pääasiallisena ohjelmanaan ulkomailla sangen levinnyt vegetariaaninen liike. Mutta jos katsomme yksityisiä Teosofisen seuran jäseniä, huomaamme, että sangen moni niistä on kasvissyöjä – ja he tietysti kehottavat muitakin heittämään lihan, kalan alkoholin jne. Huomaammepa vielä, että etevimmät teosofiset opettajamme ovat vegetariaaneja ja puolustivat

¹²⁴ Venäjältä, Mikkeli 13.6.1894.

¹²⁵ Heino 2002, 279.

¹²⁶ Ibid, 280.

kasvisruokaa. Madame Blavatsky, Annie Besant ja C.W. Leadbeater ovat kaikki kirjoittaneet ja puhuneet vegetarianismin puolesta ja heittivät itse kaiken lihansyömisen tullessaan teosofeiksi.¹²⁷

Suomessa teosofian sanomaa teki tunnetuksi ennen kaikkea Pekka Ervast, joka toimi myös Tietäjän päätoimittajana. Etsiessään vastauksia elämän suuriin kysymyksiin Ervast oli tutustunut myös tolstoilaisuuteen ja kävi kirjeenvaihtoa Arvid Järnefeltin kanssa.¹²⁸ Tolstoilaisuus ja teosofia olivat molemmat varsin vapaita maailmankatsomuksellisia liikkeitä, joiden suurin suosio sijoittui aikaan jolloin uudet sosiaaliset liikkeet ja pienet uskonnot haastoivat vanhojen monoliittien totuuksia. Tolstoilaisuuden ja teosofian lisäksi 1800-luvun lopulla Suomeen saapuneista pienistä uskonnoista myös adventismin piirissä suhtauduttiin kriittisesti lihansyöntiin.

Adventtikirkko on Yhdysvalloissa 1840-luvulla metodistien ja baptistien keskuudesta noussut kristinuskon suuntaus. Suomeen adventismi saapui 1890-luvun alussa ja senkin toiminta alkoi ensin ruotsinkielisen väestön keskuudessa. Adventistit pitävät erityisen tärkeänä terveitä elämäntapoja ja suosivat kasvisruokaa sekä pidättäytyvät kahvin, teen, tupakan ja alkoholin nauttimisesta.¹²⁹ Terveiden edistämisen hengessä adventistit ovat liikkeen synnystä saakka pitäneet yllä erilaisia hoitokoteja ja parantoloita ja suomalaisissa sanomalehdissä 1800-luvun lopussa vegetarismien yhteydessä usein viitattu Tanskalainen Skodsborgin parantola oli esimerkiksi adventistien ylläpitämä.¹³⁰ Tutkimukseni lähdeaineistossa adventistit mainitaan vain kerran Skodsborgin yhteydessä.¹³¹

Kuten Pekka Ervastin ja Arvid Järnefeltin tapauskin jo osoittaa, niissä yhteiskunnan marginaaleissa, joissa oltiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa kiinnostuneita uusista maailmanselityksistä, piirit olivat pienet ja ristiin verkostoituneet. Niinpä tolstoilaisuuden, teosofian, luonnonparannuksen ja vegetarismien väliltä on löydettävissä useita henkilöyhteyksiä. Vivisektiota vastustaneiden eläinoikeusaktiivien joukossa mainittu anarkisti ja vegetariaani, hovioikeuden auskultantti Jean Boldt tunsikin myös Arvid Järnefeltin ja kunnioitti

¹²⁷ Omatunto 15.3.1906, 29.

¹²⁸ Kokkinen 2010, 33-35.

¹²⁹ Heino 2002, 79-81.

¹³⁰ Skodsborgs Sanatorium, Nutid 1.10.1900, 31.

¹³¹ Vaikkei adventisteja juurikaan käsitellä aineistossani, katsoin perustelluksi kirjoittaa pari sanaa heistäkin, koska tavoitteenani on ollut jäsentää mahdollisimman perusteellisesti Suomessa vuosisadan vaihteessa vegetarismia suosineita yhteisöjä.

tätä vaikei jakanutkaan hänen tolstoilaista maailmankuvaansa. Teosofien ykkösnimi Pekka Ervast tunsikin taas omasta puolestaan Boldtin, jonka kanssa toimitti useampaakin aikakauslehteä vuosisadanvaihteessa. Pekka Häklin kirjoittaman Arvid Järnefeltin elämäkerran mukaan myös luonnonparantaja E. W. Lybeck kuului Rantalassa Järnefeltin luona vierailleisiin tuttaviiin.¹³²

Mikä näitä kaikkia henkilöitä ja liikkeitä siis yhdisti? Tyytymättömyys vallitseviin maailmanselityksiin ja halu löytää perimmäisiä vastauksia elämän tarkoitusta koskeviin kysymyksiin. Vuosisadan lopun, fin de sièclen, tunnelmissa Euroopassa suhtauduttiin epäillen tulevaisuuteen, sillä länsimaisen kulttuurin katsottiin kulkevan rappion tiellä.¹³³ Syynä pessimismiin olivat teollistumisen aiheuttamat sosiaaliset ja ympäristölliset ongelmat. Ristiriitoja ruokki myös ihmiskäsityksen muuttuminen: biologisoitua ihmiskuva haastoi kristillisen maailmankuvan ja sosiaalidarwinismi hyväksyi sekä yksilöiden että yhteisöjen välisen epätasa-arvon ja kamppailun.¹³⁴ Yksi tolstoilaisuutta ja teosofiaa yhdistänyt tekijä, joka osaltaan selitti myös niiden myötämielisyyttä kasvissyöntiä kohtaan, oli rakkauden kaksoiskäskyn tunnustaminen osaksi liikkeiden oppirakennelmaa. Perinteisiin raamatuntulkintoihin nähden käskyn tulkinnan suurin ero oli siinä, että sen merkitys laajennettiin koskemaan kaikkia eläviä olentoja. Ihmiset ja eläimet nähtiin aiempaa tasa-arvoisempina luomakunnan jäseninä.

Valtakulttuurin puolelta näitä marginaalissa kulkevia maailmanparantajia piikiteltiin ja kun Jean Boldt vuonna 1906 joutui vankilaan kansalaistottelemattomuuden vuoksi, nimimerkki Viksari kirjoitti hupilehti Velikullassa:

Ja Boldt on kadottanut puhelajansa. Sääli ennen niin lipevää kieltä jonka sointuja kovin monesti olemme olleet pakotettuja kuulemaan. Muuten kuuluu hän nykyisin vankilassa valmistelevan lakitieteen tohtorin väitöskirjaa, jonka aiheena on vegetarismien ja anarkismin keskinäinen suhde ja niiden vaikuttavuus tyhmyyden kasvattamiseksi.¹³⁵

¹³² Häkli 1955, 433-439.

¹³³ Salmi 2002, 156

¹³⁴ Ibid, 157-159.

¹³⁵ Viksari, Velikulta 15.11.1906, 2. Boldtin vangitsemisesta kirjoitettiin myös Vaasa-lehdessä, jossa hänet määriteltiin rauhanaatteen apostoliksi, vivisektionin vastustajaksi, vegetarianiksi, sosialistiksi ja punakaartilaiseksi. Interviewi poliisikammarissa. Vaasa 25.8.1906, 2.

3.4. Modernisaatio vegetarismien edellytyksenä ja kritiikin kohteena

Biologisoituvalla ihmiskäsityksellä, teollistumisella, kaupungistumisella ja fin de sièclen tunnelmilla oli kaikilla oma vaikutuksensa modernin vegetarismien kehitykseen. Kasvissyöntiin kytkettiin paitsi vegetaristien itsensä myös ulkopuolisten raportojien toimesta pyrkimys kohti terveellisempää ja moraalisempaa, luonnollisempaa, elämäntapaa. 1800-luvun lopulla vegetarismi oli yksi niistä uudistusliikkeistä, jotka oman tavoitteenasettelunsa mukaan kamppailivat länsimaisen kulttuurin rappeutumista vastaan. Tämä näkökulma oli läsnä myös suomalaisessa kasvissyöntiä koskeneessa keskustelussa. Borgåbladet kirjoitti huhtikuussa 1889:

Vegetarianism är bygd på den grundtanken, att samtidens stora sjukdomar: det sociala eländet, den allmänna degenereringen, irreligiositeten, den blodiga konkurrensen i kampen för tillvaron, det allmänna missnöjet och lifsledan kunna botas endast därigenom att människan återgår till enkelhet, anspråkslöshet och ett naturenligt lefnadsätt.¹³⁶

Järjestäytyneen vegetaristisen liikkeen tavoitteena ei ollut pelkän ravintojärjestelmän muuttaminen, vaan kasvissyönti kytkettiin osaksi kokonaisvaltaisempaa modernin elämäntavan uudistamista. Vegetaristien ja muiden modernisaatiokritikoiden mielestä ihmisten nautinnonhalu oli kaupungistumisen ja elintason nousun myötä muuttunut kontrolloimattomaksi. Martin Stolare on tutkinut vegetarismia Ruotsissa vuosina 1900-1920 nimenomaan modernisaatiokritiikin näkökulmasta. Stolaren mukaan vuosisadanvaihteen reformiliikkeistä raittiusliikkeessä, eläinsuojeluliikkeessä ja vegetarismissa oli yhteistä se, että ne kaikki olivat jollain tapaa pettyneet ihmisluontoon ja halusivat paikata sen puutteita. Vegetarismien modernisaatiokritiikki limittyi osin luonnonparannusliikkeen kanssa, jonka mukaan iso osa modernin ihmisen vaivoista oli seurausta lisääntyneestä liharuuan, alkoholin, tupakan ja kahvin kulutuksesta.¹³⁷

Kansan siveellisyys ja sitä uhannut nautinnonhalu oli ollut Suomessakin jo pidemmän aikaa keskustelun aiheena. Edellä mainituista kiusauksista 1700-luvulla säätelyn painopiste oli ollut nimenomaan kahvin ja tupakan kulutuksen kontrolloinnissa ja 1800-luvulla suurin huomio kohdistui alkoholin

¹³⁶ Om vegetarianism, Borgåbladet 20.4.1889, 2.

¹³⁷ Stolare 2003, 13-24, 85-93, 303.

haittoihin.¹³⁸ Uusien modernien hyödykkeiden turhuus oli usein uutuuksien vastustajien kärkiargumenttina. Osa kritiikistä oli luonteeltaan uskonnollista: logiikan mukaan kaikki maallinen oli tarpeetonta ja siksi syntistä. Modernisaation katsottiin johtavan aineellisten arvojen korostamiseen henkisten kustannuksella. Nautintoaineiden käytön lisäksi sanomalehtien tilaamista ja talon maalaamista saatettiin pitää tarpeettomana ja materialistisena ja herraskaisten vaatteiden käyttämistä hienosteluna.¹³⁹

1800-luvun loppupuolella rappiollisen nautinnonhalun ja epäterveellisten elintapojen vastapainona toimi siveellisyys-retoriikka, joka oli osa yleistä terveysvalistusta. Terveysvalistusta tutkineen Turo-Kimmo Lehtosen mukaan aikakauden terveydenhuollossa ei ollut kyse vain yksilöihin kohdistuvasta huolenpidosta, vaan koko kansan henkisestä ja ruumiillisesta suojelemisesta.¹⁴⁰ Vegetaristisen liikkeen työ kytkeytyi osaltaan tähän keskusteluun ja esimerkiksi Päivälehdessä 5.9.1895 nimimerkki L.U. kirjoittaa vegetarismista liikkeenä, ”joka tahtoo panna sulun nautintohimon alituisesti kasvawille vaatimuksille.”¹⁴¹ Kasvissyöjiä L.U. kannustaa lempeästi heidän valitsemallaan tiellä:

Onnistuuko vegetariaanein viedä ihmiskuntaa parempaan päin, sitä en uskalla ruveta päättämään, mutta se, puhdas harrastus ja jäntevyyys, millä he tahtovat ehkäistä aikamme hemmoteltuja tapoja ja kasvavaa nautinto halua, antaa minulle aihetta siihen mielipiteeseen, että he ansaitsevat huomiotamme ja lämpimää myötätuntoisuuttamme.¹⁴²

Edellä kuvatusta modernisaatiokriittisestä luonteestaan huolimatta vegetaristinen liike oli myös monin tavoin riippuvainen modernisaatioksi kutsutusta yhteiskunnallisesta murroksesta. Järjestäytynyt vegetarismi ei syntynyt sattumalta teollistuneessa Britanniassa ja on nähtävissä, että kaupungistumisella ja teollistumisella oli merkittävä rooli vegetarismien synnyssä. Kaupungistumisen myötä maalla vallinnut ihmisten ja eläinten välinen vuorovaikutussuhde murtui ja eläinten elämä muuttui tavoittamattomaksi. Kun eläimet olivat poissa silmistä, oli niihin helpompi

¹³⁸ 1700-luvun lopun kritiikistä kirjoitti jo Gunnar Suolahti 1900-luvun alussa. Ks esim. Suolahti 1925, 245-254.

¹³⁹ Mikkola 2006, 176.

¹⁴⁰ Lehtonen 1998, 205-226, 235-238.

¹⁴¹ Vegetarianismi, Päivälehti 5.9.1895, 2.

¹⁴² Ibid.

suhtautua tunnepitoisesti. Kaupungistuminen tarjosi myös pohjan järjestäytymiselle, sillä sen sijaan, että vegetaristit olisivat olleet hajallaan pitkin maaseutua, tavoittivat he toisensa helpommin kaupunkiympäristössä.¹⁴³

Kehittyvässä kansalaisyhteiskunnassa vegetarismi oli tiiviissä vuorovai-
kutussuhteessa ajan muihin uudistusliikkeisiin. Aikakauden suurimpien reformiliikkeiden osalta vegetaristit ja raittiusaktiivit löysivät aiemmin kuvatulla tavalla toisensa, mutta työväenliikkeen ja sosialistien keskuudessa kasvissyöntiin suhtauduttiin kaksijakoisesti. Osa johtavista sosialisteista piti kasvissyöntiä sympaattisena ilmiönä, osa kapitalistien työkaluna. Sosialistiset vastustajat pitivät kasvissyöntiä työnantajille mieleisenä liikkeenä, joka tuki ajatusta pienillä palkoilla toimeentulemisesta.¹⁴⁴

Oli kyse sitten työväenluokasta tai sivistyneistöstä, liharuoka tulkittiin 1800-luvulla laajalti nousevan elintason symboliksi. Kansakunnan varallisuutta mitattiin lihankulutuksella. Englannissa kulinaarinen nationalismi vihasi kasvissyöjiä, sillä kansakuntana brittien rohkeus kytkettiin pihviin ja olueen.¹⁴⁵ Myös Saksan keisarin kerrottiin todenneen, että yhdistyneen Saksan vahvuudet olivat pihvi, olut ja Bismarck (Beef, beer and Bismarck).¹⁴⁶ Nämä liharuokiin kohdistetut arvolataukset ja kasvisruokaa kohtaan tunnettu epäily osoittavat omalta osaltaan, miten ruuassa on harvoin kyse pelkästä ruumiin ravitsemisesta vaan ruokaan kytkeytyy lukuisia erilaisia kulttuurisia ja yhteisöllisiä merkityksiä. Ruokakulttuurin erottaa ja yhdistää ihmisiä paikallisella, kansallisella ja näitä läpi leikaten sosiaalisten yhteiskuntaluokkien tasolla.¹⁴⁷

Kansallismielisten kulinaristien kokema kasvisten uhka ei kuitenkaan ollut yksin vegetaristeista lähtöisin, vaan vihannesten ja hedelmien käytön lisääminen sekä kaupunkipuutarhojen perustaminen olivat yleisemminkin ajankohtainen kaupungistumiseen ja ruokakulttuurin uudistumiseen liittyvä kysymys.¹⁴⁸ Suomessakin useat järjestöt tekivät puu- ja kasvitarhoja koskevaa valistustyötä.¹⁴⁹ Yhdistettyjä puutarha- ja kotitalouskursseja järjestettiin ympäri maata.¹⁵⁰

Aineistoni perusteella puutarhaseurat eivät olleet mitenkään

¹⁴³ Spencer 1993, 293 – 294.

¹⁴⁴ Gregory 2007, 2, 6.

¹⁴⁵ Ibid, 12-14.

¹⁴⁶ Vegetarismen, Hufvudstadsbladet 8.12.1900, 10.

¹⁴⁷ Lupton 1996, 25.

¹⁴⁸ Sillanpää 1999, 44-45.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ks. Esim. Finska Trädgårdsodlare 1.2.1910, 29.

poikkeuksellisen hedelmällistä maaperää vegetarismille, vaikkakin puutarhaseurojen lehdissä esiteltiin kasvisruokareseptejä ja mikäli sato oli oikein runsas, saatettiin todeta, että onnistunut puutarhuri voisi elää koko vuoden pelkkien omien viljelmiensä varassa.¹⁵¹ Ilmeisesti vegetaristisen liikkeen kasvien syönnille antama leima oli jossain määrin myös rasite vihannesten ja hedelmien syönnin edistämiseen pyrkineelle valistukselle, sillä kasvien syönniä koskevissa artikkeleissa saatettiin erikseen korostaa, ettei tuoreiden luonnonantimien lisääminen ruokavalioon tarkoittanut lihasta luopumista ja vegetarismia.¹⁵²

Suomessa vegetarismien yhteiskunnallinen aktiivisuus ei näytä olleen vuosisadan vaihteessa niin selvää kuin Englannissa, Saksassa tai Ruotsissa. Suurin syy tähän lienee ollut se, että kasvissyöjien joukko oli pieni, eivätkä vegetaristit olleet organisoituneet järjestäytyneeksi liikkeeksi maassamme. Muualla Euroopassa vegetaristien esillä pitämät modernisaatiokriittiset teemat näkyivät kyllä suomalaisessakin vegetarismia koskevassa kirjoittelussa, mutta mistään yhtenäisestä modernisaatiokriittisestä oppirakennelmasta ei voi suomalaisten kasvissyöjien kohdalla puhua. Ajatus vegetarismien luonnonmukaisuudesta rappeutuneen modernin elämän vastinparina nousee kuitenkin esiin sekä luonnonparannus-, raittius- että ravitsemusnäkökulman kautta.

¹⁵¹ Kasvien käyttämisestä ruuaksi. Puutarha 1.10.1910, 155; Världens största trädgårdsodlingar, Nya Pressen 17.3.1900, 2.

¹⁵² Ät frukt och grönsaker, Folkvännen 24.9.1906, 2.

4. Vegetarismien vakiintuminen Suomessa

4.1. Kasvisruokaa kylpylöissä ja kaupungeissa

Vuosina 1894 ja 1895 toiminnassa olleiden neiti Forsin ja rouva Levanderin kasvisravintoloiden jälkeen kasvisruokaa tarjottiin Suomessa seuraavan lähes kymmenen vuoden ajan lähinnä kylpylöissä.¹⁵³ Oppia kasvisruuan laitosta ja vegetaristisen ruokavalion terveydellisistä vaikutuksista haettiin ensin Saksasta ja 1890-luvun edetessä yhä enemmän muista Pohjoismaista. Adventistien ylläpitämästä Skodsborgin parantolasta Tanskassa tuli vegetaristien suosima mallikohde.¹⁵⁴

Kasvisravintoloiden osalta vuoden 1895 jälkeen seuraavat viitteet vegetarismiin liittyvästä ravintolatoiminnasta ovat vuodelta 1903, jolloin Karin Boldt avasi ”Vegetaariset ruokasalit” Helsinkiin. Boldt kuuluu eittämättä aiemmassa tutkimuksessa ansaitsemaansa huomiota vaille jääneisiin suomalaisen kasvissyönnin pioneereihin. Vuosina 1903-1906 ja edelleen vuodesta 1909 eteenpäin hän piti Helsingissä kasvisravintolaa useassa eri osoitteessa.¹⁵⁵ Karin Boldt, omaa sukua Söderberg, oli avioitunut 1898 hovioikeuden auskultantin Jean Boldtin kanssa.¹⁵⁶ Karin ja Jean Boldt muodostavatkin mielenkiintoisen pariskunnan, jonka suhdetta vuosisadanvaihteen reformiliikkeisiin olisi syytä tutkia tarkemmin.

Boldtin ravintola huomioitiin vuosien varrella myös sanomalehtien sivuilla ja ensimmäinen arvio ravintolasta julkaistiin alkuvuodesta 1905

¹⁵³ Yleisesti ravintolaelinkeino kehittyi 1800-luvun lopulla erityisesti Helsingissä mutta myös muissa maan kaupungeissa. Hyvä taloudellinen tilanne sekä kaupunkien asukasmäärien kasvu edistivät kehitystä. Sotilaat, opiskelijat ja yläluokan miehet olivat ravintolapalveluiden pääkäyttäjryhmät, mutta asiakaskunta alkoi laajeta 1800-luvun lopulla. Yhteiskunnan differentoituminen eri yhteiskuntaluokkiin vaikutti myös ravintolaelämään. Helsingin ja Turun kaupunginvaltuustot jakoivat ravintolat vuosisatojen vaihteessa kolmeen luokkaan, jotka kuvastivat yhteiskunnan rakennetta. Helsingissä ensimmäiseen ryhmään kuuluivat suurimmat ja parhaiten hoidetut hotellit, jossa kävi hienempi yleisö ja kolmanteen ryhmään etupäässä ruumiillisen työn tekijöiden käyttämät ruokalat. Työväestön ravintolat piti esimerkiksi sulkea aikaisemmin kuin ensimmäisen luokan ravintolat. Sillanpää 2002, 32-34.

¹⁵⁴ Skodsborgs Sanatorium, Nutid 1.10.1900, 9.

¹⁵⁵ Ensimmäisessä osoitteessaan Vironkadulla Boldtin ravintola toimi syksystä 1903 syksyyn 1904. Vironkadulta Vegetaariset ruokasalit muuttivat lähemmäs yliopistoa Aleksanterinkadulle ja sieltä edelleen kesällä 1905 Pohjoisesplanadille. Vuonna 1909 Boldt avasi ravintolan Kasarmikadulle, osoitteeseen Kasarmikatu 38. Vegetarianskt näringställe, Helsingfors-Posten 25.10.1903, 3; Helsingfors-Posten 17.9.1904, 3; Hufvudstadsbladet 12.1.1905, 4; Hufvudstadsbladet 1.6.1905, 1; Hufvudstadsbladet 2.6.1909, 1.

¹⁵⁶ Karin Boldtin biografiset tiedot on parempien lähteiden puutteessa kerätty Jean Boldtia käsittelevistä lähteistä. Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853-1899, Johan (Jean) Carl Emil Boldt, matrikkelinumero 21319; Knif 2009, 109-111.

Uudessa Suomettaressa:

Kouluajoiltani muistan luonnontieteenopettajan kertoneen, ettei tiede ole ehdottomasti saanut selville, onko ihminen ollut alkuaan kasvin- vai lihansyöjä ja mikäli olen huomannut on ihmiskunta yhä vieläkin jakautunut kahteen, toistansa hieman halveksivaan leiriin, sellaisiin, joiden mielestä häränpaisti on aivan luvallinen ja luonnollinen ravinto sekä n.s. vegetariaaneihin, jotka eivät lihan palaa suuhunsa pane, vaan elävät yksinomaan kasviksista laitetuista ruokalajeista. Itse puolestani olen kuulunut noihin edellisiin raakalaisiin, joiden suussa pihvi maistuu hyvältä. Koska en kuitenkaan ole ahdasmielinen, en ole vihannut vegetariaanejakaan vaan muistanut, että hekin ovat lähimmäisiäni. Kuultuani, että heitä varten on nykyään Helsingissä olemassa ajanmukainen ruokala, valtasi minut uteliaisuus ja päätinpä tästä pistäytyä sitä tutkimassa. Tutkimukseni tulokset olivat sellaiset, että aloin epäillä entistä makuani ja - ihme kertoa - melkein kääntyä kasvissyöjien uskoon. Joka tapauksessa voin vakuuttaa, että hyvää ruokaa sillä kertaa sain ja aijon sitä toistekin maistaa. Vegetariaanien siisti ruokala, jota pitää rva Karin Boldt, sijaitsee Aleksanterinkadun 17:ssa 3:nessa kerroksessa. hinnat ovat tavalliset.¹⁵⁷

Puoli vuotta myöhemmin Boldt oli muuttanut ravintolansa Pohjoisesplanadille ja kesällä 1905 Helsingfors-Postenin vakiokolumnisti Ung Hans kirjoitti kokemuksistaan muuton jälkeen vielä keskeneräisenä olleessa ravintolassa:

Efter någon vecka är hela etablissemanget i gång, ännu så länge repareras det i den största salen. Men redan nu går det helt bra att mäta sig i de två mindre rummen. Middagen kostar 1,50, frukosten 1 mk per gång,

[...]

För rutinerade köttmänniskor, hvilkas tankar under vintern trissa kring idealet "inre filet", är det ju nog till en början litet ovant att stå ansikte mot ansikte med idel vegetabilier. Men man går helt snart in på det, då en gång allting, såsom här är fallet, serveras smakligt och snygt.

[...]

Det må tilläggas att fru Boldt inte tvingar sina gäster till den allra radikalaste vegetarianismen, utan tvärtom serverar både mjölk, smör och ost, ja t.o.m. ägg.¹⁵⁸

Siinä missä Ung Hansin kuvaus vierailustaan oli varsin hyväksyvä, eivät kaikki lehdistön kriitikot olleet kokemuksiinsa yhtä tyytyväisiä. Pari viikkoa Helsingfors-Postenin jutun jälkeen Måndagen –lehdessä kolumnisti Bercerac

¹⁵⁷ Vegetaarinen ruokala. Uusi Suometar 13.1.1905, 4.

¹⁵⁸ Helsingfors-bref, Helsingfors Posten 11.6.1905, 2.

kuvailee omaa käyntiään ”Vegetaarisissa ruokasaleissa”:

Det var nästan en ny religion, hvars bekännare förslagsvis kunde kallas vegetafiler, vegetamaner eller vegetaister. Jag bugade mig i stoftet, nickade farväl [...] åt gästerna, hvars kängor och bottiner gjorts af läder från mördade, oskyldiga djur, åt den nätta serverskan (af kött och blod), betalade en mark femtio penni och gick, fast besluten att med det första åter infinna mig för att äta af den väckligt goda och välsmakande maten.¹⁵⁹

Berceracin kriittisestä suhtautumisesta huolimatta Helsingissä oli mitä ilmeisimmin 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä kasvava kysyntä kasvisruualle, sillä heinäkuussa 1906 Boldtin ravintolan naapuriin avattiin kilpaileva kasvisravintola ”Reform”.¹⁶⁰ Reformin omistaja oli Rouva Lindberg ja ravintolassa mainostettiin noudatettavan tanskalaisen Skodsborgin parantolan kasvisruokaoppeja.¹⁶¹ Boldtin ja Lindbergin ravintoloiden yhteiselo Pohjoisesplanadilla ei kuitenkaan kestänyt kauaa, sillä syksyllä 1906 Boldt sulki oman ravintolansa. Syynä saattoi olla Reformin synnyttämä kilpailu asiakkaista tai sitten Karin Boldtin henkilökohtaiset perhesyyt, olihan puolisonsa ”rauhanaatteen apostoli, vivisektion vastustaja, vegetaristi ja sosialisti” Jean vangittu Viaporin kapinan yhteydessä heinäkuun lopulla.¹⁶² Jean Boldtin elämää tutkineen Henrik Knifin mukaan Karin ja perheen kolme lasta viettivät osan Jeanin vankeusajasta Karinin isovanhempien luona Upsalassa.¹⁶³

Syksystä 1906 vuoteen 1909 Reform oli Helsingin ainut kasvisravintola, tosin asiakaspohjan laajentamiseksi Reformin ruokalistaan lisättiin myös kala- ja lihavaihtoehtoja.¹⁶⁴ Nimensä mukaisesti Lindbergin ravintola toimi useiden aikansa uudistusliikkeiden kokouspaikkana ja muun muassa naisasialiitto Unioni ja naisasiayhdistys Hemmet pitivät kokouksiaan Reformissa.¹⁶⁵ Ilmeisesti Reform oli kuitenkin hieman liian kallis ja hieno osalle Helsingin vegetaristeista, sillä marraskuussa 1908 teosofien lehdessä Tietäjässä toivottiin edullisemmän kasvisravintolan perustamista Helsinkiin.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Vegetabilier, Måndagen 26.6.1905, 2.

¹⁶⁰ Nya Pressen 8.7.1906, 1; Uusi Suometar 8.7.1906, 1. Vuodesta 1906 vuoteen 1909 Reform toimi Pohjoisesplanadilla ja vuodesta 1909 eteenpäin Mikaelinkadulla. Nya Pressen 8.7.1906, 1; Hufvudstadsbladet 4.6.1909, 1; Rättelse, Hufvudstadsbladet 12.8.1909, 4.

¹⁶¹ Mieliopidekirjoitus. Hufvudstadsbladet 8.7.1906.

¹⁶² Knif 2009, 109-111, Vaasa 25.8.1906, 2

¹⁶³ Knif 2009, 109-111.

¹⁶⁴ Uusi Suometar 16.9.1906, 1.

¹⁶⁵ Hufvudstadsbladet 6.2.1907, 1; Hufvudstadsbladet 7.2.1907, 1.

¹⁶⁶ Tietäjä 15.11.1908, 54.

Reformin hallitessa vuosina 1907 ja 1909 pääkaupungin kasvisruokatarjontaa, suomalainen kasvisruokakulttuuri vahvistui kylpylöiden tarjonnan kautta. Kesällä 1908 Olavinkylpylä Savonlinnassa alkoi mainostaa vegetaristista dieettiä yhtenä tarjoamistaan hoitomuodoista.¹⁶⁷ Esikuvaksi mainittiin jälleen Skodsborgin parantola Tanskassa. Heinolan kylpylässä 10 vuotta aiemmin lanseeratut kasvisruokajärjestelmän mukaiset hoitokuurit oli ilmeisesti myöhemmin lopetettu, sillä Olavinkylpylän uutisoitiin olevan ”ainoa kylpylä maassamme, jossa parannusta hakevalla yleisöllä on tarjolla tämä ajanmukainen ruokajärjestelmä, jota varsinkin suositetaan hermo- ja munuaistautia sekä reumatismia sairastaville henkilöille.”¹⁶⁸

Vuosi Olavinkylpylän jälkeen Loviisan vesiparantolakin aloitti kasvisruokatarjoilun. Loviisan paikallislehti Östra Nyland lähetti nimimerkillä Bib kirjoittaneen kolumnistinsa tutustumaan kylpylän uuteen vegetaariseen seisovaan pöytään:

[Jag] fick från en tallrik någonting, som jag trodde var kalflever, men som egentligen var någotsorts konststycke på malade hasselnötter, och högg i Ypperligt, läckert! Så blef det omelett med spenat, potäter med allt möjligt, gröt och till sist kaffe, [...]

Jag har beslutit äta vegetariansk kost båd till frukost och middag. Tänk att bara en gång om dagen begrafva djurlik i sin mage!¹⁶⁹

Vuosina 1909 ja 1910 Loviisan kylpylä mainosti aktiivisesti maan suurimmissa sanomalehdissä ja vegetaristinen seisovapöytä oli usein esillä kylpylän mainoksissa.¹⁷⁰ Ylipäätään kylpylät ja parantolat mainostivat itseään runsaasti ja keväällä 1909 jopa Skodsborgin parantolalla oli omia mainoksia suomalaisissa lehdissä.¹⁷¹

Kasvisravintoloiden ja kylpylöiden lisäksi vegetaristinen ruokavalio oli esillä erilaisten kotitalouskurssien tarjonnassa ja kevästä 1908 eteenpäin järjestettiin erityisiä kasvisruokakursseja. Näiden kurssien organisoijana kunnostautui erityisesti Edith Olsson, jonka rooli suomalaisen vegetarismien historiassa on jäänyt Karin Boldtin tavoin liian vähälle huomiolle. Vuosien

¹⁶⁷ Östra Finland 10.7.1908, 2.

¹⁶⁸ Vegetaarinen kasviruokajärjestelmä, Haminan Sanomat 14.7.1908, 3.

¹⁶⁹ Vegetariansk kost, Östra Nyland 16.6.1909, 3.

¹⁷⁰ Ks. esim. Helsingin Sanomat 17.4.1909, 1; Hufvudstadsbladet 24.4.1909, 2; Uusi Suometar 30.5.1909, Nya Pressen 12.6.1909, 1.

¹⁷¹ Hufvudstadsbladet 9.4.1909, 2; Nya Pressen 10.4.1909.

1908-1910 aikana Olsson järjesti lukuisia kasvisruokakursseja Fiskarsissa, Helsingissä ja Turussa.¹⁷² Kurssien pituus vaihteli yhdestä useaan viikkoon ja niiden ohjelmassa käsiteltiin kotitalouden pitoon ja vegetarismiin liittyviä kysymyksiä laidasta laitaan. Viikon mittaisen kurssi ohjelma saattoi näyttää esimerkiksi tältä (lihavointi alkuperäinen):

Månd. Om sparsamhet. Reformkokning. Växtbuljong.
Tisd. Vegetarismens betydelse. Vegetariska förrätter.
Onsd. Födoämnenes sammansättning. Imiterade fiskrätter, soppor och såser.
Torsd. Om bakning. (Bröd och piråger). Vegetariska smörgåsrätter. Citronens betydelse.
Fred. Om bykning och diskning. Sallader. Vegetariska smörgåsbriekor.
Lörd. Användning af rester. Läskdrycker, inhemskt kaffe, Dukning af vegetariskt festbord.

Keväällä 1909 Olsson vastasi Loviisan vesiparantolan kasvisruokapöydän suunnittelusta ja elokuussa 1909 hän perusti Helsinkiin pysyvän kasvisruokakoulun ja vegetaristisen pitopalvelun nimeltä ”Vegetus”¹⁷³ Lokakuussa 1909 Olsson mainosti Vegetusta Hufvudstadsbladetin etusivulla:

Vegetus. Iso Roobertink. 21. Puhelin 3422. Vegetarinen talouskoulu. Vegetarinen leikkeleliike. Vastaanottaa kaikenlaisten vegetaristen ruokalajien, kaakkujen, voileipätarjotinten y.m. tilauksia. Annos-tarjoilu. Vegetus-kahvia! Terveysteetä.¹⁷⁴

Vuosi 1909 tuntuu olleen ylipäätään vilkas suomalaisen kasvissyönnin historiassa, sillä kesällä Karin Boldt uudelleen avasi oman kasvisravintolansa ja Vegetaaristen ruokasalien ja Reformin rinnalle nousi syksyllä kolmaskin kasvisruokaan profiloitunut ravintola: Osmola.¹⁷⁵ Lisäksi seuraavana talvena Kristillinen Matkailijakoti mainosti kasvisruokatarjoiluaan.¹⁷⁶

Kasvisravintolatoiminta alkoi levitä myös Helsingin ulkopuolelle ja vuonna 1910 kasvisruokaa sai pääkaupunkiseudun lisäksi Turussa, Naantalissa, Viipurissa ja Tampereella.¹⁷⁷ Viipurissa kasviruokatarjoilut olivat alkaneet jo

¹⁷² Hufvudstadsbladet 22.4.1908, 11; Hufvudstadsbladet 10.4.1910, 21; Åbo Underrättelser 8.5.1910, 8.

¹⁷³ Hufvudstadsbladet 14.8.1909, 2.

¹⁷⁴ Helsingin Sanomat 13.10.1909, 1.

¹⁷⁵ Hufvudstadsbladet 28.9.1909, 5.

¹⁷⁶ Hufvudstadsbladet 6.2.1910, 1.

¹⁷⁷ Åbo Underrättelser 14.6.1910, 1; Åbo Underrättelser 26.6.1910, 2; Wiborgs Nyheter 5.9.1910, 4; Tulevaisuuden ravinto, Aamulehti 29.5.1910, 4.

kesäkuussa 1908, kun paikallinen kotitalouskoulu alkoi pitää ruokatarjoilua, jonka pääpaino oli sekaruuassa, mutta josta sai myös varta vasten laitettuja kasvisruoka-annoksia.¹⁷⁸ Varsinainen kasvisravintola perustettiin Viipuriin Karjaportinkadulle kesällä 1910.¹⁷⁹

Tampereella puolestaan aloitettiin vuonna 1909 nimilistan ja lahjoitusten keräys kasvisravintolan perustamiseksi kaupunkiin.¹⁸⁰ Ravintola avattiin kesällä 1910.¹⁸¹ Vegetuksen pyörittämisen lomassa Edith Olsson piti kesällä 1910 kasvisruokalaa Naantalissa.¹⁸² Olssonin Turussa pitämällä kasvisruokakursseilla saattoi olla vaikutuksensa myös siihen, että kasvisruokatarjoilu avattiin myös Turussa:

Vegetarisk matsservering i Åbo. Från och med den 15 juni serveras i Åbo Hushållskolas matsservering Humlegårdgatan 11 även måltider för absoluta vegetarianer. Priserna desamma som för annan mat. Kommen och smaken! Högaktningsfullt Aino Simula, föreståndarinna.¹⁸³

Ravintolatoiminnan lisäksi vegetaristit kiinnostivat muutenkin liiketoiminnan kohderyhmänä ja etenkin Unioninkadulla toiminut Terveysaineiden erikoisliike kohdisti osan markkinoinnistaan kasvissyöjille. Toukokuussa 1909 mainostettiin mm. Kellogg'in tuotteita:

Tri S.H. Kellogg'in terveydellisiä ravintoaineita. [...] Erityisesti suositellaan niitä edullisina käyttää yksinäisille henkilöille, jotka itse valmistavat ruokansa, sekä vegetaristeille, raittiusväelle, urheilijoille, matkustajille, matkailijoille y.m. Valmistettu Friedensaun ja Skodsborgin sanatorioiden johdolla.¹⁸⁴

1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana vegetarismista kehittyi Suomessa jo varsin monimuotoinen ilmiö, joka selvästi vakiintui etenkin suurten kaupunkien marginaalissa. Vuodesta 1903 eteenpäin aina tämän tutkimuksen ajalliseen loppuun, Helsingissä toimi jatkuvasti vähintään yksi kasvisruokaan erikoistunut ravintola ja vuonna 1910 kasvisruokaan keskittyneitä ruokapaikkoja oli käytännössä kaikissa Suomen suurissa

¹⁷⁸ Östra Finland 21.2.1908, 3.

¹⁷⁹ Wiborgs Nyheter 5.9.1910, 4.

¹⁸⁰ Tammerfors Nyheter 24.7.1909, 2.

¹⁸¹ Tulevaisuuden ravinto, Aamulehti 29.5.1910, 4.

¹⁸² Åbo Underrättelser 26.6.1910, 2.

¹⁸³ Åbo Underrättelser 14.6.1910, 1.

¹⁸⁴ Helsingin Sanomat 18.5.1909, 9.

kaupungeissa. Tämä 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen ravintolatoiminnan laajuus on jäänyt aiemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle ja esimerkiksi suomalaista vegetarismia vuosina 1900-1920 tutkinut Tiina Piirainen on ohittanut omassa tutkielmassaan Boldtin ja Lindbergin ravintolat yhdellä kappaleella tulkiten vegetarismin vakiintuneen Suomessa vasta myöhemmin 1910-luvun puolella.¹⁸⁵

Kasvisruokakurssien muodossa suomalaisen vegetarismin piirissäkin esiintyi aktiivista kasvissyöntiaatteen levittämiseen pyrkinyttä työtä. Kasvisravintoloiden, kasvisruokaa tarjonneiden kylpylöiden ja kasvisruokapalveluita tarjonneen kasvisruokakoulu Vegetuksen mainostaminen maan suurimmissa sanomalehdissä oli myös niin aktiivista, ettei suuri yleisö voinut enää mitenkään välttyä vegetarismilta suomalaisena ilmiönä. Englantilaisen, keskieurooppalaisen ja skandinaavisen vegetaristisen liikkeen kontekstiin sidottuna 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälin jälkeen suomalaisen vegetarismin kehityksessä oli käymättä läpi enää yksi vaihe: vegetarismin yhdistysmuotoinen järjestäytyminen.

4.2. Suomen ensimmäinen vegetaristinen yhdistys

Suomalaisessa lehdistössä vegetarismi oli saanut näkyvyyttä 1880-luvulta alkaen paitsi yhdistys- ja ravintolatoiminnan myös vegetaristien kongressien kautta. Pohjoismaisten vegetaristien ensimmäinen yhteiskongressi pidettiin Tanskassa kesällä 1904.¹⁸⁶ Tässä ensimmäisessä Kristianiassa järjestetyssä tapaamisessa ei tietävästi ollut vielä suomalaisia mukana, mutta kaksi vuotta myöhemmin Ruotsissa Helsingborissa tilanne oli jo toinen. Raittiuslehti *Kylväjässä* nimimerkki A.H. raportoi 21.9.1906 kongressin kulusta:

Viime elokuun 5 ja 6 p.nä pidettiin Helsingborissa pohjoismainen vegetarianikongressi. osanottajina oli ruotsalaisia, norjalaisia, tanskalaisia ja suomalaisia vegetarianeja ynnä muita vegetarismin sukuisten aatteiden kannattajia, kuten eläinsuojelus-, raittius- ja rauhanaatteiden taistelurintamassa olevia henkilöitä.

[...]

Eläinsuojeluksesta piti eläinten lämmin ystävä, kansalaisemme rva Constance Ullner esitelmän.

¹⁸⁵ Piirainen 2013, 5, 16 ja 77.

¹⁸⁶ Den nordiska vegetariankongressen, Åbo Underrättelser 19.7.1904, 2.

[...]

Raittiusasiaa selvitteli kand. J.V.Morén.

[...]

Vegetarismista piti t:ri Carl Ottosen, Skodsborgin sanatoriumin ylilääkäri, esitelmän. Hän sanoi luonnontieteitten todistavan, että ihminen on luonnostaan hedelmäin syöjä, eikä lihan pureksija.

[...]

Kongressin osanottajat söivät yhdessä kasviateriansa. Huvimatkoja tehtiin ja omia kauniita lauluja laulettiin. Ja sitten siellä vielä sanottiin jotakin, mikä ei tahdo jättää minua rauhaan. Se oli se, että suomalaistenkin pitäisi perustaa vegetarinen yhdistys.¹⁸⁷

Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan oli perustettu vegetaristiset yhdistykset jo muutamaa vuotta aiemmin ja nyt naapurimaiden vegetaristit kannustivat suomalaisiakin perustamaan omansa.¹⁸⁸ Seuraavana talvena asiasta käytiin mitä ilmeisimmin jonkinlaisia jatkokeskusteluja, sillä seuraavana kesänä Ruotsin vegetaristisen yhdistyksen puheenjohtaja J. L. Saxon teki matkan Suomeen, tarkoituksenaan tutustua paikalliseen nuoriso- ja raittiusseuratoimintaa sekä tukea vegetaristisen yhdistyksen perustamista Suomeen.¹⁸⁹ Toimittaja, kirjailija ja kansalaisaktiivi Saxon oli ollut vuonna 1903 perustamassa Ruotsin vegetaristista yhdistystä ja hän oli arvostettu henkilö pohjoismaisten kasvis-syöjien keskuudessa.¹⁹⁰

Kesäkuun 12. päivä vuonna 1907 Helsingissä Uudenmaan osakunnan (Nyländska nation) osakuntatalolla järjestettiin keskustelutilaisuus otsikolla ”Hvad vilja vegetarianerna?” Tapahtumasta uutisoitiin etukäteen sekä Hufvudstadsbladetin että Nya Pressenin sivuilla.¹⁹¹ Tapahtuman pääesitelmöijäksi nimettiin J.L.Saxon ja uutisissa kerrottiin, että tilaisuuden lopulla on tarkoitus keskustella vegetaristisen yhdistyksen perustamisesta Suomeen. Hufvudstadsbladetissa painotettiin, miten kaikissa suurissa kulttuurimaissa vegetaristeilla on jo oma yhdistys. Vegetaristisen yhdistyksen perustaminen Suomeen ei jäänytkään osakuntatalon keskiviikkoillassa pelkän puheen tasolle, vaan asiasta tehtiin myönteinen päätös ja järjestäytymisen eteenpäin viemiseksi tulevalle yhdistykselle nimettiin väliaikainen hallitus:

¹⁸⁷ Pohjoismainen vegetarianikongressi, Kylväjä 27.9.1906, 2.

¹⁸⁸ Vegetarismen, Balder 1.9.1906, 3, Pohjoismainen vegetarianikongressi, Kylväjä 27.9.1906, 2.

¹⁸⁹ Nya Pressen 11.6.1907, 6. Balder 1.6.1907, 9.

¹⁹⁰ J.L.Saxon, Balder 4.2.1909, 2. Suomen käynnistään Saxon kirjoitti matkakirjeen ruotsalaiseen viikkolehteen ”Säningsmannen” otsikolla ”Svenskarna i Finland”. Hufvudstadsbladet 30.7.1907, 3. Jo ennen Ruotsin vegetaristisen yhdistyksen perustamista maassa oli toiminut luonnollisen elämäntavan yhdistyksiä, joiden agendaan vegetarismikin oli kuulunut. Nytt Samfund i Stockholm, Hufvudstadsbladet 8.4.1895, 3.

¹⁹¹ Nya Pressen 11.6.1907, 6; Hufvudstadsbladet 12.6.1907, 4.

”magister J. Klockars, doktorinnan Alli Trygg-Helenius, pastor Calixtus Karlsson, studerande E. Spjut, fru A. Lindberg och som dessas suppleanter herr Adolf Bötscher, fröken I. Liljeström och guldsmeden Ferd. Timper.”¹⁹² Tilaisuudessa kierrätettyyn yhdistyksen jäseniksi haluavien henkilöiden nimilistaan ilmoittautui nelisenkymmentä henkilöä.¹⁹³

Perustettavan yhdistyksen oli määrä olla ruotsinkielinen ja kielivalinta oli ilmeisen tietoinen. Tilaisuuden etukäteisuutisoinnissa etenkin Nya Pressen oli painottanut ruotsinkielisyydestä saatavia hyötyjä, sillä ruotsiksi toimiva yhdistys voisi hyödyntää Ruotsin vegetaristisen yhdistyksen tuottamia materiaaleja.¹⁹⁴ Kielikysymys oli suomalaisessa järjestökentässäkin ajankohtainen ja muun muassa ruotsinkieliset raittiusyhdistykset olivat vuonna 1905 erkaantuneet Raittiuden ystävästä omaksi liitokseen.¹⁹⁵ Väliaikaiseen hallitukseen valituista monet kuuluivat pääkaupungin ruotsinkieliseen sivistyneistöön: Maisteri Johannes Klockars oli näkyvä hahmo ruotsinkielisissä raittius- ja nuorisoseurainliitoissa ja hän toimi Kruunupyyn kansanopiston johtajana.¹⁹⁶ Pastori Karlsson kuului ruotsinkielisen raittiusliikkeen aktiiveihin ja Einar Spjut piti myöhemmin kursseja Klockarsin johtamassa kansanopintossa. Edellisistä poiketen Alli Trygg-Helenius oli tehnyt järjestöuraa ennen kaikkea suomenkielisten raittius- ja naisasialiikkeiden sekä kristillisten järjestöjen parissa.¹⁹⁷ Muista hallitukseen nimetyistä erityismaininnan ansainnee tässä vaiheessa rouva Lindberg, joka oli todennäköisesti kasvisravintola Reformin omistajana aiemmin mainittu henkilö.¹⁹⁸

Suomen vegetaristisen yhdistyksen (Finlands vegetariska förening)

¹⁹² Vegetarianföreningen, Hufvudstadsbladet 13.6.1907, 6.

¹⁹³ Vegetariaaninen yhdistys, Suomalainen kansa 13.6.1907, 2; Vegetarianföreningen, Hufvudstadsbladet 13.6.1907, 6.

¹⁹⁴ För vegetarismen har ett och annat gjorts i vårt land, Nya Pressen 11.6.1907, 6.

¹⁹⁵ Alapuro & Stenius 1987, 50.

¹⁹⁶ Klockars toimi Kruunupyyn ruots. kansanopiston johtajana vuosina 1891-1918. Myöhempi työura: Vasa Postenin päätoimittaja vuosina 1920-26, Suomen ruotsal. maalaiskuntien liiton toiminnanjohtaja vuosina 1927-32. Kansaned. (RKP). Kunnallisneuvos 1920. Klockars, Johannes. Matrikelnumero 22319. Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853-1899. Järjestöurasta nuoriso- ja raittiusliikkeessä Ks. esim. Ungdomen 1.6.1907, 2; Balder 18.8.1910, 1.

¹⁹⁷ Trygg-Helenius oli perustanut vuonna 1890 Helsinkiin kristillissosiaalista työtä tehneen Kansankodin, organisoitunut 1890-luvulla kristillistä raittiusuudistusta Suomessa, osallistunut Suomen NNKY:n perustamiseen vuonna 1895 ja toiminut Helsingin palvelijataryhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana vuonna 1898. Myöhemmin Trygg-Helenius teki mm. siveellisyytyötä Suomen naisten kansanliiton siveellisyyssuostelussa ja oli aktiivinen Raittiuden ystävä ry:n jäsen. Markkola 2002, 37-38, 91, 190, 275; Sainio 2009, 920-922. Vegetarismien ja raittiusuudistuksen välisestä yhteydestä Alli Trygg-Helenius oli kiinnostunut jo vuosina 1899 ja 1900, jolloin hän luennoi aiheesta useissa tilaisuuksissa. Hufvudstadsbladet 12.3.1899, 5; Päivälehti 10.8.1900, 2.

¹⁹⁸ Käytettävissäni olleen tutkimusaineiston puitteissa tästä ei ole täyttä varmuutta.

ensimmäinen virallinen vuosikokous järjestettiin reilu vuosi perustamispäätöksen jälkeen kasvisravintola Reformissa Helsingissä.¹⁹⁹ Kokouksen yhteydessä J.Klockars kertoi kokemuksistaan kuluneen kesän kolmannesta pohjoismaisesta vegetaristisesta kongressista ja Edith Olsson esitteli ajatusta kasvisruokakoulun perustamisesta Helsinkiin. Yhdistyksen hallituksen puheenjohtajaksi valittiin Klockars ja jäseniksi neiti von Konow, ylioppilas Spjut, rouva Invenius, pastori Bondestam ja herra Hoffman. Kokouksessa perustettiin myös työryhmä, jonka tehtävänä oli pohtia kuinka käytännön vegetaristista propagandaa olisi parasta levittää. Tämän työryhmän jäseniksi nimettiin E. Olsson, R. Ivenius, A. Lindberg, E. Grönstrand ja E.Spjut.²⁰⁰

Oli kyse propagandasta tai ei, Finlands vegetariska föreningin ensimmäisen ja toisen vuosikokouksen välinen aika olikin suotuisa suomalaiselle vegetarismille. Vegetaristisen yhdistyksen aktiivit pitivät kasvissyönnin asiaa esillä myös muissa järjestötoimissaan: Agnes von Konow eläinsuojeluliikkeessä ja Edith Olsson Husmoderförbundetin piirissä.²⁰¹ Alkuvuodesta 1909 Olsson järjesti kasvisruokakurssin Leppävaaran aseman lähetyvillä herra Ankarsin huvilassa ja etsi samalla sopivaa toimitilaa Helsingistä:

Vegetaaristen ruokakurssien pitämistä varten haluaa allekirjoittanut helmik. 15 p:stä muutamaksi viikoksi tahi myöskin pitemmäksi aikaa vuokrata suuremman keittiön ja ruokasalin mieluummin keskellä kaupunkia. Edith Olsson, Fiskars.²⁰²

Huhtikuussa ”Loviisan Wesiparannuslaitos”, kuten kylpylä vuonna 1909 itseään mainoksissa kutsui, aloitti Olssonin suunnitteleman vegetaarisen ruokatarjoilunsa ja kesäkuun alussa Karin Boldt avasi tauon jälkeen ravintolansa ovet Kasarminkadulla. Kesän aikana myös Olssonin toimitilan etsintä oli tuottanut tulosta, ja kasvisruokakoulu Vegetus aloitti toimintansa.²⁰³

Kaikesta edellä kuvatusta huolimatta Vegetaristisen yhdistyksen vuoden 1909 vuosikokous pidettiin 19. joulukuuta alavireisissä tunnelmissa. Kuluneen vuoden aikana oli käynyt ilmeiseksi, ettei yhdistys oikein pystynyt vastaamaan

¹⁹⁹ Finlands vegetariska förening, Nya Pressen 21.9.1908, 7.

²⁰⁰ Finlands vegetariska förening, Hufvudstadsbladet 23.9.1908, 8.

²⁰¹ Nya Pressen 13.11.1908, 3; Hufvudstadsbladet 12.12.1908, 6.

²⁰² Helsingin Sanomat 19.1.1910, 10.

²⁰³ Hufvudstadsbladet 14.8.1909, 2.

perustamishetkellä asetettuihin odotuksiin. Yhdistyksen luottamushenkilöiksi valitut olivat Olssonia lukuun ottamatta kiireisiä monen paikan höyliä, joiden pääasialliset työ- ja luottamustehtävät olivat raittiusliikkeen, kansansivistystyön tai nuorisoseurain puolella. Seuraavan kesän neljättä yhteispohjoismaista vegetaarista kongressia oli alustavasti suunniteltu Suomessa järjestettäväksi ja loppuvuoden 1909 kokouskutsusta kuulsikin pieni hätä siitä, että yhdistyksen aktiivitoimijat olivat vähissä. Uusille jäsenille oli todella kova tarve.²⁰⁴

Yhdistyksen ongelmiin on todennäköisesti useita syitä, mutta vuosien 1908 ja 1909 aikana suomenkielisissä lehdissä esiintynyt kirjoittelu osoittaa, ettei muutamien jäsenten aktiivisesta työstä huolimatta ruotsinkielisenä toiminut Finlands vegetariska förening ollut onnistunut tavoittamaan kovinkaan laajasti suomalaisia kasvissyöjiä. Helsingin ulkopuolella asuvat suomenkieliset kasvissyöjät tuntuivat olevan täysin tietämättömiä yhdistyksen olemassaolosta ja kevään 1909 aikana muun muassa raittiuslehti Kylväjässä käytiin keskustelua vegetaristisen yhdistyksen tarpeesta sävyyn, joka osoitti, ettei lehteen kirjoittaneilla ollut tietoa Helsingin yhdistyksestä. Anna Kurimo kirjoittaa:

Mielihyvällä luin Kylväjän 15.sta numerosta nimimerkki K.K-a:n ehdotuksen vegetaristisen yhdistyksen perustamisesta. Vaikka maassamme onkin siellä täällä kasvissyöjiä, en ole milloinkaan huomannut, että he julkisuudessa olisivat koettaneet levittää aatettaan. Asian menestymiselle olisi se kuitenkin tuiki tarpeellista.²⁰⁵

Kylväjässä käyty keskustelu yhdistyksen perustamistarpeesta noteerattiin muutamissa sanomalehdissä ja Helsingin Sanomat katsoi aiheelliseksi huomauttaa, että ”tietääksemme on ainakin Helsingissä kasvinsyöjillä yhdistyksensä”.²⁰⁶

Anna Kurimon Kylväjään kirjoittama teksti on suomalaisen vegetarismin historiassa siinä mielessä erityinen, että kirjoittaja Anna Kurimo oli se henkilö, jonka ympärille Terveys-lehti ja myöhemmin vuonna 1913 Salossa perustettu Suomen [toinen] vegetaristinen yhdistys kehittyi.

²⁰⁴ Finlands vegetarisk förening, Hufvudstadsbladet 18.12.1909, s. 6 ja Nya Pressen 18.12.1909, s.9.

²⁰⁵ Kylväjä 1.5.1909, 8.

²⁰⁶ Vegetarismi. Helsingin Sanomat 15.5.1909, x; Karjala 16.5.1909, 4.

Suomalaisten aktiivivegetaristien joukko näyttääkin olleen vuosikymmenen vaihteessa eräällä tapaa kaksikeskinen, jossa ensimmäisen joukon muodostivat ruotsinkieliset helsinkiläiset raittius- ja kansanvalistusliikkeen toimijat ja toisen suomenkieliset Helsingin ulkopuoliset raittius- ja luonnonparannusliiketaustaiset henkilöt. Linkki näiden kahden ryhmän välillä oli Alli Trygg-Helenius, joka oli mukana sekä ruotsinkielisen yhdistyksen että Terveys-lehden perustamisessa.²⁰⁷

Vuoden 1910 osalta Johan Klockarsin johtamasta yhdistyksestä ei ole viitteitä, mutta Tiina Piiraisen tutkimuksessaan esittämien tietojen perusteella yhdistyksen toiminta jatkui vielä joitain vuosia 1910-luvun aikana. Tulevan vuonna 1913 perustettavan suomenkielisen yhdistyksen ensikaiku kuultiin joulukuussa 1910, kun Terveys-lehden ensimmäinen numero ilmestyi:

Tilatkaa 'Terveys'. Luonnonparannustavan ystävien ja vegetariaanien äänenkannattaja, joka ilmestyy Salossa, kerran kuussa, hinta 2 mk. Toimitukseen kuuluu: toht. E.W.Lybeck, rouvat Maalin Bergström, Alli Trygg-Helenius, Aino Aro, hrat K. Kaukoranta, O. Johansson, N.Hupponen ym. Vastaava toim. Anna Kurimo. Asiamiehiä halutaan hyvillä ehdoilla. Pyytäkää näytenumeroja!²⁰⁸

²⁰⁷ Ilmeisesti yhdistysten välillä vallitsi jonkinlainen eripura ja yhteistyökyvyttömyys. Tiina Piiraisen mukaan vuoden 1912 pohjoismaiseen vegetaristiseen kongressiin osallistui Einar Spjut ruotsinkielisen yhdistyksen ja Alli Trygg Helenius suomenkielisen yhdistyksen edustajana. kongressissa Alli Trygg-Helenius välitti kongressivieraille Anna Kurimon tervehdysten suomenkielisten vegetaristien puolesta. Kurimo pahoitteli sitä, ettei Suomessa ollut suomalaista vegetaristiyhdistystä, mutta toivoi, että sellainen pian perustettaisiin. Kongressikuvauksessa tuotiin myös esiin Alli Trygg-Heleniuksen mielipide asiaan: suomalaisen vegetaristiyhdistyksen perustaminen oli välttämätöntä. Piirainen 2013, 27.

²⁰⁸ Kaleva 20.12.1910, 3.

5. Lopuksi

Suomalainen vegetarismi syntyi 1890-luvulla lihansyöntiin kriittisesti suhtautuneen pitkän tradition ja 1800-luvun reformiliikkeisiin kuuluneen, Englannissa ensimmäisenä järjestäytyneen, modernin vegetaristisen liikkeen vaikutuksesta. Todennäköisesti suomalaisissa yliopisto- ja terveydenhoitopiireissä oli oltu tietoisia kasvissyöntiin kytkeytyneestä eurooppalaisesta keskustelusta jo 1600- ja 1700-luvuilla, mutta tässä tutkimuksessa on selvinnyt, että varmuudella Suomessa harjoitettiin tietoista kasvissyöntiä 1850-luvulta lähtien. Vuoteen 1894 asti suurin osa suomalaisesta vegetarismia koskevasta keskustelusta oli kuitenkin pääasiassa etäistä ja kuriositeetinomaista. Vuosina 1894 ja 1895 vegetarismien kysyntä alkoi kasvaa Suomessakin ja tuolloin Helsinkiin avattiin maan ensimmäiset kasvisruokaan keskittyneet ravintolat. Näistä vuosista kasvissyönnin suosio kehittyi edelleen niin, että vuonna 1910 kasvisravintoloita oli pääkaupungissa jo kolme ja koko maassa seitsemän.

Muualla Euroopassa vegetaristisen liikkeen kehitys oli noudattanut melko yhtenevää kaavaa, jossa kasvissyönnistä kiinnostuneiden määrän kasvu loi kysynnän kasvisravintoloille ja kasvisruokakursseille, sekä edelleen vegetaristisille yhdistyksille. Niinpä Suomessakin alettiin puhua vegetaristisen yhdistyksen perustamisesta. Ensimmäinen vegetaristinen yhdistys perustettiin Suomeen vuonna 1907.

Suomalaisesta kasvissyönnistä kirjoitettiin säännöllisesti sekä vegetaristien että muiden toimesta sanoma- ja aikakauslehdissä. Vegetarismiin viittaavien sanomalehtilähteiden määrän kehitys tukee tulkintaa siitä, että kasvissyönnin ensimmäinen aalto, ”suomalaisen kasvissyönnin synty”, ajoittui vuosiin 1894-1895 ja toinen aalto, ”suomalaisen kasvissyönnin vakiintuminen”, vuosiin 1903-1910. Terveys-lehden perustamisen ja vegetaristisen järjestökentän kehittymisen myötä vakiintumisvaihe jatkui myös seuraavan vuosikymmenen puolella eikä oman tarkasteluajanjaksoni puitteissa ei voida määritellä vakiintumiskehityksen päätös- tai taitekohtaa. Aiemmassa tutkimuksessa suomalaisen vegetarismien merkittävimmät alkuvaiheet on sijoitettu 1910-luvulle, mikä on ollut ymmärrettävää käytetty lähdeaineisto huomioiden. Luonnonparannusliikkeen ja vegetarismien väliseen tiiviiseen yhteyteen perustunut suomalaisten kasvissyöjien toinen järjestäytyminen 1910-

luvulla edustaa kuitenkin vain yhtä vegetarismien varhaisvaiheiden säiettä.

Vuosina 1895–1910 suomalaiset etsivät vegetarismista vastauksia useisiin erilaisiin omaa terveyttään, hengellisyyttään ja luonto- sekä eläinsuhdettaan koskeviin kysymyksiinsä. Vanhaa länsimaista tasapainoperiaatteeseen pohjautunutta terveyskäsitystä sovellettiin 1800-luvun luonnonparannusliikkeessä, jossa kasvisruokaa pidettiin ruumista rauhoittavana ja kehoa puhdistavana ravintona. Koululääketieteen teknistä kehitystä vieroksuttiin ja vaihtoehtoisia parannuskeinoja etsittiin yhteydestä luontoon.

Vaihtoehtohoitojen luonteen vuoksi luonnonparannus keskittyi Suomessa kylpylöihin ja lepokoteihin, joissa erilaisia ilma- ja vesihoitoja voitiin luontevasti tarjota. Yläluokan keskuudessa kylpyläkulttuurilla oli Suomessa pitkät perinteet ja Olavinkylpylän tai Loviisan Wesiparantolan kaltaiset kohteet olivat suosittuja lomapaikkoja. Euroopassa kasvisruoka kuului jo 1800-luvun alkupuolella useiden hoitolaitosten parannuskuureihin ja Suomalaisiin kylpylöihin haettiin oppia Euroopasta. Vuosisadan lopussa kasviruokajärjestelmää noudatettiin ainakin Heinolan kylpylässä ja kymmenen vuotta myöhemmin vegetaarinen seisova pöytä kuului Savonlinnan ja Loviisankin tarjontaan. Suomalainen luonnonparannusliike oli jo 1890- ja 1900-luvuilla yksi keskeisistä kotimaisen kasvissyönnin suosioon vaikuttaneista tekijöistä, mutta luonnonparannusliikkeen asema vahvistui entisestään 1910-luvulla, jolloin kasvissyönnin näkyvimpiä puolestapuhujia olivat luonnonparannukseen ja vegetarismiin keskittynyt Terveys-lehti sekä Terveys-lehden ympärille vuonna 1913 perustettu Suomen vegetaristinen yhdistys.

Terveydellisten kysymysten ohella kasvissyönnin oli osalle 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisista vastaus eräisiin perustavanlaatuisiin eettisiin ja uskonnollisiin pohdintoihin. Ihmisen rooli ja vastuu maailmassa mietitytti monia. Väestönkasvun ja kaupungistumisen synnyttämiin tarpeisiin vastattiin entistä tehokkaammalla teollisella lihantuotannolla, mikä ruokki keskustelua eläinoikeuksista ja ihmisen asemasta luonnon herrana. Euroopassa ja Suomessa eläinsuojeluliike alkoi kampanjoida eläimiin kohdistuvan rääkkäämisen ja eläimille aiheutuvan turhan kärsimyksen vähentämiseksi. Kaikille tämäkään ei riittänyt, vaan eläinten tappamista ravintotarkoituksiin pidettiin lähtökohtaisesti moraalittomana. Lihansyönnin eettisessä vastustamisessa limittyivät valistusajan eläinoikeusteoria sekä kristillisten herätys- ja vaihtoehtoliikkeiden syntiinlankeemusoppi. Rakkauden

kaksoiskäskey ulotettiin kanssaihmisistä kaikkiin kanssaeläjiin.

Suomessa eläinsuojeluaate ja vegetarismi yhdistyivät ennen kaikkea tieteellisiä eläinkokeita vastustaneissa piireissä, mutta vegetarismin eettinen traditio oli muiltakin osin kasvissyöjien tiedossa. Eläinten tappamista ja lihansyöntiä kritisoineisiin länsimaisen kulttuurin merkkimiehiin viitattiin vegetaristien kirjoituksissa ahkerasti. Niissä piireissä, joissa vegetarismia suosittiin osana omaa uutta uskonnollista etiikkaa ja perimmäisten henkisten totuuksien etsintää antiikin filosofien oppeja täydennettiin uskrikristillisellä raamatuntulkinnalla ja Euroopan ulkopuolisilla, ennen kaikkea hindulaisilla opeilla. Suomessa hengellisistä lähtökohdista kummunnutta kasvissyöntiä esiintyi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa etenkin tolstoilaisten, teosofien ja adventistien parissa. Suomalaista vegetarismia ja siihen liittyneitä ilmiöitä käsitelleissä lehtijutuissa nämä liikkeet eivät kuitenkaan juurikaan näkyneet ja esimerkiksi tolstoilaisuuden osalta kasvissyöntiin viitattiin vain Leo Tolstoin, ei suomalaisten tolstoilaisten yhteydessä.

Tarkastelemanani ajanjaksona vegetarismi yhdistyi moniin selvästi modernisaatiokriittisiin liikkeisiin, kuten raittiustyöhön, eläinsuojeluun ja luonnonparannusaatteeseen. Teollistumisen ja kaupungistumisen myötä syntynyt uusi elämäntapa uusine kulutus- ja nautintoaineineen katsottiin ihmisen henkistä kasvua rapauttavaksi kehitykseksi. Kasvissyönti oli tässä tilanteessa yksi tapa määritellä omaa olemistaan. Itsekuria ja nautintojen vastustamista arvostettiin. Vegetarismin ja luonnonparannusliikkeen kautta etsittiin paluuta luonnonmukaiseen elintapaan.

Suomalaisen kasvissyönnin historian tutkimus on vielä varsin puutteellista, mutta on todennäköistä, että 1800-luvun lopussa alkanut vegetaristinen jatkumo ulottuu kulttuurimme marginaalissa jossain määrin katkeamattomana 1960- ja 1970-lukujen vaihtoehtoliikkeisiin ja tähän päivään saakka. Kasvissyönnin erilaisista syykategorioista terveydelliset perusteet ovat läsnä nykyajankin keskustelussa, tosin ne perustuvat nykyisin hieman eri lähtökohtiin kuin sata vuotta sitten. Eettiset kysymykset ovat hyvin pitkälti edelleen samoja kuin Plutarkhoksen, Rousseauin tai Leo Tolstoin aikana. Kasvissyönnistä etsitään edelleen vastauksia myös teollistumisen ja väestönkasvun aiheuttamiin ongelmiin. Suomessa kasvissyönti onkin tällä hetkellä suositumpaa kuin koskaan viimeisen 120 vuoden aikana.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Aikakauslehdet

Balder, Gamlakarleby 1906-1910.
Eläinsuojelus, Helsinki 1897.
Finsk Tidskrift, Åbo 1894, 1897, 1889.
Finska Trädgårdsodlaren, Vasa 1910.
Kylväjä, Helsinki 1906, 1909.
Nutid, Helsingfors 1900.
Omatunto, Helsinki 1906.
Puutarha, Tampere 1910.
Suomen terveydenhoitolehti, Helsinki 1894, 1896, 1897.
Suomen Viikkolehti, Helsinki 1894.
Tidens Tecken, Helsingfors 1896.
Tidskrift för hälsovård, Helsingfors 1899, 1900, 1909, 1910.
Tietäjä, Helsinki 1908, 1910.
Ungdomen, Vasa 1907, 1908.
Uusi Kuvalehti, Kuopio 1896.
Velikulta, Helsinki 1906.

Sanomalehdet

Aamulehti, Tampere 1910.
Aura, Turku 1893.
Borgå Nya Tidning, Borgå 1901.
Borgåbladet, Borgå 1889.
Björneborgs Tidning, Björneborg 1894.
Elämä, Helsinki 1906, 1907.
Finland, Helsingfors 1892.
Finlands Allmänna Tidning, Helsingfors 1865, 1880.
Folkvännen, Björneborg 1906.
Haminan Sanomat, Hamina 1908.
Helsingfors Dagblad, Helsingfors 1883, 1884, 1886, 1894.
Helsingfors Posten, Helsingfors 1903, 1904.
Helsingin Sanomat, Helsinki 1909, 1910.
Hufvudstadsbladet, Helsingfors 1893-1896, 1899-1901, 1905-1910.
Hämeen Sanomat, Hämeenlinna 1895.
Kaiku, Oulu 1898.
Kaleva, Oulu 1910.
Karjala, Viipuri 1905, 1909.
Keski-Savo, Savonlinna 1905.
Måndagen, Helsingfors 1905.
Mikkeli, Mikkeli 1894.
Nya Pressen, Helsingfors 1883, 1894, 1896, 1900, 1906-1909.
Oulun ilmoituslehti, Oulu 1889.
Pohjalainen, Vaasa 1890, 1894, 1895.

Pohjan poika, Vaasa 1909.
Päivälehti, Helsinki 1892, 1895, 1900.
Rauman lehti, Rauma 1894.
Suomalainen Kansa, Helsinki 1907.
Tammerfors, Tammerfors 1895.
Tammerfors Aftonblad, Tammerfors 1886.
Tammerfors Nyheter, Tammerfors 1909.
Tampereen Uutiset, Tampere 1898.
Uusi Aura, Turku 1900.
Uusi Suometar, Helsinki, 1889, 1893, 1898, 1900-1902, 1905, 1906, 1909.
Vaasa, Vaasa 1906.
Vasabladet, Vasa 1894.
Waasan lehti, Vaasa 1888.
Wiborgs Nyheter, Wiborg 1907, 1908, 1910.
Wiborgs Tidning, Wiborg 1879.
Wiipuri, Viipuri 1901.
Åbo Tidning, Åbo 1883, 1885.
Åbo Underrättelser, Åbo 1883, 1890, 1893, 1895-1898, 1904, 1910.
Åland, Mariehamn 1895.
Östra Finland, Wiborg 1895, 1907, 1908.
Östra Nyland, Lovisa 1909.

Muut aikalaislähteet:

Seiling, Helene: *Kortfattad vegetariansk kokbok af Helen Seiling. Jemte en inledande afhandling om vegetarianismen af Max Seiling.* Söderström. Helsinki 1894.

Tolstoi, Leo: *The First Step.* Englanninkielinen käännös Tolstoin Howard Williamsin teoksen *The Ethics of Diet* venäjänkieliseen laitokseen kirjoittamasta esipuheesta vuonna 1892. Verkkoaineisto osoitteessa http://www.ivu.org/history/tolstoy/the_%20first_step.html , käytetty 22.4.2014.

Helsingin yliopiston matrikkeli

-Adolf Birger Karl Lundahl, matrikkelinumero 15862

-Johannes Klockars, matrikkelinumero 22319

-Johan (Jean) Carl Emil Boldt, matrikkelinumero 21319

-Arvid Järnefelt, matrikkelinumero 20581

Tutkimuskirjallisuus

Achté, Kalle; Rantanen, Jorma; Tamminen, Tapani: *Luontaishoidon isä, tohtori E.W.Lybeck, Elämänmäen parantaja.* Gummerus, Jyväskylä 1994.

Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik: *Kansanliikkeet loivat kansakunnan.* Teoksessa *Kansa liikkeessä.* Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Vaasa 1987.

Crossley, Ceri: *Consumable Metaphors. Attitudes towards Animals and*

Vegetarianism in Nineteenth-Century France. Oxford 2005.

Forsén, Annette: *Saksalaisia kulttuuriyhteyksiä*. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. Toim. Anja Kervanto-Nevanlinna ja Laura Kolbe. Tammi, Keuruu 2003.

Gadamer, Hans Georg: *Hermeneutiikka*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander teoksista *Gesammelte Werke* 2 ja 4. Vastapaino, Tampere 2004.

Gregory, James: *Of Victorians and Vegetarians. The Vegetarian movement in Nineteenth-Century Britain*. Tauris Academic Studies, London 2007.

Heino, Harri: *Mihin Suomi tänään uskoo*. WSOY, Helsinki 2002.

Helminen, Henna: *Terve ruumis terveessä jalossa sielussa. Vegetarismien ja luonnonparannustavan mukainen terveystieteiden vuosien 1920–1930 Terveystieteissä*. Kulttuurihistorian kandidaatintutkielma. Turun yliopisto 2012.

Hirdmann, Yvonne: *Magfrågan. Mat som mål och medel Stockholm 1870 – 1920*. Kristianstad 1983.

Hobsbawm, Eric: *The Age of Capital 1848-1875*. Abacus, London 1997 (1975).

Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.

Häkli, Pekka: *Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa*. WSOY, Porvoo 1955.

Ikonen, Vappu: *On syöty kaikkea, joka vain on ollut kiveä pehmeämpää – ravintokysymys 1860-luvulla*. Teoksessa Kun halla nälän tuskan toi. Toim. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Helsinki 1991.

Karkama, Pertti: *Ihmiset vallan varjossa. Tolstoilaisuutta suomalaisessa kulttuurielämässä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa*. Teoksessa Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Toim. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos. SKS, Helsinki 2010.

Knif, Henrik: *BOLDT, Jean (1865-1920). Skriftställare, medborgaraktivist, utopisk revolutionär*. Teoksessa Biografiskt lexikon för Finland 2. SLS, Helsingfors 2009.

Knuutila, Maarit: *Kauha ja kynä*. Keittokirjojen kulttuurihistoriaa. SKS, Tampere 2010.

Kokkinen, Nina: *Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamisia vuosisadanvaihteessa*. Teoksessa Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Toim. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos. SKS, Helsinki 2010.

Landgrén, Lars: *Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860-1889*. Teoksessa Suomen lehdistön historia 1. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Landgrén, Lars Folke: *Suomalaisen sanomalehdistön sata ensimmäistä vuotta 1771-1870*. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 2. Toim. Rainer Knapas, Nils Erik Forsgård. Tammi, Helsinki 2002.

Lehtonen, Turo-Kimmo: *Bakteerit ja henkisen ruttotaudin siemenet. Puhdas elämä suomalaisessa terveystaloudessa 1890-luvulla*. Teoksessa Terveystalouden lähteillä. Länsimaisten terveystalousten kulttuurihistoriaa. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. SHS. Helsinki 1998.

Litzen, Veikko: *Kulttuurihistoria on kokonaisvaltaisuutta korostava historia*. Teoksessa Mitä kulttuurihistoria on? Toim. Kari Immonen. Turun yliopisto, Turku 1981.

Lupton, Deborah: *Food, the Body and the Self*. Sage Publications, Trowbridge 1996.

Markkola, Pirjo: *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920*. SKS, Helsinki 2002.

Mikkeli, Heikki: *Terveystalouden ihanteena – terveystalouden elämäntapana*. Teoksessa Terveystalouden lähteillä. Länsimaisten terveystalousten kulttuurihistoriaa. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. SHS, Helsinki 1998. (1998a)

Mikkeli, Heikki: *Hygieia, Asklepioksen tytär terveystalouden linnassa. Dietetiikka ja terveystaloukset uuden ajan alussa*. Teoksessa Terveystalouden lähteillä. Länsimaisten terveystalousten kulttuurihistoriaa. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. SHS, Helsinki 1998. (1998b)

Mikkola, Kati: *Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa*. Teoksessa Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860-1960. Toim. Laura Stark, Hilikka Helsti ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2006.

Niemi, Juhani: *Arvid Järnefelt. Kirjailija ajassa ja ikuisuudessa*. SKS, Helsinki 2002.

Nieminen, Hannu: *Sata vuotta eläinten puolesta. Kertomus Suomen Eläinsuojeluyhdistyksen toiminnasta vuosina 1901-2001*. Suomen Eläinsuojeluyhdistys, Ekenäs 2001.

Nokkala, Armo: *Tolstoilaisuus Suomessa*. Tammi, Helsinki 1958.

Ollila, Anne: *Tapoja, tunteita ja uskomuksia*. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto. Toim. Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård. Tammi, Keuruu 2002.

Piirainen, Tiina: *Itsekuria ja idealismia. Vegetarismi Suomessa vuosina 1900-1929*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu –tutkielma. Oulun yliopisto 2013.

Pitkänen, Kari: *Myrkkyä, sanoi tohtori Lybeck. Rokotustaistelu Suomessa*

1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Teoksessa *Arki ja murros*. Toim. Matti Peltonen. Gummerus, Jyväskylä 1990.

Pitkänen, Kari: *Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva*. Teoksessa *Kun halla nälän tuskan toi*. Toim. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen. WSOY, Helsinki 1991.

Rasila, Viljo: *Liberalismin aika*. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2*. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Tammi, Helsinki 1982.

Salmi, Hannu: *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria*. Turun yliopiston historian laitos. Painosalama, Turku 2002.

Salmi, Hannu: *Wagner and Wagnerism in Nineteenth-Century Sweden, Finland, and the Baltic Provinces. Reception, Enthusiasm, Cult*. University of Rochester Press, Rochester 2005.

Sainio, Venla: *TRYGG-HELENIUS, Alli (1852-1926). Pionjär inom nykterhetsrörelsen, pedagog*. Teoksessa *Biografiskt lexikon för Finland 2*. SLS, Helsingfors 2009.

Salonius-Hatakka, Maija: *Tolstoilaiset veljekset Akseli ja Eelo Isohiisi*. Teoksessa *Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa*. Toim. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos. SKS, Helsinki 2010.

Sillanpää, Merja: *Happamasta makeaan, Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Gummerus, Jyväskylä 1999.

Sillanpää Merja: *Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla*. SKS, Helsinki 2002.

Soininen, Arvo M: *Maa- ja metsätalous*. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2*. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Tammi, Helsinki 1982.

Spencer, Colin: *The Heretics Feast, A History of Vegetarianism*. Fourth Estate, London 1993.

Stolare, Martin: *Kultur & Natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900 – 1920*. Karlstads universitet, Karlstad 2003.

Stuart, Tristram: *The Bloodless Revolution, a cultural history of vegetarianism from 1600 to modern times*. Norton & Company, London 2006.

Sulkunen, Irma: *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Gummerus, Jyväskylä 1986.

Suolahti, Gunnar: *Elämää 1700-luvun Suomessa*. WSOY, Porvoo 1925.

Suosalo, Anu: *Liha pois! Suomen kasvisyöjien aatteesta vuosina 1910–1913*. Kulttuurihistorian proseminarityö. Turun yliopisto 1998.